

Lærebog i Verdenshistorien

til Brug for

de lærde Skoler

af

S. B. Thrige og V. A. Bloch.

Fjerde Del.

Kjøbenhavn.

Forlagt af den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel).

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1876.

Lærebog i den nyere Historie

til Brug for

de lærde Skoler,

af

V. A. Bloch.

Anden Udgave.

Kjøbenhavn.

Forlagt af den Gyldendalske Boghandel (F. Hegel).

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1876.

Første Afsnit.

Fra 1492 til 1660.

§ 1. Opdagelserne til c. 1550.

Medens Portugiserne arbejdede sig frem langs med Afrikas Kyst ad Vejen til Indien, var det endnu en almindelig Tro, at Strømhvirvler og skyhøje Bølger gjorde al Sejlads umulig paa det store Verdenshav, som beskyller den pyrenæiske Halvøs vestlige Side. Den første, der vovede at udforske dette, var den genuesiske Sømand Christoffer Columbus, som efter et bevæget Ungdomsliv havde taget Ophold i Lissabon og her fattede den Plan at søge en vestlig Søvej til Indien. Alle-rede Oldtidens Forfattere havde udtalt denne Tanke, men angivet Afstanden altfor kort. Ogsaa Columbus troede, at Asien strakte sig meget længere ud mod Øst, end det virkelig er Tilfældet; men forøvrigt viste hans mathematiske Kundskaber og praktiske Erfaring ham ad den rette Vej. Han havde navnlig den rigtige Forestilling om Jordens Form og lokkedes end mere til sit vovelige Foretagende ved Efterretninger fra Azorerne om, at kunstig udskaarne Træstykker og Ligene af to fra Evro-pæerne forskjellige Mennesker vare drevne i Land under vedholdende Vestenvind, ligesom det er rimeligt, at han paa sine Rejser til Island har hørt, at Nordboerne for-

længst vare komne til Fastland i Vesten*). Columbus søgte først Midlerne til at iværksætte sin store Plan ved det portugisiske og derpaa ved det spanske Hof, men kunde intetsteds bryde Statsmændenes Vrangvillie eller indgroede Fordomme. Først da Granada faldt (1492), gik Castiliens Dronning Isabella i sin Sejrglæde ind paa en Overenskomst med ham, ifølge hvilken hun lod en Opdagelsesflaade udruste og udnævnte Columbus til Admiral og Statholder over de Lande, som maatte blive erobrede.

Den tredie August 1492 lettede Columbus fra Havnen Palos i Andalusien med tre Smaaskibe, hvis Besætning kun udgjorde 120 Mand, og stod efter at have anløbet de canariske Øer ud i det aabne Verdenshav. Han traf snart paa Østpassaten, som førte Skibene rask mod Maalet, men tillige opvakte Ængstelse for Hjemfarten hos Mandskabet. Da desuden Søfugle, svømmende Urter og andre Tegn paa Landets Nærhed kun kom til Syne for atter at forsvinde, blev Modløsheden saa almindelig, at Columbus's hele Bestemthed var nødvendig for at forhindre Udbrud af Mytteri. Mere end en Maaned havde Spanierne saaledes svævet mellem Frygt og Haab, da et Signalskud fra det forreste Skib den 11te Oktober om Aftenen forkyndte, at Land var i Sigte, og næste Morgen landede Eskadren paa den lille Ø Guanahani (St. Salvador), en af Bahamaøerne. Under sine Ledsageres Jubel plantede Columbus Korset og tog Øen i Besiddelse for den castilianske Krone. Herfra styrede han videre imod Syd og opdagede først Cuba, derpaa Haiti, som fik Navnet Española (siden St. Domingo). Overalt forbavsedes Spanierne over de ubekjendte Produkter, som Jorden frembragte næsten uden Dyrkning, over de dejlige Skove med den brogede Fugleverden og over Naturens Farvepragt. Øernes Beboere, som hørte

*) Se 3die Del Pag. 26 nederst.

til den over hele den nye Verden udbredte rødlige Race, levede i Naturtilstand. Svage og frygtsomme flyede de som oftest (for de hvide Mænd eller nærmere sig kun med ængstelig Ærbødighed. Efter at Columbus ved Tuskhandel med disse havde samlet Prøver af Landets Frembringelser, efterlod han en lille Koloni af Spaniere paa Haiti og begav sig med de øvrige til Evropa. Rygtet om hans Opdagelser gennemfoer Spanien som en Løbeild, og hans Rejse fra Palos til Barcellona, hvor Ferdinand den Katholske og Isabella dengang opholdt sig, lignede et Triumftog. Under den almindelige Begejstring gik de nye Udrustninger let fra Haanden, saa at Columbus snart kunde tiltræde sin anden Rejse med sytten, tildels store Skibe, som vare ladede med alt, hvad der behøvedes for at grundlægge en fast Koloni i den nye Verden. Portorico, Jamaica og flere mindre Øer opdagedes; derimod fandtes Kolonien paa Haiti ødelagt af de indfødte. Skjønt Spanierne selv havde forskyldt deres Ulykke ved Rovbegjærighed og Troløshed, troede Columbus det dog nødvendigt at give de indfødte en alvorlig Lære. Han lod altsaa en Mængde af dem nedsable i aaben Kamp, fordelte derpaa det erobrede Land i Grundstykker til spanske Kolonister og skjænkede disse et Antal indfødte til Arbejdere. Saaledes indførtes Slaveriet fra først af i den nye Verden, hvor det ved de senere Statholderes Haardhed blev til Ødelæggelse for de med enhver Anstrængelse uvante indfødte.

Fra det Øjeblik af, at Columbus skulde ordne og styre dette Samfund, begyndte Prøvelsernes tunge Tid for ham. De fleste Kolonister vare rejste over Havet i Forvisning om at finde Guldminer og Rigdomme uden Møje; men hverken fandtes der synderligt Guld paa Øerne, ej heller lykkedes det Columbus paa hans tredie Rejse, paa hvilken han kom til Trinidad og Sydamerikas Kyst, at opdage Guldlandet. Da Kolonisterne nu maatte bearbejde Jorden, og tilmed det usunde Klima bortrev

dem i Hundredevis, vendte den almindelige Misfornøjelse sig mod Statholderen, som maatte bære Skylden for alt. Tøjlesløshed og Uordener, der især gik ud over de stakels indfødte, greb om sig, uden at Columbus som fremmed kunde hævde sin Myndighed lige over for de stolte Spaniere. De høje Klager, der lød fra Kolonien, satte endelig Columbus's Bestyrelse i et saa ugunstigt Lys ved Hoffet, at hans Fjender og Misundere fik vundet Spil. Columbus blev afsat fra Statholderposten, ja en Ridder, som var sendt over for at undersøge Forholdene paa Haiti, vovede endog at føre den højtfortjente Mand i Lænker til Spanien. Men herover gjænlød et saadant Vredesskrig over hele Landet, at hans Misundere forstummede, og Anklagen imod ham blev neddyset. Columbus traadte i sin Egenskab af Admiral i Spidsen for en ny Opdagelsesrejse; men Statholderposten blev med mindre udstrakt Myndighed betroet til en anden. Columbus's fjerde og sidste Togt, som gjaldt Gjennemfarten til det efter hans Mening nærliggende Indien, foretoges under de uheldigste Omstændigheder. Han undersøgte Sydamerikas Kyst langs med Bugten ved Darien, men blev overalt forfulgt af de frygteligste Storme, saa at han tilsidst led Skibbrud paa Jamaica. Det var her, at han reddede sig og sit Mandskab fra Hungersdøden ved at forudsige de vilde en Maaneformørkelse som Tegn paa Himlens Straf, dersom de ikke adlød hans Villie. Da Columbus kom hjem til Spanien, døde hans Beskytterinde, Dronning Isabella, og ingen mindedes mere hans Fortjenester hverken i den nye Verden eller i Hjemmet. Han døde miskjendt og fattig i Aaret 1506.

Medens Statholderne efter Columbus fuldendte Underkastelsen af Øerne, fulgte Slag i Slag nye Opdagelser, som foranledigedes haade af Lyst til Æventyr, Tørst efter Guld og Iver for Hedningernes Omvendelse. Balboa skuede for første Gang fra Darien ud over Sydhavets umaadelige Flade og tog det med lydelig Røst i

Besiddelse for den spanske Krone. Det var altsaa ikke Indien*), Columbus var kommen til, men en hel ny Verdensdel. Alligevel fik denne ikke Navn efter ham, men efter en Florentiner, Amerigo Vespucci, der udgav en Beskrivelse af en Opdagelsesrejse, hvori han havde deltaget**).

Ferdinand Magellan, en Portugiser i spansk Tjeneste, omsejlede (1520) Sydamerika gennem det efter ham opkaldte Stræde og tilbagelagde Vejen over det stille Hav til Philippinerne, som han erhvervede for Spanien. Efterat han her var falden i Kamp mod de vilde, fortsatte hans Mandskab Rejsen mod Vest og naaede Syd om Afrika hjem til Spanien. Saaledes var den første Jordomsejling fuldført.

De følgerigste og æventyrligste af Fastlandsopdagelserne vare Cortez's Tog til Mexico og Pizarros til Peru. Mexico beherskedes af Aztekerne, en indiansk Stamme, som var indvandret Nord fra og havde undertvunget Landets ældre Befolkning. De dannede et ordnet Statsamfund under en vindskrænket Kejser, boede i velbyggede Byer, af hvilke Hovedstaden Mexico alene skal have talt 200,000 Indbyggere, og drev Agerdyrkning og Industri (især Bearbejdelse af ædle Metaller); men ved Siden af disse Tegn paa en Kultur, som langt overgik, hvad man havde forefundet paa Øerne, bestod deres Religion i blodige Ceremonier, som aarlig kostede mange Mennesker Livet. For at undertvinge og christne dette Rige blev Ferdinand Cortez udsendt fra Cuba med en Styrke af nogle hundrede Spaniere. Foretagendet kunde synes fortvivlet, hvis ikke den evropæiske Krigskunst

*) Øerne beholdt dog Navnet Vestindien og de indfødte Navnet Indianere.

***) Det er nylig blevet paastaet, at Amerika har faaet sit Navn af et gammelt amerikansk Navn paa nogle Bjerge i Sydamerika, og at Vespucci slet ikke hed Amerigo, men Alberigo.

med Ildvaabnene og Rytteriet, som vare ubekjendte for Indianerne, og især Anførerens Geni havde opvejet Misforholdet i Antal. Efter at have anlagt Staden Vera Cruz og brændt sine Skibe, brød Cortez op mod Hovedstaden (1519), bevægede paa Vejen de mod Aztekerne fjendtlige Indvaanere i Republiken Tlascala til at følge hans Fane og trængte endelig under Venskabs Maske ind i Hovedstaden, hvor han strax lagde Haand paa den mexikanske Kejser, Montezuma, og afnødte ham Lensed til den spanske Krone. Men denne Cortez's hurtige Lykke opvakte Misundelse hos Statholderen paa Cuba. Opbragt over ingen Del at faa i Æren for Mexicos Erobring, afsendte han en Hær for at fratage Cortez Kommandoen; men Cortez overfaldt denne Hær om Natten, fangede dens Anfører og overtalte Soldaterne til at træde i sin Tjeneste. Næppe var denne Fare overstaaet, førend Cortez maatte bestaa en ny Kamp, da Aztekerne, forbitrede over deres Kejsers Ydmygelse og Spaniernes Indgreb i deres Gudsdyrkelse, rejste et frygteligt Oprør i Hovedstaden. Montezuma dræbtes med Stenkast af sine egne Undersaatter i det Øjeblik, han traadte ud paa Paladsets Altan for at formane til Fred, og Cortez saa sig nødt til at drage ud af Mexico, hvorved han mistede alt sit Skyts og næsten alle sine Heste. Men et halvt Aar efter vendte han tilbage, forstærket dels ved nye spanske Tropper, dels af mange tusinde Tlascalere, og nu lykkedes det ham at knække Aztekernes haardnakkede Modstand. Cortez forvandlede nu Mexico til en spansk Koloni, udviklede dens store Hjelpekilder og udvidede dens Grænser til Californien. Faa Aar efter blev han kaldt hjem for at dele de fleste andre Opdageres Skjæbne: at leve og dø upaaskjønnet.

I det guldrige Peru herskede en Fyrste af Inkaernes Familie, som ansaas for at nedstamme fra Solguden, over et temmelig civiliseret, men blødgigt Folk. Til dette Land, som længe havde været Gjenstand for de i Panama

bosatte Spanieres Attraa, ankom (1531) Frants Pizarro, en raa og uvidende Friskarehøvding, med henved 200 Soldater. Øjeblikket var gunstigt; thi der herskede just Stridigheder mellem den unge Fyrste Atahualpa og hans Broder Huaskar. Begge Brødre søgte at vinde de fremmede for sig; men Huaskar blev bragt af Dage, og Atahualpa, der kom i hele sin Pragt for at aflægge et Besøg i den spanske Lejr, blev taget til Fange af Pizarro, medens hans talrige Følge blev nedskudt. Da de godtroende Indbyggere havde samlet en utrolig Mængde Guld for at løskjøre deres Fyrste, lod den troløse Pizarro denne dræbe og beholdt Løsesummen, ved hvis Deling enhver spansk Soldat blev en rig Mand. Den Modstand, Peruanerne hist og her rejste mod de fremmede, blev aldeles brudt, da en ny Æventyrer, Almagro, havde bragt Pizarro Forstærkning. Men indbyrdes Strid udbrød snart mellem Spanierne selv og udartede til blodige Kampe, i hvilke begge Anførerne fandt Døden. Almagro havde forinden opdaget Chilis Kystland, som dog først blev erobret c. 1550.

* Paa dette Tidspunkt dannede de spansk-amerikanske Besiddelser tre Hovedgrupper: 1) de vestindiske Øer under Statholderne paa Cuba og Haiti. 2) Ny-Spanien eller Mexico med Bilandene Californien og Mellemamerika, hvorfra Panama danner en naturlig Bro til 3) Sydamerika, fra hvis Hovedland, Peru, nye Kolonier forgrenede sig dels mod Nord og Øst til Venezuela og Nygranada, dels mod Syd til Chili, samt til Rio de la Platas Bredder (Buenos Ayres). Disse umaadelige Landstrækninger bestyredes af spanske Vicekonger, der boede i Mexico, Lima og St. Fé de Bogota, omgivne af fyrstelig Pragt og udrustede med uhyre Myndighed. En Mængde Spaniere udvandrede til Amerika, navnlig for at bearbejde Guld- og Sølvminerne. Disse vindesygge og hjerteløse Æventyrere mishandlede de svage Indianere, som tildeltes dem tillige med Jordlodderne, og

paalagde dem Arbejder, der langt oversteg deres Kræfter, saa at denne Folkerace efterhaanden forsvandt paa Antillerne og stærkt aftog paa Fastlandet. Den spanske Regjering og Dominikanerne, der ivrigt arbejdede for Christendommens Udbredelse i den nye Verden, søgte forgjæves at standse denne frygtelige Mishandling. Derfor anbefalede selv ædelt tænkende Mænd, f. Ex. den spanske Biskop Bartholomæus de las Casas, den Plan, fra Afrika at indføre Negre, som bedre kunde udholde Anstrængelser. Saaledes begyndte den umenneskelige Slavehandel, for hvilken først vort Aarhundrede har sat en Grænse.

For at drage den størst mulige Fordel af Kolonierne gjorde den spanske Regjering Handelen paa dem til et Monopol. Aarlig afsejlede Flaader med Spaniens Produkter, som Kolonierne ikke maatte købe af andre eller selv dyrke, og vendte tilbage, ladede med ædle Metaller (Sølvflaader). Disse let vundne Skatte forledte Regjeringen til Ødselhed og til frugtesløse Krigsforetagender, den spanske Industri forfaldt af Mangel paa Concurrence, og Folket hengav sig til Lediggang, medens de livligste og virksomste Mænd udvandrede til Guldlandene.

Samtidig med Spaniernes Opdagelser i den nye Verden fortsatte Portugiserne under Kong Johan den Fuldkomnes Efterfølger, Emanuel den Store, Sørejserne mod Øst. Disse førte til Opdagelsen af Søvejen til Ostindien*), idet Vasco de Gama (1498) omsejlede det gode Haabs Forbjerg og langs med Afrikas Østkyst fandt Vejen til Calicut paa Malabarkysten.

Dengang herskede mauriske Fyrster over Størstedelen af Forindien, og selv i de Kyststæder, hvor indfødte Hindufyrster havde holdt sig, var Handelen i Hænderne paa mauriske Kjøbmænd. Da disse viste sig fjendtlige mod Portugiserne, fordi de frygtede Forstyrrelse af

Handelen med Venetianerne, maatte Vasco de Gama med sin ringe Styrke forlade Indien. Men Emanuel den Store ilede med at drage Fordel af hans Opdagelse og udsendte Cabral i Spidsen for en ny, stærkere Flaade. Cabral blev først ved Storm kastet ud af sin Cours og opdagede Brasilien (1500), som han tog i Besiddelse for den portugisiske Krone. Efter at være naaet til Ostindien, aabnede han en Række glimrende Kampe, der fortsattes af andre portugisiske Helte (Almeida, Albuquerque) til Lands og til Søs mod Maurernes mange Gange overlegne Krigsmagt. Under disse satte Portugiserne sig fast trindt om ved Asiens Kyster. Goa blev Midtpunktet for deres indiske Besiddelser; paa Ceylon, Malakka og Molukkerne anlagdes befæstede Faktorer; ja endog Kina og Japan bleve besøgte og begyndte at træde frem af det Mørke, der hidtil havde omgivet dem.

Portugiserne indlod sig ikke, saaledes som Spanierne i den nye Verden, paa at erobre vidtløftige Landstrækninger; men da de kun havde Handelsfordelen for Øje, ompændte de Kysterne af Afrika og Asien, hvor de kom frem, med et Net af faste Handelspladser. For at dække Omkostningerne ved disses Forsvar, som krævede en betydelig Hær og Flaade, gjordes Handelen paa Indien til et Monopol, og Lissabon blev Hovedoplagsstedet for de indiske Varer, der herfra spredtes ud over Evropeas Lande. Opdagelsen af Søvejen til Indien forandrede Verdenshandelens Gang, idet man opgav den besværlige og kostbare Landvej fra den arabiske og persiske Bugt til Middelhavet, som endydermere vanskeliggjordes, efter at Portugiserne havde besat Aden og Ormus, og efter at Tyrkerne havde erobret Ægypten og Syrien.

De nærmeste Virkninger af de store Opdagelser og Handelsvejenes Forandring viste sig i, at Venedigs og Genuas Velstandskilde udtørredes, og at Spanien og Portugal bleve Evropeas første Sømagter. Disse maatte

*) Smlgn. Iste Del Pag. 6 (Phønicierne Omsejling af Afrika).

1600 dog allerede fra Aaret 1600 vige for de dygtigere og virksommere Hollændere og Englændere. De store Masser af ædle Metaller, som indførtes fra Mexicos og Perus Miner, gav Handelen og Industrien de nødvendige Midler til ret at kunne blomstre. Medens Rigdommen tidligere væsentlig var knyttet til Jordejendommene, som forbleve i de adelige Familiers Hænder, dannedes der en Rigdom paa rørligt Gods, som blev den driftige Borgerstand til Del. Med det stigende Velvære indførtes Amerikas ubekjendte Produkter, saasom Kakao, Vanille, Kinabark, Tobak, Kartoffler, Farvetræ etc., i stedse større Omfang og virkede til Levemaadens Forandring, ligesom den gamle Verdens Frembringelser: Heste, Hornkvæg, Sükker, Bomuld, der omplantedes til den nye Verdens Jordbund, her avledes i overordentlig Mængde. Men saalænge Regjeringerne kun betragtede de fjerne Kolonier som en Indtægtskilde for Statskassen, hæmmedes disses Opkomst ved de trykkende Baand og Indskrænkninger, der paalagdes Handelen, og som først løstes i Begyndelsen af dette Aarhundrede.

§ 2. Frankrigs og Spaniens Kamp om Italien til 1559.

1500 Italien var henimod Aaret 1500 ikke blot ved sin fortræffelige Industri og udstrakte Handel blevet det rigeste Land i Evropa, men havde ved Gjenopvækkelsen af de klassiske Videnskaber og Efterligningen af Oldtidens Kunst udsendt en ny Kulturs Strøm over Evropas øvrige Lande. Under Fyrsternes Beskyttelse vedblev den nationale Poesi at blomstre, navnlig det episke Heltedigt. Ariostos „rasende Roland“ behandler Karl den Stores og hans Ledsageres Bedrifter, og Torquato Tasso besang det første Korstog i „det befriede Jerusalem“. Ikke mindre mærkelig er den glimrende Udvikling af alle Kunstens Arter, som betegner „Renaissancens“ Tidsalder. Omtrent 1500 skabte Leonardo da

Vinci, Michel Angelo, Raphael, Tizian og Correggio deres uforgjængelige Mesterværker. Bygningskunsten uddannedes efter Oldtidens Forbilleder i Kirke- og Paladshygninger. Til denne Tidsalder hører saaledes Fuldendelsen af den prægtige Peterskirke i Rom.

Medens Menneskene saaledes kappedes med Naturen om at gøre Italien til det herligste Land i Verden, svækkedes dets Kraft ved den sædelige Fordærvelse og Nydelsessyge, som fulgte med den almindelige Velstand. Beundring for den hedenske Kultur avlede Vantro; Egenytte blev Drivfjederen til alle Handlinger. Mellem Staterne herskede den gamle Skinsyge, og deres snedige og troløse Statskunst, som udvikles af den berømte Florentiner Macchiavelli i Skriftet „il principe“, foranledigede idelige Forsøg paa at overliste svagere Naboer, medens Folket holdtes i Ave med despotisk Strængthed. Alle de italienske Stater befandt sig derfor paa denne Tid i en større eller mindre Svækkelsestilstand. Republiken Florens, hvis Herredømme strakte sig over det meste af Toscana, havde under Lorenzo Medici med Held opretholdt Ligevægten i Italien, men mistede ved denne udmærkede Mands Død sin store Indflydelse. Republiken Venedig indtog nu den første Rang saavel ved sin faste, aristokratiske Forfatning som ved sit udstrakte Herredømme (den østlige Del af Norditalien, Dalmatien og Moreas Kyst, de joniske Øer, Candia, Cypern); men Tyrkernes Erobringer og Opdagelsen af Søvejen til Indien havde allerede undergravet Grundvolden for Venedigs Magt. Majland tillige med Genua bøjede sig under Frants Sforzas Søn Ludvig Moros (haarde Militærdespoti. I Kirkestaten var Alexander 6 bleven valgt til Pave ved Bestikkelser; han overgik sin fordærvede Samtid i Laster og forsmaaede intet Middel for at fremme sin Families Fordele (Cæsar Borgia). Over Neapel herskede med despotisk Vilkaarlighed det aragonske Hus (som 1435 havde afløst Huset Anjou).

Saaledes blev Italien paa een Gang ved sin Rigdom og Pragt Gjenstand for de fremmedes — Barbarernes — Beundring, og ved sin Spaltning et lokkende Bytte for deres Erobringslyst. I Frankrig og Spanien vare de indre Kampe nylig endte med Lensadelens Underkastelse under Kronen. Kongerne tragtede nu kun efter at tilfredsstille deres egen Ærgjerrighed og beskjæftige den krigerske Adel med nye Erobring. Karl 8 af Frankrig, Ludvig den 11tes Søn, levede fra sin tidlige Ungdom i Drømme om store Bedrifter, som kun lidet stemmede med hans skrøbelige Helbred og uanselige Ud-vortes. Han paastod at have modtaget Fordringer paa Neapel tillige med den øvrige Arv efter Huset Anjou. Men Italien skulde kun være den Bro, over hvilken han vilde naa til Jerusalem for at fordunkle Korsriddernes Bedrifter i Kampen mod de vantro. Den langt klogere Ferdinand den Katholske, som allerede besad Sicilien og Sardinien, mente ligeledes at være berettiget til Neapel som Overhoved for det aragonske Hus. Der-til kom endnu, at Maximilian 1, opfyldt som han var af rastløs Higen efter Magt, truede med at forny Kejserens Overherredømme over Italien. Idet disse Magter mødtes i fælles Tragten efter Erobring i Italien, og de derved kom i en nøjere politisk Forbindelse end forhen, uddannedes det evropæiske Ligevægtssystem. Det blev en Grundsætning, at, naar en Stat udvidede sig paa svagere Naboers Bekostning, burde dette Overgreb tilbagevises ved de øvriges forenede Kræfter. Deraf opstod en Række politiske Forbund og Krige imellem Europas mægtigste Stater, hvortil Middelalderen intet kjendte. Italien havde først den Lod at blive Tvistens Æble.

Ludvig Moro aabnede selv ubetænksomt Italien for Udlandets Indblanding ved at kalde den franske Konge til Hjælp imod Neapel. Karl 8, der med Glæde greb Lejligheden til at iværksætte sine Familiekra-
v, førte uhindret en vel rustet Hær til Italien og blev

modtagen som Befrier i Florens, hvor Medicæerne for en Tid forjoges og Folket sluttede sig om Bodsprædikan-ten Savonarola. Pave Alexander overgav forskrækket sine Fæstninger; ikke engang i Neapel mødte de Franske nogen synderlig Modstand. Kongen flygtede, og Karl 8 holdt sit Indtog i Hovedstaden (1495). Men medens de Franske ved Tøjlesløshed og Grusomhed forvandlede Befolkningens Velvillie til Forbitrelse, vakte deres uventede Held de øvrige Magters Misundelse. Venedig, Alexander 6 og Ludvig Moro, som nu indsaa, hvor farligt de Franskes Herredømme kunde blive for ham selv, indgik et Forbund med Ferdinand den Katholske og Maximilian 1 for at fordrive de Franske og gjenoprette Ligevægten i Italien. Paa Budskabet herom maatte Karl 8 afbryde de Festligheder, hvormed han forherligede sin Sejr, og tiltræde Tilbage-toget. Han bandede sig kjækt Vej gennem en overlegen italiensk Hær, som vilde afskjære ham ved Foronovo (1495), og naaede heldig hjem til Frankrig. Men førend Rustni-gerne til et nyt Tog vare færdige, havde han nedbrudt sit svagelige Helbred ved Udsvævelser († 1498). I Ita-
lien var strax alt vendt tilbage til den forrige Tilstand.

Karl den 8des Efterfølger, Ludvig 12, der hørte til en Sidelinie af det valesiske Kongehus*), gjenoptog Planerne paa Italien. Foruden den Adkomst til Neapels Throne, som han havde arvet efter sin Forgjænger, paastod Ludvig 12 at have Arveret til Majland, fordi hans Bedstefader Ludvig af Orleans**) havde været gift med Valentine Visconti, og besluttede at sætte denne Fordring igjennem med Magt. De Franske modtoges med aabne Arme i Majland. Ludvig Moro, som vilde tage sit Land tilbage ved en Hær af lejede Schweizere, blev forraadt af disse og ført fangen til Frankrig. Advaret ved sin Forgjængers Exempel aftalte Ludvig

*) Se Stamtavle I.   **) Se 2den Del Pag. 124.

12 derpaa med Ferdinand den Katholske, at de skulde erobre Neapel og dele det. Det var en let Sag at skille Kongen af Neapel ved Thronen; men ved Byttets Deling kom Sejrherrerne i Strid. De Franske bleve uddrevne fra den ene Plads efter den anden, og Ferdinand den Katholske bemægtigede sig (1504) hele Landet. Fra den Tid stod Neapel i 200 Aar under Spanien.

Faa Aar havde været tilstrækkelige til at frembringe en sørgelig Forandring i Italiens Stilling. Franskmændene herskede nu i Norden, Spanierne i Syden. Den skjændige Alexander den 6tes Død (1503) fremkaldte Oprør og Forvirring i Kirkestaten, hvoraf Venetianerne benyttede sig til at erobre Ravenna og flere Stæder i Romagna. Under saadanne Forhold fattede Pave Julius 2 den Plan at befri sit Fædreland fra Undertrykkelsen og gjenoprette Italiens nationale Enhed under pavelig Overhøjhed. Det gjaldt først for Julius 2 at blive Herre i sit eget Hus og atter at forene de af Venedig erobrede Stæder med Kirkestaten. Hertil lettete Forholdene i høj Grad hans Bestræbelser, fordi Venedigs Rigdom og Magt var Gjenstand for alles Misundelse. Enhver af Naboerne havde et Stykke Land at fordre tilbage: baade det tyske Rige, Majland og Kirkestaten havde maattet bidrage til Venedigs Forstørrelse. For at udelukke den stolte Republik fra Fastlandet, sluttede Ludvig 12 og Maximilian et Forbund i Cambray (1508), som tiltraadtes af Pave Julius 2 og Ferdinand den Katholske. De Franske, som først vare beredte til Angreb, trængte den venetianske Hær tilbage og standede først ved Lagunestadens Mure. I denne overhængende Fare frelst Venetianerne sig ved at opfylde Pavens Fordring og rømme Romagna. Herved opløstes Liguen i Cambray. Da det nu ikke længere var Venedig, men de sejrige Franskmænd, som truede Ligevægten i Italien, kastede Julius 2 sig, trods sin høje Alder og sit

svagelige Helbred, dristigt i Kamp mod dem, for at gennemføre sit Valgsprog: „Ingen Barbarer paa denne Side af Alperne“. Det lykkedes ham endog at forene Ferdinand den Katholske, Venedig, England og Schweiz i den hellige Ligue (1511), hvis Formaal var at jage de Franske ud af Italien. Efter nogen Vaklen tiltraadte ogsaa Kejser Maximilian dette Forbund.

Ludvig 12 optog modig Kampen med den hellige Ligue. Den 22aarige Gaston af Foix, til hvem han havde betroet sin Hær i Norditalien, holdt ved dristige Angreb Fjenderne ude af Majland, indtil han faldt som Sejrrer i Slaget ved Ravenna*). Men da Schweizeres Fodfolk tilintetgjorde den franske Belejringshær ved Novara (1513), og de forbundne fra alle Sider rykkede ind over Frankrigs Grænser, maatte Ludvig 12 bekvemme sig til at købe Freden med Opgivelse af Majland. Ferdinand den Katholske beholdt det Syd for Pyrenæerne liggende Navarra, som han havde erobret i Krigen. Men denne Fred var kun kortvarig. Med Pave Julius's Død (1513) var Sammenholdet imellem den hellige Liges Medlemmer løst. Saa meget mindre betænkte den unge Frants 1, der besteg Frankrigs Throne efter sin Fætter Ludvig 12 († 1515), sig paa at forny Kampen og faldt ind i Majland, som Schweizerne alene vare beredte til at forsvare. De angreb Frants med sædvanlig Dødsforagt i Stillingen ved Marignano, men maatte efter to Dages morderiske Kamp overlade ham Valpladsen (1515). Kong Frants havde tilintetgjort Troen paa Schweizeres Uovervindeligheid og ved sin personlige Tapperheid fortjent Ridderslaget, hvormed han hædredes af Bayard, Ridderen uden Frygt og Lyde.

*) Mærkeligt nok skyldtes denne Sejr især de tyske Landsknægte, som endnu kjæmpede paa fransk Side, da det nys ankomne Budskab om, at Kejseren havde skiftet Parti og tiltraadt den hellige Ligue, blev holdt hemmelig for dem.

Frankrig sluttede derpaa med Schweiz den saakaldte evige Fred (som bestod til Revolutionen) og fik mod en Pengesum Ret til at hverve Soldater i Kantonerne. Majland var nu atter i fransk Vold.

Det habsburgske Hus, der tidligere havde indtaget en mindre fremragende Plads blandt Evropas Fyrster, steg fra nu af til en overordentlig Magt og Betydning som Følge af en Række heldige Giftermaal. Karl den Femte (i Spanien den Første), Philip af Østerrigs og Johanna af Spaniens Søn*) født i Gent Aar 1506, havde allerede i sin umyndige Alder arvet de burgundiske Lande (Nederlandene, Artois, Franche Comté) efter sin Fader og tiltraadte ved Ferdinand den Katholskes Død Regjeringen over det samlede Kongerige Spanien tillige med Neapel, Sicilien og Sardinien. Hans Farfader Maximilians Død (1519) skaffede ham Herredømmet over de østerrigske Arvelande (som han dog snart overlod til sin Broder Ferdinand) og den tyske Kejserkrone, hvortil endnu kom de umaadelige Besiddelser i Amerika, som erobredes af Cortez og Pizarro. Solen gik aldrig ned i hans Lande. At tilegne sig et uindskrænket Herredømme over disse vidtstrakte Lande, at omdanne dem til et sammenhængende Universalmonarchi og saaledes forny Kejserdømmets svundne Storhed var det Formaal, Karl 5 stillede sig, mod hvilket han arbejdede hen med den besindige Kraft og fine Statskløgt, som udmærkede ham fra hans tidlige Ungdom. Men store vare ogsaa de Vanskeligheder, han havde at overvinde. Foruden at hans Lande laa vidt adskilte og vare beboede af Folk med forskjellig Nationalitet og forskjellige Interesser, indskrænkedes den kongelige Magt i Spanien og Nederlandene af Stænderne, som med Skinsyge vaagede over deres Friheder. I Tyskland havde Karl endnu mindre

*) Se Stamtavle II.

at sige, og Reformationen begyndte just under ham at forøge Adsplittelsen i Riget. Til disse indre Vanskeligheder kom udadtil den Pligt, der paalaa Karl 5 ifølge Kejserdømmets Traditioner, at sætte en Grænse for Tyrkernes Fremtrængen og af tilbageerobre de tabte Rigslen i Italien.

Skjønt Karl blev Konge over det samlede Spanien, beholdt Castilien og Aragonien dog deres særskilte Forfatninger. Men da de castilianske Stæder, misfornøjede over Karls Selvraadighed, rejste et Oprør, og deres Hær blev slaaet, mistede Cortesforsamlingen i Castilien sin Betydning. Spanien blev en Hovedstøtte for Karls Magt, for dets Penge og med dets Soldater førte han fornemmelig sine Krige.

Karl 5 fandt en heftig Medbejler til Herredømmet i Frankrigs tapre, men ustadige Konge Frants 1. Hovedgjenstanden for den Række af Krige, der førtes mellem dem, var Italien, hvor Frants besad Majland og udstrakte sine Fordring til Neapel. Men Karl 5 gjorde tillige Fordring paa det franske Burgund som Arv efter Karl den Dristige. I den første italienske Krig (1521—1526) stillede Henrik 8 af England og Pave Leo 10 sig paa Kejserens Side. Da Frants forsøgte at sende betimelig Undsætning til Italien, fordrev de kejserlige saa meget lettere hans Statholder fra Majland, som det franske Herredømme her var yderst forhadet. Paa samme Tid truede indre Uroligheder med at bryde ud i Frankrig selv. Karl af Bourbon, der hørte til en Sidelinie af Kongehuset, var Frankrigs største Lensbesidder og beklædte Connetableværdigheden*). Han havde afslaaet et Ægteskabstilbud af Frants's aldrende Moder, Louise af Savoyen, og da hun hævnede sig ved at forfølge og krænke ham paa enhver Maade, forberedte den stolte

*) Connetablen (comes stabuli), tidligere en Hofembedsmand. var øverste Feltherre.

Mand et Oprør og knyttede Underhandlinger med Kejseren og Henrik 8 af England om Frankrigs Sønderlemmelse. Imidlertid bleve hans Planer opdagede, saa at han maatte flygte til Kejseren, i hvis Tjeneste han viste sig som en farlig Fjende af sit Fædreland. Dog skuffedes hans Forventninger, da han, stolende paa at finde Bistand hos sine gamle Venner og tidligere Vasaller, førte den kejserlige Hær ind i Frankrig; thi den franske Nation stillede sig som een Mand imod de fremmede, og disse maatte trække sig tilbage i stor Uorden fra Marseilles Belejring. I Spidsen for en Hær af franske Riddere og hvervede Schweizere forfulgte Kong Frants de flygtende ind i Lombardiet og begyndte at belejre Fæstningen Pavia. Medens Resterne af Kejserenes Krigsfolk kjækt forsvarede sig her, hvervede den utrættelige Bourbon nye Skarer af tyske Landsknægte og ilede tillige med en Afdeling Spaniere Pavia til Undsætning. Dog vilde uden Tvivl denne Hær have opløst sig, fordi den hverken fik Sold eller tilstrækkelige Levnetsmidler, hvis Kong Frants havde givet Tid. Men istedenfor rolig at blive indenfor sine Forskansninger, rykkede han af ridderligt Overmod frem for at kjæmpe i aaben Mark; et Udfald fra Fæstningen bragte den franske Hær under en dobbelt Ild, og Slaget ved Pavia endte med et fuldstændigt Nederlag for de Franske (1525). Kong Frants, som deltog i den hidsigste Kamp, fik Hesten skudt under sig, blev fangen og ført til Madrid. Overvunden af Fangenskabets Kjedsommelighed, gik han her ind paa en ydmygende Fred (1526), som aldeles udelukkede de Franske fra Italien. Han opgav ethvert Krav paa Majland og Neapel, ja forpligtede sig endog til at afstaa Hertugdømmet Burgund.

Frants 1 havde sluttet Freden i Madrid for at komme paa fri Fod — at overholde Betingelserne havde aldrig været hans Hensigt, og han nægtede strax at afstaa Burgund, hvis Stænder protesterede imod at skilles

fra Frankrig. I Italien havde Stemningen hurtig vendt sig mod Kejseren, hvis Herredømme aldeles tilintetgjorde Ligevægten og den nationale Frihed. Efterat Pave Clemens 7 havde løst Frants 1 fra hans Ed, kom der let et Forbund istand imod Kejseren mellem Frankrig og de vigtigste italienske Stater, og den anden italienske Krig begyndte (1527—1529). Medens de forbundne handlede uden Sammenhold, drog den kejserlige Felt-herre Carl af Bourbon med sine vilde, byttelystne Lejesvende lige imod Rom. Han faldt selv, just som han besteg Stormstigen; men hans Soldater hævnede ham grusomt. I mindre end en Time var Rom erobret (1527) og blev nu til Evropas Forfærdelse Skuepladsen for en frygtelig Ødelæggelse og Plyndring, som Verdensstaden ikke havde været udsat for siden Goternes og Vandalernes Tid. Pave Clemens 7 flygtede til Engelsingborg og løslodes kun imod store Løsepenge. Frants 1, der hidtil mere havde tænkt paa sine Fornøjelser end paa Krigen, sendte endelig en Hær til Italien, som trængte frem til Neapel og indesluttede Byen fra Landsiden, medens den genuesiske Admiral Andreas Doria blokerede Havnen. Men just som Krigen tog denne heldige Gang, stødte Frants sine Forbundsfæller fra sig ved at undertrykke Genua. Den fædrelandssindede Andreas Doria, der tilmed var bleven fornærmet af Kong Frants, gik over paa Kejserenes Parti, provianterede Neapel og sejlede derpaa til Genua, hvor han udjog de Franske og gjenoprettede den gamle republikanske Forfatning. Pave Clemens 7 forsonede sig ligeledes med Kejseren for at skaffe sine Slægtninge, Medicæerne, Hertugværdigheden i Florens. Endelig udbrød der en ødelæggende Pest, som bragte den franske Belejringshær for Neapel i fuldstændig Opløsning. Efterat de vundne Fordele vare forspildte, maatte Frants 1 bekvemme sig til at slutte Fred i Cambray (Damefreden) 1529 paa samme Betingelser som i Madrid. Dog forblev Burgund ved Frank-

rig, som det ogsaa tilhørte ved Nationalitet og Sindelag. Endnu efter Fredsslutningen forsvarede Florentinerne deres Frihed, uagtet de nu stod ene. Først efter at have udholdt et halvt Aars Belejring af den kejserlige Hær,*) bleve de tvungne til at underkaste sig den medicæiske Hertug. Saaledes endte den berømte Republik Florens sine Dage, og den franske Indflydelse ophørte i Italien, der atter laa for Kejserens Fødder.

Medens Karl 5 var optagen af disse Krige, havde Tyrkernes krigerske Sultan Sulejman erobret Belgrad, de Christnes Bolværk ved Donau, og derved banet sig Vej til Ungarn. Den svage Ludvig 2, Konge af Ungarn og Bøhmen, formaaede ikke med egne Kræfter at standse de vantros Fremskridt; han blev overvunden og dræbt i Slaget ved Mohacz (1526). Karl 5tes Broder, Ferdinand, som var gift med Ludvigs Søster, blev af et Parti valgt til hans Efterfølger, hvorved Grunden blev lagt til Ungarns og Bøhmens Forbindelse med det østerrigske Arveland under Habsburgernes Scepter. Men Johan Zapolya, Vojvod af Transsilvanien, blev valgt til Modkonge af et andet Parti i Ungarn og fik Understøttelse af Sulejman, der trængte frem lige til Wien (1529). Vel lykkedes det ikke at erobre denne Stad, men Tyrkerne bemægtigede sig Ofen og det omliggende Land; Transsilvanien blev et eget Fyrstendømme, og kun den vestlige og nordlige Del af Ungarn med Presburg til Hovedstad adlød det østerrigske Herredømme, som den stadige Krigstilstand endda ofte gjorde usikkert. Først efter 150 Aars Forløb bleve Habsburgerne istand til at føre deres Fordringer paa hele Ungarn igjennem. Til Søs tilføjede Tyrkerne de christne endnu større Tab og Ulykker. Sulejman erobrede Øen Rhodus efter fem Maaneders Belejring fra Johanniterne (1522). Den berygtede Sørøver Hajradin Barbarossa, en Renegat

*) Smlg. 3die Del Side 150 (Søren Norby).

fra Lesbos, der var gaaet i Sulejmans Tjeneste, grundlagde Røverstaterne paa Afrikas Nordkyst ved Erobringen af Tunis og Algier. Talrige Sørøvere sværmede fra nu af om paa Middelhavet, forstyrrede Handelen, plyndrede Kysterne og bortførte en Mængde christne i Slaveri. For at raade Bod herpaa, overlod Karl 5 de hjemløse Johannitere Øen Malta (1530), hvorfra de fortsatte Kampen mod de vantro; selv foretog han et heldigt Tog mod Tunis med en Flaade paa 400 Skibe, som kommanderedes af Genueseren Andreas Doria, erobrede Staden, hvor 20,000 christne Slaver nu fik deres Frihed, og indsatte paany den af Hajradin fordrevne Fyrste under spansk Lenshøjhed. Derimod mislykkedes Karl den 5tes Tog til Algier, og Sejladsen paa Middelhavet vedblev endnu i læng Tid at foruroliges af Barbareskernes Sørøverier.

Frants 1 kunde imidlertid ikke glemme Tabet af Majland. Blottet for allierede, forenede han sig med Sulejman og modtog tyrkiske Flaader i sine Havne, et Skridt, som vakte almindelig Forargelse; thi de vantro havde hidtil gjældt for alle christnes naturlige Fjender, og nu bleve de ligesom optagne i det europæiske Stats-samfund og gjorde delagtige i den europæiske Folkeret. Frants havde dog ingen videre Nytte af dette Forbund. Ved hans tredie og fjerde Krig med Karl 5 udrettedes intet, og Freden i Crespy 1544 bekræftede Kejserens Overherredømme over Italien. Paa den anden Side kunde Karl 5 heller ikke erobre Burgund, uagtet han i den sidste Krig blev understøttet af Henrik 8 af England.

Frants 1 døde 1547, men hans Søn Henrik 2 fortsatte Kampen mod det habsburgske Hus. Efter at have forbundet sig med de tyske Protestanter, erobrede han Metz, Toul og Verdun, som Frankrig beholdt ved Stilstanden i Vaucelles (1556). Denne Ydmygelse var en medvirkende Grund til, at Karl 5 nedlagde Kronen og overdrog sin Søn Philip 2 Herredømmet over

Spanien, Nederlandene, Artois, Franche Comté, Majland, Neapel, Sicilien, Sardinien og Kolonierne. Karls Broder Ferdinand 1, Konge af Bøhmen og Ungarn, beholdt de østerrigske Arvelande og blev valgt til tysk Kejser. Af disse to Linier, hvori det habsburgske Hus delte sig, var den ældste mægtigst. Philip 2 besad ikke blot Evropas herligste Lande og Amerikas Miner, som nu først afgav deres uhyre Udbytte til det kongelige Skatkammer, men han raadede ogsaa over Englands Politik ved sit Ægteskab med dets Dronning Maria. For at bryde denne saa truende Overmagt vilde Henrik 2 af Frankrig, opmuntret af Paven, bemægtige sig Neapel, førend Philip 2 endnu sad fast paa Thronen. Men dette sidste Forsøg paa at gjenoprette Ligevægten i Italien strandede snart. Da en stor spansk Hær trængte ind over Frankrigs Nordgrænse og sejrede ved St. Quentin, maatte Henrik 2 kalde sine Tropper tilbage fra Italien. Heldigere gik Krigen mod Engländerne, der vare forbundne med Philip, idet den franske Feltherre Frants af Guise erobrede Calais ved et dristigt Tog midt om Vinteren. Ved Freden i Cateau Cambresis (1559) beholdt Frankrig denne vigtige Fæstning, som i over 200 Aar havde været i Engländernes Hænder. Henrik 2 beseglede Venskabet med Spanien ved at give Philip 2 sin Datter Isabella til Ægte*).

Fra den Tid af var Habsburgernes Overherredømme paa den italienske Halvø ubestridt. Indeklemmet imellem de spanske Besiddelser i Nord og Syd, mistede den hellige Stol sin Betydning som verdslig Magt. Parma og Piacenza, som i Middelalderen havde hørt til de lombardiske Stæder, men af Pave Julius 2 vare blevne forenede med Kirkestaten, udskiltes af Pave Povel 3 til et eget Hertugdømme under Familien Farnese. Her-

*) Maria af England var nemlig død under Krigen.

tugen af Parma, ligesom den medicæiske Hertug af Florents, der snart ophøjedes til Storhertug af Toscana, gik i den spanske Politiks Ledebaand. Genua og Venedig beholdt vel den republikanske Forfatning indtil de franske Revolutionskrige, men naaede ingen sinde den gamle Højde. Tabet af den nationale Uafhængighed medførte for Italien en Tilbagegang i Handel og Vindskibelighed, ligesom en Stillestaaen i det aandelige Liv.

§ 3. Tyskland til c. 1660.

Maximilian 1 besteg Kejserthronen 1493. Da han vilde gjøre Erobringer i Italien og forlangte det tyske Riges Understøttelse dertil, stillede Rigsstænderne den Betingelse, at han først skulde sikre Opretholdelsen af den indvortes Ro og Orden, som endnu især til Skade for Stædernes Handel forstyrredes ved private Fejder og Røverier. Paa Rigsdagen i Worms forkyndte Kejseren da den første evige Landefred, hvis Overtrædelse skulde straffes med Rigets Acht; men han blev tillige nødt til at give Afkald paa den højeste Dommermyndighed, en af de faa Rettigheder, der vare levnedes Rigs-overhovedet. Det overdroges til en uafsættelig Domstol, Rigskammerretten, at paadømme alle Stridigheder imellem de rigsumiddelbare Stænder, og dertil knyttedes siden en Inddeling af Tyskland i 10 Kredse, hvis Formænd (Kredsobørster) det paalaa at fuldbyrde Rigskammerrettens Domme ved en af Kredsen underholdt Stridsmagt. Rigsdagen bevilgede vel til Gjengjæld en almindelig Skat, hvorved Kejseren blev sat istand til at hverve Lejetropper — en Skik, som nu mere og mere afløste den tidligere Maade, at opbyde Fyrster og Ridder-skab til personlig Krigstjeneste*; men fortsat Uenighed

*) Fra den Tid uddannedes de saakaldte Landsknægte, det tyske Fodfolk, som i de italienske Krige erhvervede sig et saa frygteligt Navn.

med Stænderne lammede Maximilians Krigsforetagender, saa at han hverken høstede Ære eller Fordel af dem.

Tidsaanden var imidlertid modnet for den store Reformation i Kirken. Hvad der fremkaldte denne ikke alene for Tyskland, men for hele Menneskeslægten betydningsfulde Begivenhed, var navnlig den romerske Kirkes dybe Forfald. Kirkeforsamlingerne, som i det 15de Aarhundrede sammenkaldtes for at raade Bod herpaa, havde saa godt som intet udrettet. Den rene christelige Lære var og blev forvansket ved en Mængde Til sætninger; dens Sandheder skjultes under vrangne Lærdomme af menneskelig Oprindelse. Bibelen maatte ikke oversættes i Modersmaalet eller læses af Lægfolk. Overtroisk Dyrkelse af Helgener og Relikvier traadte istedenfor Gudsdyrkelsen, medens Brugen af det latinske Sprog hindrede Menigheden i at modtage christelig Oplysning ved Gudstjenesten. Christendommen syntes at bero paa en rent udvortes Deltagelse i de kirkelige Handlinger og paa Udredelse af trykkende Afgifter til Kirken, hvis hele Stræben var rettet paa timeligt Gods og verdslig Indflydelse. Thi Gejstligheden forsømte uforsvarlig sit Kald. Bispestolene vare for en stor Del besatte med Adelsmænd, som lod de gejstlige Forretninger besørge af Kapellaner, for selv at hengive sig til Vellevenet, Jagt og Vaabenøvelser. Præsterne fik ingen Fordannelse, kunde ofte hverken læse eller skrive, og kappedes med Munkene om at give Exempler paa det forargeligste Levnet. Kort sagt, Kirken kunde ikke længere tilfredsstille Folkets religiøse Trang, og det paa en Tid, da det ved Videnskabernes Gjenfødelse vakte, aandelige Liv mere og mere aabnede Øjet for dens Mangler. Studiet af den græske Philosophi og Bibelen i Grundsproget gav de lærde (Humanisterne) nye, skarpe Vaaben i Hænde mod de herskende Vildfarelser; den klassisk dannede Erasmus fra Rotterdam revsede Munkenes bundløse

Uvidenhed, og satiriske Folkekrifter*) spredte den overtroiske Ærefrygt, hvormed man hidtil havde set op til Kirkens Tjenere, saa at ingen mere ænsede forslidte Beskyldninger for Kjætteri og Trusler med Helvedes Straffe, hvormed de plumpt søgte at holde Folket i den gamle Afhængighed. Utilfredsheden med den af Kirken nærrede Overtro, med Gejstlighedens Havesyge og Uvidenhed udbredtes gennem det trykte Ord til alle Klasser, saa at det ikke var forunderligt, at Munkene fordømte Bogtrykkerkunsten som en Djævelens Opfindelse. Fyrsterne og Adelen saa nu med Misundelse Gejstlighedens store verdslige Magt, tragtede efter at bemægtige sig Kirkegodset og fandt sig kun modstræbende i Pavens Pengeudpresninger, som hidtil vare betalte i Troskyldighed. Borgerstanden harmedes over, at Gejstligheden var unddraget Stædernes Love, og at Festdagens Mængde befordrede Lediggang og Tiggeri. Omvæltningen i den almindelige Tænkemaade havde saaledes undergravet Kirkens hele Stilling, og dog troede man i Rom ikke at burde frygte for nogen Kirkereform, efterat Forsøgene i Kostnitz og Basel saa snildt vare afværgede. Paverne bidrog endog selv ved deres verdslige Sind til at nedbryde Agtelsen for den hellige Stol. Alexander 6 ¹⁴⁹²⁻¹⁵⁰⁰ (1492—1503) besmittede sin Værdighed ved de værste Forbrydelser og Udsvævelser; Julius 2 († 1513) gik al- ¹⁵⁰³⁻¹³ deles op i en rastløs Kamp for verdslig Fordel. Hans Efterfølger Leo 10 († 1521) sørgede mere for sin egen ¹⁵¹³⁻²¹ Familie (Medicærerne) end for Kirken og var saa hængiven til Oldtidens Kunst og Videnskab, at man kaldte

*) Herhen høre de to bekjendte Skrifter „Reineke Fuchs“ og „Uglspil“, som omtrent 1500 fik den Form, hvori de nu læses. Paa samme Tid udkom en Bog: epistolae obscurorum virorum, hvori Tiggermunkenes Usædelighed og Fjendskab mod al Oplysning var saa fint tegnet, og hele Sproget holdt i den Grad i Munkenes Stil, at disse i deres Uvidenhed selv anbefalede den og først senere forfulgte den med skrækkelige Forbandelser.

ham „den hedenske Pave“. — Under denne almindelige Brydning mellem gamle Fordomme og vaagnende Oplysning, da der behøvedes en Mand, som ikke alene var istand til at nedrive det Bestaaende, men ogsaa til at sætte noget nyt og bedre i Stedet, fremtraadte Luther.

1483 Bjergmandssønnen Martin Luther fødtes i Eisleben den 10de November 1483. Efter at have faaet en stræng Opdragelse hos sine gudfrygtige, fattige Forældre og efter i Skolen at have kjæmpet med trange Kaar, kom han, atten Aar gammel, til Universitetet i Erfurt, men Ynglingens dybe, religiøse Sind kunde ikke finde Tilfredsstillelse i den spidsfindige scholastiske Theologi, som lærtes her. En inderlig Følelse af den menneskelige Syndighed greb ham stedse stærkere, og Frygten for Guds straffende Retfærdighed vakte en levende Bekymring hos ham for Sjælens Frelse. Da han i sin urolige Sindsstemning mistede en kjær Ven og selv i et Uvejr var udsat for Livsfare, bragtes hans Beslutning, at aflægge Munkeløftet, til Modenhed. Han indtraadte i et Augustinerkloster*) for at finde Fred i Verdens Forsagelse. Men heller ikke de Midler, som Klosterreglen tilbød, Lydighed i at opfylde endog de laveste Pligter og regelmæssige Bodsøvelser, kunde berolige hans Sind. Det var først ved flittig Granskning i den hellige Augustins Skrifter og Bibelen, at han fandt den rette Trøst i Erkjendelsen af, at Mennesket bliver saligt ved Troen paa Guds Naadę ved Jesus Christus, ikke ved gode Gjæringer og egen Fortjeneste.

Nogle Aar efter at have vundet denne faste christelige Overbevisning blev Luther kaldt til Lærer ved Universitetet i Wittenberg, som Kurfyrst Frederik den Vise af Sachsen nylig havde oprettet. Han bekjæmpede her heldigt og kraftigt Scholastiken, lagde den hellige

*) Augustinerne var en Tiggermunkeorden, stiftet i det 13de Aarhundrede.

Skrift til Grund for sine Forelæsninger og udbredte fra Prædikestolen Kundskaben til denne Christendommens næsten forglemte Kilde. Snart var han Universitetets vigtigste Støtte og samlede en talrig Menighed om sig, saa at denne Virksomhed ved at udvikle hans kraftige Natur og indgive ham en fast Tillidsfuldhed blev den bedste Forberedelse til hans fremtidige Kald som Reformator.

Da de betydelige Indkomster, som tilflød Paven af Kirkegodset, ikke forsløg til at berige hans Slægtninge, opføre Pragtbygninger og underholde et glimrende Hof, var det blevet Skik ogsaa at beskatte Lægfolk. Jubelfester kaldte en Mængde Pilegrimme til Rom, hvor de kjøbte Syndsforladelse ved et Offer paa Sct. Peders Alter; men da ikke alle kunde rejse til Rom, søggede Paven for at udsende Afladsprædikanter, der berejste Landene og solgte Afladsbreve. Christi Statholder tilgav for Penge forbigangne og tilkommende Synder. Der var næppe noget af de kirkelige Misbrug, der stødte den offentlige Mening saa meget som Afladssalget, og aldrig havde Forargelsen været større, end da Pave Leo 10 benyttede dette Middel for at skaffe Penge, som det hed, til Fuldførelsen af den prægtige Peterskirke. Kurfyrsten af Mainz havde forpagtet Afladssalget i Tydskland mod at faa Halvdelen af de indkomne Penge. Paa hans Vegne kom Dominikanermunken Tezel til Sachsen og modtoges overalt af Gejstligheden i højtideligt Optog. Han førte Afladsbreve med sig til forskjellig Pris efter Syndernes Størrelse og anbefalede sine Varer med plumpe Vittigheder, idet han pralede af, at han havde forløst flere Sjæle ved Aflad; end Apostelen Peder ved sit Evangelium, og raabte, at saasnart Pengene raslede i hans Kiste, fløj Sjælene ud af Skjærsilden. Den overtroiske Mængde strømmede alle vegne fra til hans Bod. Hefligt opbragt tog Luther til Orde mod dette Uvæsen, og da selv hans egen Menighed blev smittet, opslog han

1517 paa Slotskirkedøren i Wittenberg sine 95 Sætninger (Theses). i hvilke han paastod, at Pavens Magt kun strakte til at eftergive Kirkestraffe, men at Syndstilgivelsen tilkom Gud. Fra denne Dag (31 Okt. 1517) regnes Kirkeforbedringens (Reformationens) Begyndelse. Tezel forsvarede sig med Skjældsord i Mangel af Grunde; men Luther havde udtalt, hvad mange følte i deres Hjerter, saa at en levende Strid for og imod Afladsvæsenet snart førtes over hele Tyskland. Paa Pavens Side optraadte den lærde Scholastiker Dr. Eck og disputerede med Luther for en stor Forsamling i Leipzig, uden at man kom til Enighed. Tvertimod viste det sig, at Uoverstemmelsen laa langt dybere, end Luther fra Begyndelsen havde været sig bevidst. Da det endelig stod klart for ham, at den hellige Skrift og den romerske Kirkes vigtigste Lærdomme vare i en uopløselig Strid med hinanden, besluttede han efter de heftigste indre Kampe at bryde med Paven. Han udsendte en Række af begejstrede Skrifter, hvori Kirkens Fordærvelse skarpt blottes, Pavens og Conciliernes Ufejlbarhed forkastes, og den hellige Skrift erklæres for Christendommens ene sande Kilde, efter hvilken Kirken maatte reformeres. Og Luther stod ikke længere alene i Kampen. Den lærde og fromme Philip Melancthon, som ved sin Besindighed ret var skikket til at mildne Luthers voldsomme Heflighed, blev hans trofaste Medarbejder paa Reformationsværket. Ulrik v. Hutten, en fattig, omvankende Ridder, virkede ved livfulde Skrifter for politisk og aandelig Frihed, og den mægtige, rigsumiddelbare Ridder Frants v. Sickingen tilsagde Luther den tyske Adels bevæbnede Bistand — et Tilbud, som denne dog afslog, da han vilde, at den nye Lære skulde sejre ved sin indre Sandhed. Dr. Eck havde imidlertid udvirket en pavelig Bandbulle imod Luther; dermed mente man i Rom, at den hele Bevægelse vilde lægge sig. Men den offentlige Mening tog altfor aabenlyst Parti for Luther til, at dette Skridt kunde have nogen

Virkning. Sikker paa sin Landsherres Beskyttelse kunde Luther endog øve Gjengjæld imod Paven, idet han brændte Bandbulle i et højtideligt Optog af Wittenbergs Studenter.

1519 Imidlertid var Maximilian 1 død 1519, og hans Sønnesøn, Spaniens Behersker, Karl 5 var bleven valgt til tysk Kejser. Da han i Aaret 1521 første Gang kom til Tyskland, stod Krigen med Frants 1 af Frankrig for Døren. Derfor søgte han at vinde Pavens Venskab og at skaffe Ro i Tyskland. Dette politiske Hensyn gjorde ham strax fra Begyndelsen af til Reformationens Modstander. Paa Rigsdagen i Worms (1521) skulde nu blandt andet ogsaa Religionsstriden afgjøres. Luther begav sig derhen under kejserligt Lejde for at forsvare sig og modtage sin Dom. Overalt paa Vejen strømmede Folk sammen for at se den dristige Munk, der havde trodset Paven. Man advarede ham mod at udsætte sig for Huss's Skjæbne; men han erklærede, at om der end var ligesaa mange Djævre i Worms som Tagstene paa Husene, saa vilde han dog derhen. Efter at være stedt for Rigsdagens glimrende Forsamling vedkjendte Luther sig først frimodigt sine Skrifter. Da han derpaa fik Opfordring til at gjenkalde sine Meninger, erklærede han djærvt, at han for sin Samvittigheds Skyld intet kunde gjenkalde, med mindre han ved den hellige Skriffs Vidnesbyrd eller klare Fornuftgrunde blev overbevist om at have fejlet. Kort efter fulgte Achtserklæringen mod Luther og hans Tilhængere; men Kurfyrst Frederik den Vise havde allerede sørget for hans Sikkerhed ved hemmelig at lade ham føre til Slottet Wartburg, hvor han opholdt sig i 10 Maaneder, sysselsat med at oversætte Bibelen paa Tysk. Men da han erfarede, at hans Tilhængere i Wittenberg, forledte af nogle Sværmere, brød ind i Kirkerne, forstyrrede Gudstjenesten og sønder slog Billeder, forlod han sit Tilflugtssted og gjenoprettede snart Ordenen i Staden ved sin kraftige Tale.

Under denne stærke aandelige Bevægelse, der rystede Tyskland, opstod der rundt omkring religiøse Svær-

mere, som gik langt videre end Luther i deres Angreb paa det Bestaaende. Gjennem disses Prædiken kom den nye Lære i forvansket Skikkelse til den forkuede Bondestand og lød i dens Øren som en Opmuntring til at afkaste de gejstlige og verdslige Herrers trykkende Aag. Bønderne i Schwaben samlede sig massevis og opstillede en Række Artikler, hvori de krævede Afskaffelse af Livegenskab og Tiende, Ret til selv at vælge deres Præster, Jagtfrihed m. m. Hvor disse Fordringer ikke tilstodes, stormede og brændte de vilde Skarer Adelsens Borge, plyndrede Klostrene og dræbte Beboerne. Fra Schwaben forplantede Opstanden sig til hele Mellemtyskland. I Thüringen udøvede Sværmeren Thomas Münzer i Spidsen for Bønderne et formeligt Rædselsherredømme, fordrev Øvrigheden fra Rigsstaden Mühlhausen og forkyndte prophetisk, at Guds Rige var nær, i hvilket der skulde herske almindelig Frihed og Lighed. Luther var i Begyndelsen stemt for, at man skulde komme Bønderne imøde og tilstaa dem deres billige Fordringer; men da deres Optræden udartede til dyrisk Vildhed, hævdede han sin vægtige Stemme for Ordenens Sag, idet han fordømte Oprøret som uchristeligt og bød at nedhugge Bønderne uden Skaansel. Fyrster og Adel samlede sig under Philip af Hessens Ledelse og erobrede Mühlhausen, hvor Münzer blev fangen og henrettet (1525). Bønderne maatte nu bøde dobbelt for de begaaede Grusomheder og vendte overalt tilbage under Trældomsaaget. Senere gjen- tog lignende Optrin sig i Westphalen, hvor Gjendøbernes *) Sekt var meget udbredt. Disse Sværmere kom til Magten i Münster, forkyndte, at de helliges Rige var oprettet, og udnævnte den hollandske Skrædder Johan af Leyden til Jordens Konge. Han udsendte Apostle, indførte Ejendomsfællesskab og Flerkoneri og begik de vildeste Udskejelser. Ogsaa her lykkedes det først efter megen

Blodsudgydelse Biskoppen af Münster at blive Herre over Oprøret (1535).

Medens disse beklagelige Udskejelser fandt Sted, ordnede Luther og hans Medarbejdere Sachsens Kirkevæsen i Overensstemmelse med den forbedrede Kirkelære. Ved Gudstjenesten afløste Modersmaalet det latinske Sprog; istedetfor Messen traadte Prædiken og Psalmer, og Nadveren uddeltes i begge Skikkelser. Munkevæsenet og Cølibatet faldt bort, hvortil Luther selv gav Exemplet ved at ægte en forhenværende Nonne Catharina von Bora. Kirken sattes under Landsherrens øverste Tilsyn, en Bestemmelse, som vandt mangen en Fyrste for den nye Lære, men paa den anden Side gjorde Kirken afhængig af den verdslige Magt. Den evangelisk-lutherske Statskirke indførtes først i Kurfyrstendømmet Sachsen og i Hessen; dernæst i Meklenburg, Brunsvig-Lüneburg, Holsten og i mange Fristæder, f. Ex. Nürnberg, Hamburg, samt udenfor Tyskland i de skandinaviske Lande *) og i Østpreussen, hvor den tyske Ridderordens Stormester, Albrecht af Brandenburg, med det samme gjorde sig til Hertug under polsk Lenshøjhed.

Samtidig med Luther var Ulrik Zwingli, en lærd Præst i Zürich, kommen til Erkjendelse af den romerske Kirkes Vildfarelser. Han angreb Afladshandelen og andre Misbrug under saa stærkt Bifald, at Borgerraadet i Zürich overdrog ham at indrette Gudstjenesten overensstemmende med den hellige Skrift. Basel, Bern og flere nordlige Kantoner, samt Rigsstæderne i det sydvestlige Tyskland fulgte Exemplet. Zwingli stemmede i det hele overens med Luther; men Uenighed i et enkelt Punkt i Kirkelæren (Nadverens Betydning) forhindrede enhver Samvirken imellem dem og lagde Grunden til Adskillelsen mellem Lutheranerne og de reformerte, der en Tid endog bekjæmpede hinanden med stor Bitterhed. I

*) Gjendøberne (Anabaptisterne) bestaa endnu, men have kun det tilfælles med hine vilde Sværmere, at de forkaste Barnaabaen.

*) Se 3die Del Side 159 og 188.

1531
 Modsætning til Lavlandet og Stæderne vedblev Højlandets mere afsluttede Hyrdefolk at gaa i Munkenes Ledebaand. Religionshadet bevirkede en Krig imellem Zürich og Skovkantonerne, i hvilken Zwingli faldt (1531). Medens den paafølgende Fred standsede Udbredelsen af Zwinglis Lære i Schweiz, gjorde Genève sig uafhængigt af Savoyens Hertug*) og blev et nyt Udgangspunkt for Reformationen i Vesten, efterat Franskmanden Johan Calvin havde nedsat sig der (c. 1540) og ordnet det reformerte Troessamfund. Disse Reformatorer lagde begge den største Vægt paa Sædernes Forbedring, ja Calvin udøvede Kirketugten i Genève med en Strænghed, der grænsede til Tyranni. De indrettede i Modsætning til Luther Gudstjenesten med den største Simpelhed, idet de forsmåede Orgelmusik, Billedprydelser og andre ydre Midler til at stemme Sindet til Andagt. I Troeslæren nærmede Calvin sig til Luthers Opfattelse af Nadveren, men skilte sig fra ham ved den haarde Lære om Prædestinationen (Menneskets Forudbestemmelse til Salighed eller Fordømmelse); og medens Luther stillede Kirken i Afhængighed af Statsmagten, lagde Calvin Kirkebestyrelsen i Hænderne paa folkevalgte Menighedsraad, der sammensattes af Præster og Lægfolk. Den demokratiske Calvinisme blev herskende i Nederlandene og Skotland og vandt mange Tilhængere i Frankrig**); derimod forbandt den engelske Statskirke Calvins Troesbekjendelse med en aristokratisk Bestyrelse.

1529
 Saalænge Kejseren var i Krig med Frankrig, og Tyrkerne truede de østerrigske Arvelande (Side 20), søgte de katholke Fyrster forgjæves at standse Reformationens Fremskridt ved magtesløse Rigsdagsbeslutninger. Da de saaledes paa Rigsdagen i Speyer (1529) havde sat et Forbud mod Reformationens videre Udbredelse igjennem,

*) Genève slattede sig først senere til Edsforbundet.

***) Det var naturligt, at denne Bestyrelsesform valgtes i de Lande, hvor Reformationen trængte frem tiltrods for Regjeringen.

nedlagde de evangeliske Stænder Indsigelse (Protest) herimod, fordi en Beslutning ved Stemmeæftherhed ikke kunde have Gyldighed i Troessager. Deraf fik de forskjellige evangeliske Partier Fællesnavnet Protestanter. Større Forventninger om Stridens Udjævning knyttedes til Rigsdagen i Augsburg (1530), hvor Kejsers Karl 5 selv indfandt sig, efter at have sluttet Fred med Frankrig i Cambray og modtaget Kejserkronen af Paven*). Paa hans Opfordring indleverede de evangeliske Stænder et af Melanchthon forfattet Forsvarsskrift, den augsburgske Confession, hvori deres Troeslære var fremstillet og begrundet. Men istedetfor at optræde som upartisk Dommer, lod Kejseren Dr. Eck forfatte et katolsk Modskrift og fordrede truende, at Protestanterne skulde godkjenne dette. Mistrøstige forlod disse nu Augsburg, og Rigsdagen besluttede, at de kirkelige Forhold inden en vis Tidsfrist og under Straf af Rigets Acht skulde sættes paa den gamle Fod. Da Krigen syntes at være uundgaaelig, indgik de evangeliske Fyrster og Stæder et Forbund i Schmalkalden (1531) til Forsvar for deres Tro. Dog ogsaa denne Gang blev det ved Trusler. Kejseren turde af Frygt for Tyrkernes Anfald ikke lade det komme til et Brud i Tyskland, og man blev enig om, at Rigets Stænder ikke maatte krænkes eller forfølges for Religionens Skyld, førend det af begge Partier paakaldte Concilium kom sammen for at vedtage den endelige Afgjørelse af Religionsstriden.

I de følgende Aar, medens Karl 5 var sysselsat med Søtogene mod de vantro og nye Krige med Frankrig (Side 21), blev Spændingen i Tyskland stedse stærkere. Fyrsterne af Würtemberg, Pommern, Brandenburg og Hertugen af Sachsen**) antog den evangeliske

*) Karl 5 var den sidste romerske Kejsers, der blev kronet af Paven i Italien.

***) Hertugdømmet Sachsen (en Del af det nuværende Kongerige Sachsen) stod under den yngre, albertinske Linie af Bloch, nyere Historie.

Tro; derimod sluttede Østerrig, Bajern og de gejstlige Rigsfyrster sig sammen i Nürnbergforbundet for at værne om den katholske Tro. Ingen tvivlede mere om, at det maatte komme til et Brud; men begge Partier skyede at begynde Borgerkrigen. Under saadanne Forhold døde Luther (1546) i sin Fødeby Eisleben, efter lige til det sidste at have ledet Reformationens store Værk.

Efterat Karl 5 havde endt sine Krige med Frants 1 (Freden i Crespy 1544) og derved faaet frie Hænder til at optræde i Tyskland, vilde han endnu forsøge det sidste fredelige Middel til at gjenoprette Kirkens Enhed: Sammenkaldelsen af et Concilium. Men ogsaa dette Middel viste sig snart frugtesløst. Protestanterne, hvem Oprettelsen af en nationaltysk, af Paven uafhængig Kirke stod for Øje, forlangte et frit Concilium indenfor Tysklands Grænser. Da nu Pave Povel 3 efter Kejserens Opfordring aabnede Conciliet i Trident (1545), væg-¹⁵⁴⁵rede de sig ved at deltage i dets Forhandlinger og underkaste sig dets Dom; thi hvad kunde de vente sig andet af en Forsamling, som var ledet af Paven og besat med katholske Biskopper, end at blive forkjætrede? Men denne Vægning forekom Kejseren at være saa aabenbar Trods, at han trak spanske Tropper til sig for at betvinge Protestanterne med Vaabenmagt. Forskrækkede herover ilede de protestantiske Fyrster med at ruste sig (den schmalkaldiske Krig). Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen og Landgrev Philip af Hessen rykkede med en 40,000 Mand stærk Hær ind i Sydtyskland, førend Kejseren var færdig med sine Rustninger; men ubetimelige Samvittighedsskrupler afholdt dem fra at begynde Kampen mod Rigets Overhoved. Det gunstige

det sachsiske Hus. Den ældre, ernestinske Linie herskede i Kurfyrstendømmet Sachsen (en Del af det nuværende preussiske Sachsen og de sachsiske Hertugdømmer).

Øjeblik vendte ikke mere tilbage. Hertug Morits af Sachsen, der, skjønt Protestant, var vunden af Kejseren ved Løfte om det sachsiske Kurfyrstendømme, taldt ind i Johan Frederiks Land og tvang ham derved til at drage hjem med sine Tropper. Protestanternes svækkede Hær opløste sig aldeles; Karl 5 ilede til Sachsen og vandt ved Mühlberg (1547) en let Sejr over Johan Frederik, som blev saaret og fangen. Dette Slag blev Dødsstødet for det schmalkaldiske Forbund; thi Kejseren brugte sin Sejr skaanselløst. Haarde Straffedomme udgik over de protestantiske Fyrster og Stæder. Johan Frederik maatte gjøre Afkald paa sit Kurfyrstendømme, som Morits erholdt*); Philip af Hessen, Morits's Svigerfader, blev fængslet imod givet Lejde, da han indfandt sig hos Kejseren for at gjøre Afbigt; endelig bleve Protestanterne tvungne til at anerkjende Conciliet i Trident og underkaste sig det augsburgske Interim, eller den midlertidige Ordning af Kirkeforholdene, som Karl 5 egenmægtigt indførte paa Rigsdagen i Augsburg, og som var ganske i katholsk Aand. Det var aabenbart, at Kejseren paa een Gang vilde Reformationen; og Stændernes Friheder til Livs, for at gjøre sit Herredømme i Tyskland ligesaa uindskrænket, som det var i Spanien eller Italien. Da troede Kurfyrst Morits det paa Tide at tage sig af de undertrykte og gjøre den Uret god igjen, han havde begaaet imod sine Troesfæller. Han belejrede just som kejserlig Feltherre Staden Magdeburg, der vægrede sig ved at antage det augsburgske Interim. Dette gav ham tilstrækkeligt Paaskud til at hverve Tropper; tillige sikrede han sig ved Forbund med den franske Konge Henrik 2 (Side 22) og traf sine Forberedelser saa hemmeligt, at den ellers saa forudseende Kejser blev fuldstændig overlistet. Pludselig sluttede

*) Dog forbeholdtes Thüringen Johan Frederiks Arvinger; deraf opstode de sachsiske Hertugdømmer.

Morits Forlig med Magdeburg og førte sine Tropper i Ilmarche mod Innsbruck, hvor Kejseren opholdt sig syg og forsvarsløs. Protestanterne rejste sig overalt paa hans Vej, og kun ved en hastig Flugt over Bjergene frelste Kejseren sig fra Fangenskab; ja selv de hellige Fædre i Trident adspredte sig paa Budskabet om Kurfyrstens Tog. Samtidig hermed faldt de Franske ind i Lothringen og erobrede Stæderne Metz, Toul og Verdun. I en Haandevending var Kejseren styrtet fra Magtens Tinde. De tyske Fyrster kom ved Forliget i Passau (1552) overens om, at der herefter skulde være evig Fred imellem Lutheranere og Katholiker: de nærmere Bestemmelser om Udjævningen af Religionsstriden forbeholdtes den tyske Rigsdag istedetfor Conciliet i Trident*). De fangne Fyrster, Johan Frederik og Philip af Hessen, sattes i Frihed. Aaret efter faldt Morits i en Fejde og oplevede saaledes ikke at se sit Værk fuldendt. Dette skete paa Rigsdagen i Augsburg (1555). Her opgaves for stedse Forsøgene paa at gjenoprette Kirkens Enhed: de Rigsstænder (Fyrster og Stæder), som bekjendte sig til den augsburgske Confession, fik Religionsfrihed, og enhver verdslig Fyrste kunde for Fremtiden uhindret træde over til Protestantismen. Derimod vægrede Katholikerne sig bestemt ved at indrømme de gejstlige Fyrster den samme Ret og paastod, at enhver gejstlig Fyrste, der skiftede Tro, skulde fratæde sit Embede, sine Len og sine Indkomster (det gejstlige Forbehold, reservatum ecclesiasticum). Om dette vigtige Spørgsmaal kunde man ikke blive enig; det kom til at staa uafgjort hen. Kun de inden Passauforliget inddragne (seculariserede) gejstlige Godser bleve tilstaaede Protestanterne. Augsburgfreden var kun en Overenskomst imellem Rigs-

*) Dette var meget væsentligt, da Protestanterne kunde holde Katholikerne Stangen paa Rigsdagen, men dannede et forsvindende Mindretal i Trident.

stænderne; for Undersaatterne stillede der kun Valget mellem at følge Landsherrens Religion (cujus regio, ejus religio) eller at vandre ud*). I Aaret 1556 sluttedes der en Stilstand i Vaucelles med Frankrig, der beholdt de erobrede Bispedømmer Metz, Toul og Verdun.

Kejser Karl 5 havde hverken villet deltage i Forhandlingerne i Passau eller i Augsburg, som kuldkastede hans stolteste Planer og kundgjorde hans Ydmygelse. Nedbøjet af legemlige Lidelser og kjed af Verdens forgjængelige Herlighed, nedlagde han (1556) Regjeringen over sine vidtløftige Lande og skjenkede sin Søn Philip 2 Spanien, de italienske Lande (Majland, Neapel, Sicilien, Sardinien), Nederlandene og Kolonierne i Amerika. Karls Broder, Ferdinand, beholdt de østerrigske Arvelande og blev, efterat have bekræftet Augsburgfreden, valgt til tysk Kejser. Karl 5 selv tog Ophold ved Klostret St. Just i Estremadura, hvor han sysselsatte sig med fromme Betragtninger og mekaniske Arbejder, uden dog at glemme Verden.

Kort efter Augsburgfreden kom Protestantismen ogsaa til sin Ret i England og Skotland. Dens Anerkjendelse i saa stor en Del af Evropa betegner Oplysningens Sejr over den romerske Kirkes Aandstvang og falder sammen med et aandeligt Opsving, hvortil de klassiske Studier allerede havde givet Stødet, men som i forskellige Videnskaber førte Menneskene langt ud over Oldtidens Standpunkt. I Philosophien blev man i Kampen mod Scholastiken staaende ved Platons og Aristoteles's Systemer, indtil den engelske Statsmand Frants Bacon

*) Det mærkeligste Exempel paa, hvad denne Bestemmelse havde at betyde, er Pfalz, hvor Befolkningen tre Gange maatte skifte Religion, fordi Landsherren gjorde det. Enhver Religionsforandring ledsagedes af grusomme Straffe mod gjenstridige Undersaatter.

1600 (c. 1600) fremsatte et selvstændigt, paa Erfaringen grundet System. I Modsætning til ham byggede Descartes (Cartesius) al Erkjendelse paa den frie Tænkning. Ved Retsvidenskabens Udvikling trængte Romerrettens Bestemmelser mere og mere igjennem i Staternes Lovgivning; dette havde til Følge, at Folket udelukkedes fra Retsplejen, som kom i Hænderne paa de lærde; kun i England bevarede de gamle folkelige Edsvorneretter (jury). I Astronomien blev Ptolomæus's Verdenssystem omstyrtet af Polakken Copernicus (c. 1500), paa hvis Opdagelser Tyskeren Kepler og Italieneren Galilei (c. 1582) byggede videre. Da man i Aaret 1582 saa, at man var kommen 10 Dage tilbage i Tidsregningen, lod Pave Gregor 13 Fejlen rette; dog vægrede Protestanterne sig længe ved at antage den gregorianske Kalender, og i de græsk-katholske Lande bruger man endnu den julianske Kalender. Ved Siden af disse almindelige Videnskaber, i hvilke det latinske Sprog vedblev at benyttes som de lærdes Sprog, begyndte den nationale Literatur at opblomstre i de fleste Lande. Luthers Bibeloversættelse blev ved sit rene og kjærnefulde Sprog Mønstreret for de tyske Forfatteres Stil og bidrog saaledes til, at Højtysken blev fælles Skriitssprog, medens Folkesproget aldeles fortrængtes fra Literaturen. Trods saadanne Fremskridt arbejdede Tiden sig kun langsomt ud af Middelalderens Mørke; Alchymi, Astrologi, Aandebesværgelser (Faustsagnet) og alskens Overtro trivedes endnu længe, og Hexeprocesser vare ligesaa talrige i de protestantiske som i de katholske Lande. Dog laa det i Protestantismens Væsen at fremme den almindelige Dannelse og meddele Folket en christelig Oplysning. Luther skrev selv i dette Øjemed sin lille Katechismus og sørgede for, at det inddragne Kirkegods anvendtes til bedste for Skolevæsenet. Rundt om i de tyske Stæder oprettedes humanistiske Skoler, paa hvis Indretning især den lærde Philip Melanchthon (præceptor Germaniæ) havde Ind-

fyldelse. De unges Dannelse afsluttedes paa de protestantiske Universiteter, at hvilke det i Wittenberg var vigtigst for de lutherske, det i Heidelberg for de calvinske Lande. I de katholske Lande fastholdt man derimod det store Folks Uvidenhed som gavnlignst for det selv og for Kirken, medens den højere Undervisning blev overtaget af Kirken.

Efter Augsburgfreden udbredtes Protestantismen under Ferdinand den 1ste († 1564) og især under hans Søn Maximilian den 2dens milde Regjering (1564—1576) til Bøhmen, Mähren, de østerrigske Arvelande og Ungarn. Selv i Italien og Spanien sporedes dens Virkninger. Men lige over for denne truende Fare rejste den romerske Kirke sig fra Midten af det 16de Aarhundrede i hele sin Styrke, saa at det ikke blot lykkedes at standse Protestantismens Fremtrængen, men endog at vinde Lande tilbage, som allerede vare faldne fra. Pave Povel 3 og hans dygtige Efterfølgere gik i Spidsen for denne katholske Reaction. Den pavelige Inkquisition traadte i Virksomhed mod enhver, der mistænktes for Kjætteri, og en stræng Censur over alle Skrifter holdt de for Kirken farlige Meninger udenfor de katholske Lande. Men dette havde dog næppe ført til Maalet, naar ikke Pavedømmet havde skaffet sig en lang kraftigere Bistand i det tridentinske Concilium og i flere nye Munkeordener, navnlig Jesuiterne.

Conciliet i Trident, der var blevet sammenkaldt af Povel 3 (1545), men adspredtes ved Kurfyrst Morits's Angreb paa Tyrol, kom senere atter sammen. Da det blev afgjort, at der skulde stemmes efter Hoveder (ikke som i Kostnitz efter Nationer), satte Paven sin Villie igjennem i alt ved Hjælp af de italienske Biskopper. Skjønt sammenkaldt for at tilvejebringe Enighed i den christne Kirke, forkjætrede Forsamlingen de protestantiske Lærdomme og opretholdt den romerske Kirkelære i sit fulde Omfang tillige med Læren om Pavens abso-

lute Magt. Men paa den anden Side gav man dog saa vidt efter for Tidens Fordringer, at de værste Misbrug afskaffedes og Kirketugten skjærpedes; thi det var nødvendigt, at Gejstligheden ved moralsk Vandel og Dannelse igjen hævede sin sunkne Anseelse i Folks Omdømme. Paven erholdt alene Ret til at fortolke de fattede Beslutninger. Efter saaledes at have paatrykt den katholske Kirke Fasthedens og Uforanderlighedens Stempel skiltes denne Kirkeforsamling ad under Raabet: Ve over Kjætterne! (1563).

Blandt de Munkeordener, som stiftedes for at forny Kirkens Magt over Folkens Sind, har ingen faaet en saadan Betydning som Jesuiterne. Den spanske Ridder Ignatius Loyola fik i Krigen med Franskmændene et Saar, der kastede ham paa et længere Sygeleje. Han fordybede sig her i Læsning af Helgenlegender og blev saa stærkt greben deraf, at han, efter at være helbredet, ombyttede Krigerlivet med Fasten og Bodsøvelser, Sværdet med Pilegrimsstaven. I det hellige Land fattede han den Plan at stifte en Munkeorden, der ved Kjærligheds-gjerninger og Prædikener kunde gjenoplive den christne Aand hos Folkene og blive en Støtte for Kirken i dens Trængsler. Skjønt allerede 33 Aar gammel, tilegnede han sig ved sin Jernvillie den for ham aldeles fremmede theologiske Dannelse, og stiftede derpaa med sex ligesindede et Selskab, som foruden de almindelige Munkeløfter svor Paven ubetinget Lydighed og stadfæstedes af Povl 3 (1540), under Navn af Jesu Selskab. Dets Formaal blev at befæste og udbrede den romerske Kirke og Pavens absolute Magt. Stifterne valgte Ignatius til deres Fører; men hans Efterfølger, den verdenskloge Spanier Lainez, gav først Selskabet dets ejendommelige militær-monarchiske Forfatning. Dets Overhoved var Ordensgeneralen i Rom; under ham stod Forstanderne i Provinserne, hvori de katholske Lande inddeltes, og dernæst de øvrige Ordensbrødre i nedadstigende Rækkefølge. I

alle Grader var den strængeste Subordination en Hovedpligt, hvis Forsømmelse medførte Udstødelse af Selskabet. Løst fra ethvert andet Baand, fra Fædreland og Familie, og undergivet det skarpeste Opsyn maatte Jesuiten følge sin foresattes Vink som et villieløst Redskab. Forud for Optagelsen gik en lang Prøvetid, for at enhver kunde anvendes i det Kald, hvortil han var bedst skikket. Men de fleste Jesuiter virkede i underordnede Stillinger, og kun faa Ledere satte det store Maskineris Hjul i Bevægelse. Saaledes blev det muligt, at een Tanke og een Villie kunde gennemtrænge alle. Jesuiterne viste allerede paa Conciliet i Trident Paven væsentlige Tjenester, som han gjengjældte med store Privilegier. Gaver og Testamenter bragte Ordenen store Rigdomme. Den talte allerede ved Aaret 1600 titusinde Medlemmer (hundrede Aar senere det dobbelte Antal), fordelte over hele Jordkloden. Deres Virksomhed var i Evropa rettet mod Kjætterne, i de øvrige Verdensdele imod Hedningerne. Missionærer, der besjæledes af glødende Troesiver, udsendtes til Kina, Japan, Indien o. s. v., hvor de gjorde sig uundværlige ved deres praktiske Kundskaber og lettede den katholske Tro Indgangen ved den Smidighed, hvormed de forstod at lempe Religionen efter hvert Lands Skikke. De vilde indfødte i Paraguay underkastede sig endog deres Herredømme, og den der oprettede kirkelige Stat bestod lige til Ordenens Ophevelse. Men Jesuiternes største Sejr bleve dog vundne i Evropa, hvor de virkede dels som Præster og Skriftefædre, dels som Ungdommens Lærere. Undervisningen i Jesuitskolerne var med stor Snildhed beregnet paa at forene Tidens og Kirkens Fordringer. Den gik ud paa at vække de unges Sans for Oldtiden og meddele dem grundig Kundskab i det latinske Sprog, som ingen dannet kunde undvære, i Mathematik og andre Videnskaber, der kunde være til Nytte i Livet. Derimod udelukkedes alt, hvad der kunde vække til selvstændig Tænkning, og der

indprægedes Disciplene en blind Tro paa den katholske Kirkes guddommelige Sandhed. For at fremme denne og udrydde Protestantismen var ethvert Middel, List, Vold, Mened, Kongemord tilladeligt; thi Hensigten, lærte de, helligede Midlet, og man var ikke bunden ved Eder og Løfter, men kun ved den Mening, man selv lagde i Ordene. Ved at følge deres Disciple, som de især søgte i de højere Stænder, fra Barndommen til den modnere Alder, indprægede Jesuiterne dem deres egne Grundsatninger, saa at Protestantismen i den opvoxende Slægts Tænkemaade fandt en uoverstigelig Hindring for videre Fremtrængen. Ikke mindre lykkedes det de statskloge og fintdannede Jesuiter, der sendtes til de katholske Hoffer, som Fyrsternes Skriftefædre og Raadgivere, at give Kampen mod Protestantismen ny Kraft og nyt Liv.

1576-1612 Kejsers Maximilian den 2dens Søn Rudolf 2 (1576—1612) var opdragen ved det spanske Hof og den katholske Lære meget hengiven; men han forsøgte aldeles sine Regentpligter for at dyrke Astrologi og samle Oldsager. Jesuiterne fik nu Indpas ved Hoffet, hvoraf Følgen var, at der snart fra protestantisk Side lød almindelig Klage over Undertrykkelse. Medens Kejseren sad uvirkelig i Prag, tog Tvedragt og Forvirring i den Grad Overhaand i de østerrigske Stater, at Medlemmerne af den kejserlige Familie bleve bange for, at Habsburgernes berømte Hus skulde gaa under i Vanære, og kaarede Rudolfs Broder Mathias til deres Overhoved. Denne bemægtigede sig efterhaanden Herredømmet over de østerrigske Lande, skjønt Rudolf havde søgt at besvære Stormen ved at bekræfte Religionsfriheden i Bøhmen i et kejserligt Majestætsbrev. Saaledes havde Rudolf i sine sidste Aar kun den tomme Kejsertitel tilbage.

I det tyske Rige, som Rudolf 2 ganske lod skjøtte sig selv, var Gjæringen ligesaa heftig som i de kejserlige Arvelande. Det viste sig snart, at der paany maatte føres Krig og udøses Blod for at give det religiøse Spørgs-

maal en tilfredsstillende og endelig Løsning. De væsentligste Mangler, der klæbede ved Augsburgfreden, bestod i, at der kun slet var sørget for Undersaatternes Tarv, at Spørgsmaalet om det gejstlige Gods ikke var blevet afgjort, og at Calvinisterne aldeles ikke vare indbefattede i Freden. Disse Mangler traadte stedse skarper i Øjnene. Drevne fremad af Jesuiterne, gjorde de katholske det gejstlige Forbehold gjældende og krævede alt det gejstlige Gods tilbage for Kirken, som Protestanterne havde inddraget siden Passauforliget. Hertug Maximilian af Bajern og Ferdinand af Stejermark, begge værdige Fostersønner af Jesuiterne, lukkede med Magt de evangeliske Kirker og udryddede Protestantismen af deres Lande. Da aabnede endelig den truende Fare Øjnene paa de indbyrdes splidagtige Protestanter, saa at en Del lutherske og reformerte Stænder indgik en Union til Forsvar for deres Tro under Kurfyrst Frederik af Pfalz's Ledelse; men strax opstillede Maximilian af Bajern og de gejstlige Fyrster et Modforbund, den katholske Ligue. Tyskland var atter delt i to fjendtlige Lejre. Da Hertugen af Jülich Kleve og Berg var død barnløs, bragte Strid imellem hans Arvinger Religionspartierne under Vaaben. Krigen mellem Unionen og den franske Konge Henrik 4 paa den ene Side, Ligen og Kejseren paa den anden Side, var allerede brudt ud, da Henrik 4 faldt for Snigmorderdølken (1610), og den protestantiske Arving Kurfyrst Johan Sigismund af Brandenburg blev enig med den katholske Arving om at dele de omtvistede Lande. Man nedlagde Vaabnene paa begge Sider, men kun for en kort Tid; thi Rudolf den 2dens Broder, den ligesaa uduelige Mathias (Kejser fra 1612—1619), var ikke istand til at forsone Religionspartierne. /6/8

Forholdet til de bøhmiske Protestanter bragtes til højeste Spænding, da Kejseren bestemte sin Fætter, den /6/2 44

ivrig katholske Ferdinand af Stejermark*) til Efterfølger, og der tillige skete nye Indgreb i Religionsfriheden. Forgjæves beraabte Protestanterne sig paa Majestatsbrevet, deres Klager frugtede intet. Da indfandt deres Afsendinge sig paa Slottet i Prag for at kræve de kejserlige Raader til Regnskab for den lidte Uret. Det kom her til en heftig Ordstrid, der endte med, at Protestanterne, som de paastod efter gammel bøhmisk Skik, kastede de mest forhadte af Raadsherrerne ud ad Vinduerne. Efter denne Voldshandling greb Bøhmerne til Vaaben; Schlesien og Mähren sluttede sig til Opstanden. Dette var Begyndelsen til Trediveaarskrigen (1618—1648).

1618-48
1619-37

Kejser Mathias døde kort efter, og Ferdinand 2 (1619—1637) fulgte ham baade i de østerrigske Arvelande og paa Kejserthronen. Bøhmerne aabnede Krigen ved et dristigt Tog ind i Østerrig, hvorpaa de fornyede deres gamle Valgret og kaarede Kurfyrst Frederik 5 af Pfalz, den engelske Konge Jakob den 1stes Svigersøn, til deres Konge. Ogsaa de østerrigske Protestanter rejste sig, saa at Ferdinands Stilling en Tidlang var meget mislig. Men skjønt han var omgivet af Fjender og blottet for Tropper, holdt han kjækt Stand i Wien, hvor man forgjæves søgte at overrumple ham, kaldte den katholske Ligue, hvis Overhoved, Maximilian af Bajern, var hans Ungdomsven, til Hjælp og sluttede Forbund med Spanien. I dette afgjørende Øjeblik kjævledes Unionens lutherske og reformerte Medlemmer indbyrdes istedetfor at ile deres bøhmiske Troesbrødre til Undsætning; den fra England forventede Hjælp udeblev, og Frederik 5 selv spildte Tiden med prægtige Kroningsfester i Prag. Den bøhmiske Hær maatte trække sig tilbage fra Østerrig. Maximilian i Spidsen for Liguens

Hær rykkede efter og stormede Bøhmernes faste Stilling paa det hvide Bjerg ved Prag (1620). Frederik 5 1620 flygtede fejgt fra sine Stater, efterfulgt af Achtserklæringen, og Kejserens Sejr var fuldstændig, efterat Grev Ernst af Mansfeld og de protestantiske Bander, som endnu en Tidlang kjæmpede under Frederiks Faner i Rhinpfalz, vare drevne over Grænsen af Liguens Hær under Nederländeren Tilly. Medens den protestantiske Union opløste sig, bøjede Bøhmen, Mähren og Schlesien sig atter under Habsburgernes Scepter, og Maximilian af Bajern belønnes for sin tro Bistand med Pfalz.

Skrækkelige Ulykker brød nu ind over Bøhmen. Efter at have sønderrevet Majestatsbrevet med egen Haand, tilintetgjorde Ferdinand 2 aldeles Bøhmens Selvstændighed. Tyskere trængte sig ind i den czechiske Adels Godser; Jesuiter og Soldater bleve satte til hver paa sin Vis at omvende Folket og lære det blind Lydighed imod Kejser og Pave. Men Tusinder af Familier ofrede hellere deres Fædreland end deres Tro og vandrede ud. Saaledes veg den protestantiske Aand for stedse fra Johan Huss's Fædreland. Modløshed og Sløvhed greb Folket; den blomstrende czechiske Literatur forstummede under Tyskhedens Indtrængen, og Befolkningen sank ned til en Trediedel af dens tidligere Antal.

Da Kejseren truede Nordtyskland med en lignende Skjæbne, søgte Protestanterne i den nedersachsiske Kreds Bistand hos den danske Konge Christian 4 og valgte ham til deres Kredsoborst; thi som Hertug af Holsten var han Medlem af det tyske Rige. Kejseren, der hidtil havde sejret ved Liguens Hjælp, ønskede nu at opstille en egen kejserlig Hær mod denne nye Fjende og henvendte sig derom til den bøhmiske Adelsmand Albrecht Wallenstein, Fyrste af Friedland, der var bekjendt som en dristig, af Lykken begunstiget Krieger. Saasnart han udsendte sine Hververe, strømmede Folk fra Land

*) Han hørte til den yngre Linie af det habsburgske Hus, som nedstammede fra Ferdinand 1.

og By skarevis til for at tage Tjeneste; thi alt fredeligt Erhverv var udsat for at standses ved Krigens Ødelæggelser, medens Soldaterne i Lejren levede overflødigt paa Borgernes og Bøndernes Bekostning. Denne brogede Masse af Krigere formede sig under Wallensteins stærke Haand til en velrustet og veløvet Hær paa 50,000 Mand, der holdtes i Afsigt af Feltherrens mørke, tavse Væsen og villigt fulgte hans Fane i Haab om Bytte og Belønninger.

1626 Aaret 1626 blev afgjørende for Krigen i Nordtyskland. Skjønt slet understøttet af de nedersachsiske Fyrster var Christian 4 med Hovedhæren draget ned imod Weseren, men blev paa Marchen angrebet af Tilly i Spidsen for Liguens Hær og efter tapper Modstand slaet ved Lutter am Barenberg (1626). Wallenstein havde paa sin Side sejret ved Elben over Ernst af Mansfeld, hvis Hær opløste sig under Forfølgelsen. De kejserlige oversvømmede derpaa den jydsk Halvø, ja Wallenstein fattede endog den Plan at grunde en Sømagt og beherske Østersøen. Dette forhindrede vel af den danske Flaade og ved Stralsunds tapre Forsvar; men Christian maatte for at faa sine Lande tilbage, slutte Fred i Lübeck (1629) og opgive enhver Indblanding i Tysklands Anliggender. Da det protestantiske Parti var afvæbnet, udstedte Kejser Ferdinand 2 Restitutionsedictet, i Kraft af hvilket alle siden Passauforliget inddragne gejstlige Godser skulde gives tilbage til den katolske Kirke, og satte det i Værk, ved de over hele Tyskland spredte Tropper. Katholske gejstlige kom derved i Besiddelse af store Landstrækninger med protestantisk Befolkning, for hvilken der altsaa kun var Valg mellem at lade sig omvende eller udvandre. Dog vovede ingen protestantisk Fyrste at løfte sin Haand imod denne haarde Foranstaltning; Staden Magdeburg alene lukkede Portene for sin katolske Ærkebiskop. Kejseren vedblev imidlertid at holde Hæren paa Krigs-

fod til Byrde for de Lande, hvor den laa i Kvarter, og til Skræk for Fyrsterne — thi Overfeltherren Wallenstein erklærede aabenlyst, at der nu kun burde være een Hersker i Tyskland, ligesom i Frankrig eller Spanien. Da krævede Fyrsterne med Maximilian i Spidsen Wallensteins Afskedigelse saa indtrængende, at Kejseren ikke vovede at nægte det. Wallenstein trak sig med uhyre Rigdomme, som han havde erhvervet sig paa sit Fædrelands Bekostning, tilbage til sine bøhmiske Godser, hvor han i astrologiske Betragtninger saa sin tilkommende Storhed.

Sverigs Konge Gustav Adolf var indviklet i Krig med Polen, da Efterretningen om Protestanternes Nederlag bestemte ham til at føre sin Hær til Tyskland, for om muligt at frelse den evangeliske Tro, som han selv var inderlig hengiven, fra Undergang. Dertil kom, at Kejseren havde sendt Polakkerne Hjælp, og at Wallenstein fra Østersøens Kyst truede Sverigs Sikkerhed. Efter at have endt Krigen med Polen ved en Stilstand i Altmark (1629) og afhjulpet sin Pengemangel ved en Subsidietraktat med Frankrig, landede Gustav Adolf just paa samme Tid, som Kejseren skilte sig ved sin bedste Feltherre, med en lille, men udsøgt Hær i Pommeren og rensede dette haardt udsugede Land for de kejserlige Besætninger. Svenskernes Opførsel var vidt forskjellig fra disse Røverskarers. Gustav kom alle imøde med Hjertelighed og Nedladdenhed og holdt streng Mands-
1629 tugt. Den samme Fromhed, som opfyldte Kongen, syntes at besjæle hans Soldater. Der holdtes daglig Gudstjeneste i Lejren; al Røven og Plyndren var forbudt, og der blev givet Betaling for alt, hvad Hæren fik leveret. Indbyggerne hilste derfor Svenskerne overalt, hvor de kom frem, som Befriere. Derimod var deres Ankomst højst uvelkommen for de fleste protestantiske Fyrster, der nys havde udsonet sig med Kejseren. Længe maatte Gustav underhandle med Kurfyrsten af Brandenburg og

tilsidst endog bruge Magten for at bevæge ham til et Forbund. Medens den svenske Hær saaledes kun langsomt rykkede frem langs Oderen, modtog Gustav Adolf Rædselsbudskabet om Magdeburgs Erobring. Tilly, der var bleven kejserlig Overfeltherre, havde i flere Uger forgjæves belejret den gjenstridige Stad, som holdt sig kjækt i Haab om snarlig Undsætning. Allerede syntes han ifærd med at hæve Belejringen, da pludselig talrige Stormkolonner styrtede frem og besteg Murene. De kejserlige Soldater rasede som vilde Dyr i den ulykkelige Stad, og da de drog bort, var den en Askehob. Tilly sammenlignede selv sin Bedrift med Trojas eller Jerusalems Ødelæggelse. Da han truede Sachsen med lignende Behandling, kastede Kurfyrsten sig endelig i Svenskernes Arme. Gustav Adolf hørte hans Nødraab, ilede til og traf Tilly ved Leipzig (1631). Sachserne bleve adspredte i Begyndelsen af Slaget; men Svenskerne stormede med mageløs Tapperhed Højderne, paa hvilke det fjendtlige Artilleri var opstillet, og vandt en glimrende Sejr. Den kejserlige Hær var fuldstændig adsplettet. Derefter drog Gustav Adolf uhindret over Würzburg og Frankfurt til Rhinpfalz, tvang overalt de kejserlige Besætninger til Overgivelse og rejste Protestanternes sunkne Mod. Det følgende Aar trængte han ind i Bajern og vandt en ny Sejr ved Lech over Tilly, som blev dødelig saaret. Augsburg og München faldt i Svenskernes Hænder.

Snekongen var ikke smeltet, da han gik mod Syd, som Hoffolkene i Wien spottende havde sagt. Tvertimod stod han truende ved Arvelandenes Grænse efter at have erobret hele det øvrige Tyskland. Alle protestantiske Fyrster havde sluttet sig til ham, den katholske Ligue var sprængt og dens Fyrster undertvungne eller forjagne. I denne sin Nød vidste Kejser Ferdinand 2 intet andet Raad end at søge Hjælp hos Wallenstein. Han havde engang før skabt en Hær af intet — han

alene var istand til at frelse den vaklende Kejserthronen. Længe lod den stolte Mand sig bede, men omsider gav han efter for Kejserens ydmyge Bønner. Næppe rygtedes det, at Wallenstein atter vilde drage i Krig, før en Mængde brødløse og byttelystne Mennesker fra alle Kanter strømmede til hans Fane. Men da Hæren var samlet, stillede han følgende Betingelser for at føre den mod Fjenden: „Hertugen af Friedland bliver Kejserens Generalissimus og fører Kommandoen uafhængig af ham; som Belønning for Svenskernes Fordrivelse faar han et af de østerrigske Arvelande og Ret til at bestemme efter eget Tykke over de Lande, som maatte blive erobrede“. Skjønt Ferdinand 2 ikke beholdt andet tilbage end Kejsernavnet, antog han dog disse haarde Betingelser. Det kostede Wallenstein kun liden Anstrængelse at jage Sachserne ud af Bøhmen; derpaa gik Toget mod Nürnberg. I flere Maaneder laa den svenske og den kejserlige Hær lige over for hinanden, hin dækket af Nürnbergs Mure, denne i en befæstet Lejr paa de nærliggende Højder, uden at Wallenstein med sine uøvede Tropper vovede at modtage et aabent Slag mod de krigs- og sejrvalte Fjender. Endelig var Landet i mange Miles Omkreds saa udsuget, at det var umuligt at forblive der længere. Efter forgjæves at have forsøgt en Storm paa den kejserlige Lejr, der kostede ham flere tusinde døde og saarede, efterlod Gustav en Besætning i Nürnberg og drog selv imod Syd. Men da Wallenstein, istedetfor at følge ham, gik imod Nord og ødelagde det forsvarsløse Sachsen med Ild og Sværd, hørte Gustav Kurfyrstens Angstraab og vendte om i Ilmarche for at frelse sin tvetydige Forbundsfælle fra den visse Undergang. Gustav mødte sin frygtelige Modstander ved Lützen (1632). Svenskerne istemmede før Slaget Luthers Psalme: „Vor Gud han er saa fast en Borg“ og angreb derpaa de kejserliges Linier med sædvanlig Heflighed. Men det fjendtlige Rytteri bragte den

ene Fløj i Uorden, og da Gustav vilde føre den frem, faldt han midt i Slagets Tummel, gjennemboret af flere Kugler. Synet af hans Hest, der vendte tilbage med blodig Sadel, opflammede de svenske Soldater til et sandt Raseri. Under Bernhard af Weimars Anførsel kastede de alt overende, hvad der stillede sig i Vejen for dem, og Wallenstein maatte med sine slagne Tropper trække sig tilbage til Bøhmen.

Gustav Adolf havde sluttet sin Heltebane i sit 38te Aar. Protestanterne, der havde lært hans ædle Charakter, oprigtige Fromhed og dybe Medfølelse med Folkets Lidelser at kjende, opfyldtes af Sorg over hans tidlige Bortgang. Kejser Ferdinand derimod lod synge Tedeum i Kirkerne i Anledning af Slaget ved Lützen og det ikke uden Grund; thi den Samdrægtighedens Aand, som Gustav havde skabt og ingen anden kunde opretholde, veg ved hans Død fra Protestanternes Forbund. Imidlertid besluttede det svenske Rigsraad, som førte Regjeringen for Gustav Adolfs umyndige Datter Christine, at fortsætte Krigen og overdrog Kansleren Axel Oxenstjerna Ledelsen af de tyske Anliggender. Bernhard af Weimar og Horn, begge uddannede i Gustavs Skole, overtog Anførselen over Hæren og hjem-søgte Bajern med frygtelige Ødelæggelser. Alligevel forblev Wallenstein uvirksom i Bøhmen, hvad enten han virkelig havde tabt sin fordums Kraft, eller han undte sin gamle Modstander Maximilian af Bajern en alvorlig Tugtelse. Da det tilsidst endog forkyndtes, at han stod i Underhandlinger med Svenskerne om at blive Konge af Bøhmen, erklærede Kejseren ham for afsat og lod ham myrde i Eger, hvor han havde trukket sig tilbage med nogle tro Regimenter (1634). Kejserens Søn, Ærkehertug Ferdinand, som fik Anførselen i Wallensteins Sted, var heldig nok til at møde de Svenske ved Nördlingen med overlegne Stridskræfter. De svenske Generaler vare uenige om Angrebet, og Dagen endte

med Svenskernes fuldstændige Nederlag (1634). Horn blev fangen, og Bernhard af Weimar maatte med Levingerne af Hæren gaa tilbage over Rhinen og søge Tilflugt i Frankrig. Slaget ved Nördlingen danner et stort Vendepunkt i Trediveaarskrigen. Svenskerne vare aldeles forjagne fra Sydtyskland og holdt sig endnu kun i Pommern. Kurfyrsten af Sachsen, for hvem Gustav Adolf havde ofret sit Liv, var den første, der forlod deres Forbund og sluttede en særskilt Fred med Kejseren. Modløse og udrnattede fulgte de fleste protestantiske Fyrster og Stænder efterhaanden Sachsens Exempel. Allerede syntes den store Gustav Adolfs Værk at maatte opgives, da lagde Frankrig sit tunge Lod i Vægt-skaalen. Den franske Konge Ludvig den 13des almægtige Minister, Richelieu, havde sat sig det Maal at hæve Frankrig til den første Magt i Evropa ved at ydmyge det habsburgske Hus i Spanien og Østerrig. Derfor havde han opmuntret Christian 4 og understøttet Gustav Adolf til at føre Kampen mod Kejseren.

Nu da Svenskernes Nederlag ved Nördlingen ikke tillod at nøle længere, sluttede Richelieu Forbund med Oxenstjerna og Nederlandene, som vare i Oprør mod Spanien, og udslyngede Krigserklæringer mod Spanien og Kejseren. Krigen antog derved et uhyre Omfang; der kjæmpedes ikke blot i Tyskland, men i Nederlandene, i Italien, ved Pyrenæerne og paa Havet. Fra nu af var det ikke længere Religionen — thi Kejseren havde sine protestantiske Forbundsfæller (Sachsen og Brandenburg) ligesaavel som Frankrig — men Besiddelse af Land og politisk Magt, hvorom Kampen drejede sig. Den ene Hær gav ikke den anden noget efter i barbarisk Krigsførelse; især maatte det ulykkelige Tyskland undgælde, efterat Svenskerne havde lært at skjænde og brænde ligesaa frygteligt som de kejserlige. Det kom saa vidt, at det var umuligt at holde større Hærmasser sammen af Mangel paa Fødemidler.

Landsbyerne vare afbrændte, Markerne udyrkede, de forhen blomstrende Stæder vare forarmede, og da smaa Hærafdelinger drog Landet igjennem paakryds og paatværs, blev ikke den skjulteste Afkrog forskaanet for den almindelige Elendighed.

Forstærket fra Hjemmet rykkede den svenske General Banér frem fra Østersøens Kyster og sejrede over de forenede Østerrigere og Sachserne ved Wittstock (1636). Den svenske Overmagt var gjenoprettet i Nordtyskland; Sachsen og Brandenburg bleve frygteligt straffede for deres Frafald. Paa samme Tid viste Bernhard af Weimar, understøttet af franske Tropper, sig ved Rhinen og erobrede det østerrigske Elsass; men den ærgjerrige Feltherre døde just, som han var ifærd med at grunde sig et Fyrstendømme paa begge Sider af Rhinen. Hans Hær tog fransk Tjeneste, og hans Erobring tilfaldt Frankrig.

Under disse Omstændigheder døde Kejser Ferdinand 2 (1637). Han havde Æren af at have forfulgt sine jesuitiske Formaal standhaftig, men bar Skylden for at have bragt usigelig Jammer over sine Undersaatter. Skjønt Ferdinand 3 hverken besad sin Faders haarde Villieskraft eller religiøse Fanatisme, havde Thrønskiftet ingen Virkninger, saalænge Krigslykken var svævende. Banérs Efterfølger Torstenson, den talentfuldeste af de Feltherrer, som vare opfostrede af Gustav Adolf, maatte formedelst sit svagelige Helbred lade sig bære i en Bærestol, men bragte dog gjentagne Gange Kejserens Throne til at vakle ved sine hurtige Bevægelser og kraftige Slag. Uventet stod han i Mähren og vilde have angrebet Wien, hvis ikke en Ordre fra Oxenstjerna havde kaldt ham mod Danmark*). Efter at have tvunget den gamle Kong Christian 4 til Freden i Brömsebro (1645) viste han sig endnu engang i de kejserlige Arvelande; men Sygdom nødte ham til at aftræde Komman-

doen til den kjække Wrangel. Fra fransk Side var Krigen bleven ledet med overordentlig Kraft af Richelieu og efter hans Død (1642) af Ministeren Mazarin. 150,000 Soldater kjæmpede paa alle Frankrigs Grænser. Medens de Franskes Indfald i Catalonien og en Opstand af Portugal lammede Spaniens Kraft, sejrede den unge Prins af Enghien (Condé) ved Rocroi i Nederlandene (1642), hvor det berømte spanske Infanteri blev slaaget af det franske. Efter flere Aars vexlende Kamp erobrede Enghien og Turenne de tyske Fæstninger ved Rhinen. Turennes Forening med Svenskerne i Bajern gjorde endelig Udslaget i Krigen.

De talrige krigførende Magters Gesandter havde vel i flere Aar været forsamlede i Münster og Osnabrück; men Krigens Omvexlinger havde hidtil virket forstyrrende paa Fredsværket. Nu da Kejserens Forbundsfæller vare tvungne til at nedlægge Vaabnene, og Maximilian af Bajern kom til ham som Flygtning, da Spanierne vare ude af Stand til at sende Hjælp, og der ingen Hær var til at forsvare Arvelandene mod Wrangel og Turenne, rakte Kejser Ferdinand Haanden til Fred og bekvemmede sig til at give efter for Sverigs og Frankrigs haarde Fordringer. Den westphalske Fred omfattede alle krigførende Magter (kun vedbleve Frankrig og Spanien at kjæmpe indbyrdes endnu i elleve Aar) og undertegnedes 1648 i Osnabrück og Münster paa følgende Betingelser:

1) Frankrig fik Elsass samt Bispedømmerne Metz, Toul og Verdun (som vare foreløbig afstaaede ved Stilstanden i Vaucelles (Side 37). Disse Provinser løses fra Forbindelsen med det tyske Rige.

Sverig fik Forpommern, Rügen, Stæderne Stettin og Wismar, Bispedømmerne Bremen og Verden, samt en stor Sum Penge i Krigsomkostninger. Som Besidder heraf blev den svenske Konge Medlem af det tyske Rige.

*) Se 3die Del Pag. 177.

Brandenburg, som havde Arveret til hele Pommern, hvor den gamle Hertugstamme var uddød, fik Bagpommern og (til Erstatning for Forpommern) Bispedømmerne Magdeburg, Halberstadt og Minden. — Bajern beholdt Øvrepfalz tillige med Kurværdigheden. — Nedrepfalz blev tilbagegivet den ulykkelige Frederik af Pfalz's Søn, og en ottende Kurværdighed oprettet for ham. — Schweiz og Nederlandene anerkjendtes som uafhængige Stater (hvad de længe havde været i Virkeligheden).

2) De tyske Fyrster erholdt Souverænitet og Ret til at slutte Forbund med udenlandske Magter. — Afgjørelsen af det tyske Riges Anliggender tildeltes Rigsdagen, paa hvilken Fyrsterne og de frie Stæder udøvede deres Stemmeret. Kejseren mistede altsaa Retten til at udstede Achtserklæringer, Krigserklæringer og andre Decreter „af kejserlig Magtfuldkommenhed“.

3) Augsburgfreden blev lagt til Grund for Udjævningen af Religionsstriden og fuldstændiggjort saaledes, 1) at de lutherske og calvinske Stænder i Forhold til Riget fik lige Rettigheder med de katholske. 2) at Religionsøvelsen for Fremtiden skulde være den samme, som den var den 1ste Januar 1624. Naar Landsherren skiftede Tro, kunde han vel indrette en særegen Hofgudstjeneste for sig, men ikke udøve nogen Religionstvang mod sine Undersaatter*). 3) at ethvert af Religionspartierne skulde forblive i Besiddelse af de Stifter og gejstlige Godser, som de havde inde den 1ste Januar 1624 (Normalaaret). Derved udjævnedes Striden om Secularisationsretten og det gejstlige Forbehold.

Religionsforholdene fandt deres endelige Afgjørelse i den westphalske Fred. Da den katholske og protestantiske Gruppe af Evropas Stater nu omtrent holdt

*) Dette Tilfælde indtraadte siden i Sachsen.

hinanden i Ligevægt, tænkte ingen mere paa at forny Religionsstridens blodige Kamp. Men Religionsfredens Gode maatte Tyskland købe med politisk Vanmagt. Kejserdømmet blev kun en Skygge af fordums Glans, da dets Magt gik over til Rigsdagen. Denne Forsamling var fra 1663 stadig samlet i Regensburg, og bestod af Gesandter fra Fyrster og Stæder under en kejserlig Gesandts Forsæde. Men den dannede kun et svagt Bindemiddel for det tyske Rige. Det store Antal af stemmegivende, hvoriblandt flere ikke-tyske Fyrster, bevirkede ikke alene, at Rigsdagen arbejdede med uhyre Langsomhed, men aabnede et vidt Spillerum for fremmede Magters Rænker. Det laa navnlig i Frankrigs Interesse at vedligeholde Spliden i Riget, og det havde som Garant for den westphalske Fred en vis Ret til at udøve sin Indflydelse. De tyske Fyrster hævdede deres Landshøjhed (Souverænitet) ikke blot mod Kejseren, men ogsaa mod Undersaatterne, idet de tilintetgjorde Landstændernes Betydning, egenmægtig opkrævede Skatter og underholdt staaende Hære til at bryde Folkets Modstand. En Mængde frie Stæder, der vare svækkede i Krigen, maatte bøje sig under Fyrsternes Højhed. Den indenlandske Handel laa stille, den udenlandske var gaaet over til Hollænderne og Englænderne. Hanseforbundet var brudt og bestod herefter kun af Navn imellem Hamburg, Lübeck og Bremen. Tyskland hævdede sig kun langsomt fra Ødelæggelsen, men endnu længere varede Virkningerne paa det aandelige Omraade. Den nationale Aand veg fra Literatur og Kunst, Tyskerne sank mere og mere ned til slavisk at efterligne den franske Tone.

§ 4. Frankrig til c. 1660.

Under Karl 8 († 1498) og Ludvig 12 († 1515) begyndte Frankrig at komme i livlig Forbindelse med

1547
 Italien og at paavirkes af dets Kultur. Frants 1* († 1547) tog gæstevenligt mod en Mængde italienske Emigranter og beskyttede ivrig de Videnskaber og Kunster, som de medbragte. Saaledes oprettedes Collège de France, en Lærestalt for de humanistiske Studier, i Modsætning til det scholastiske Universitet i Paris. Den italienske Stil (Renaissancen) blev herskende i Kunsten (Slottet i Fontainebleau), og den franske Industri fremmedes af driftige Italienerne (Silkefabriker i Lyon). Derimod blev Calvins Lære, som begyndte fra Genève at trænge ind i Frankrig, forfulgt med Baal og Brand allerede af Frants 1, men i langt højere Grad af hans Søn Henrik 2, skjønt denne forbandt sig med de tyske Protestanter imod Karl den 5te. Henrik 2 endte den langvarige Kamp med det habsburgske Hus (Side 22) ved Freden i Cateau Cambresis (1559) og beseglede Venskabet med Spanien ved at give Philip 2 sin Datter Isabella til Ægte. Ved de glimrende Tourneringer, som forherligede Formælingen, blev Henrik 2 dødeligt saaret, idet Modstanderens Lans trængte ind i hans Øje (1559).

1559
 Calvinismen havde trods alle Forfølgelser vundet talrige Tilhængere især blandt Adelen, det højere Borger- skab og Videnskabsmændene. Folkets store Masse, der ikke begreb den nye Lære, fulgte derimod sine tilvante Ledere, Munkene, og blev gennemtrængt af deres glødende Had til Kjøtterne. Den deraf opstaaede Gjæring blandedes med Kappelstrid og Skinsyge mellem Frankrigs mægtigste Familier. Guiserne hørte til det lothringske Fyrstehus, men vare indvandrede i Frankrig, hvor de ved Tapperhed og Dygtighed havde hævet sig til de højeste Poster. Hertug Frants af Guise, Calais's Erobrer, og hans Broder, Cardinalen af Lothringen,

*) Frants 1 nedstammede ligesom Ludvig 12 fra Karl den 6tes Broder Ludvig af Orleans, men fra dennes yngre Søn, Hertugen af Angouleme. (Se Stamtavle 1).

optraadte som den katholske Kirkes Talsmænd. Deres Modstandere vare de med Kongehuset nærbeslægtede bourbonske Prinser, Anton, en vankelmødig og svag Mand, der ved Giftermaal med den ædle Dronning Jeanne d'Albret var bleven Konge af Navarra*), og hans Broder, den ærgjerrige Ludvig af Condé. Disse søgte en Modvægt mod Guisernes Folkegunst ved at tage Calvinisterne eller Huguenotterne i Beskyttelse.

Under disse vanskelige Forhold gik Kronen i Arv til Henrik den 2dens sextenaarige Søn Frants 2, som ægtede den henrivende Maria Stuart, Dronning af Skotland. Det unge uerfarne Kongepar kastede sig i Armene paa Guiserne, Marias Morbrødre**). En huguenottisk S sammensværgelse, der havde til Øjemed at fange Kongen og styrte Guiserne, blev kvalt i Deltagernes Blod. Condé beskyldtes for at være dens Hovedmand og dømtes fra Livet. Da døde pludselig den sygelige Frants 2 (1560). Hans Broder Karl 9 besteg Thronen under sin Moder Catharina af Medicis Formynderskab og vedblev hele sin Regjeringstid at gaa i hendes Ledebaand. Deane hjerteløse og falske Italienerinde lod sine unge Sønner frit hengive sig til Hoffets ryggesløse Liv, som kun var altfor skikket til at kvæle deres naturlige Evner, hun nærrede Striden mellem de store og benyttede skiftevis det ene Parti til at nedtrykke det andet — alt for at sikre sig selv Magten og tilfredsstille sin Herskesyge. Hun benaadede altsaa den fængslede Condé for at bruge ham mod Guiserne og søgte at vinde Huguenotterne ved Forordningen af Januar 1562, som for første Gang gav dem Ret til at holde Gudstjeneste, dog udenfor Stæderne. Men til at overholde denne Forord-

*) o: de Nord for Pyrenæerne liggende Levninger af Kongeriget Navarra med Bearn.

***) Se Stamtavle III.

ning krævedes der en større Myndighed, end Catharina besad.

Da Frants af Guise en Søndag drog igjennem den lille By Vassy i Champagne, overfaldt hans bevæbnede Følge en huguenottisk Menighed, som holdt Bøn i en Lade, og dræbte eller saarede flere hundrede Mænd, Kvinder og Børn. Istedetfor at lide Straf for denne Voldsdaad holdt Guise under stor Jubel sit Indtog i det ivrig katholske Paris og tog Hoffet til Fange, saa at Catharina ganske maatte bøje sig for hans Villie. Dermed begyndte de blodige Religionskrige, der i tredive Aar (1562—1593) ødelagde Frankrig. Ludvig af Condé*), der saa sin Dødsfjende ved Statens Ror, og den ædle, strænge Huguenot, Rigsadmiral Gaspard Coligny udstedte et kraftigt Opraab til deres Troesbrødre om at gribe til Vaaben for at befri Kongen og opretholde Januarforordningen. Dette virkede som en Krudttraad, der tænder tusinde Miner. Huguenotterne, der under deres usikre Tilstand havde givet deres Religionssamfund en militær Ordning, overrumplede en Mængde befæstede Byer, ødelagde Helgenbilleer og Altre, og spredte Martyrernes Aske for Vinden. Da Katholikerne saa deres allerhelligste forhaanet, opflammedes de til Raseri og hævnede sig ved frygtelige Blodbad paa deres kjætterske Landsmænd. Hvor det ene Parti fik Overhaand, maatte det andet fortrække, saa at man foruden Mord og Plyndring havde Skuet af talrige Familier, der efter Krigens Omvexlinger vandrede nødlidende fra By til By, fra Provins til Provins. For at gjøre Frankrigs Ulykke fuldkommen, kaldte begge Partier Udlandet til Hjælp: Philip 2 af Spanien var altid rede til at udstrække sin Haand mod Kjættterne, hvor de end fandtes, og Englænderne og de tyske Protestanter turde

*) thi hans ældre Broder, Anton af Navarra, gik over til Katholikerne og faldt paa deres Side i Krigen.

ikke lade deres franske Troesbrødre gaa den visse Død imøde. I Længden kunde dog de i Antal langt svagere Huguenotter ikke staa sig. Frants af Guise indsluttede med den katholske Hær deres vigtigste Vaabenplads Orleans. Allerede var Belejringen vidt fremskreden, da Guise blev snigmyrdet af en huguenottisk Spion. Catharina af Medici, der atter fik frie Hænder, skyndte sig at gjenoptage sin mæglende Rolle og aftalte med Condé Betingelserne for Freden i Amboise (1563). Huguenotterne fik fuld Samvittighedsfrihed og Ret til at holde Gudstjeneste paa Landet samt i et begrænset Antal Byer. 1563

Lidenskaberne vare dog altfor oprørte til, at denne Fred kunde opretholdes, og fra begge Sider førtes idelige Klager over Forurettelser og Voldsomheder. Da nu Catharina begyndte at tage Indrømmelserne i Amboise tilbage, brød Krigen atter ud. Det lykkedes Huguenotterne at gjøre sig til Herrer i la Rochelle, en stærk Fæstning ved Søen, som nu blev deres Hovedplads. De utallige smaa Kampe, som førtes med stigende Vildhed over hele Landet, havde et afvekslende Udfald; men hver Gang, naar Hærene mødtes i aaben Mark, bleve Huguenotterne slagne. Saaledes blev Condé omringet i en Fægtning og skudt i det Øjeblik, han overleverede sin Kaarde; men efter ethvert Nederlag rejste de sig i fornyet Styrke. Coligny fik Forstærkning fra Tyskland og saa sig derved istand til at rykke frem mod Paris. Da tilbød Catharina af Medici, fortvivlet over sine Sejres Frugtesløshed, Fred i St. Germain en Laye (1570) paa langt gunstigere Betingelser end tidligere: foruden fri Religionsøvelse paa Landet og i en Mængde Byer tilstodes der Huguenotterne, som Pant paa Fredens Overholdelse, Ret til at have Garnison i fire Fæstninger, deriblandt la Rochelle (Sikkerhedsstæder). 1570

Efter denne udmattende Kamp syntes en Forsoning af Partierne at forestaa. Hoffet foreslog et Giftermaal mellem Kongens Søster Margrete af Valois og Henrik af Béarn, Anton af Navarra og Jeanne d'Albrets Søn, som efter Condés Død var bleven kaaret til Huguenotternes Overhoved. I denne Anledning samlede næsten hele den huguenottiske Adel i Paris. Coligny blev især modtagen med store Æresbevisninger, og Kongen lyttede beundrende til hans Raad: at understøtte Nederlandene i deres Opstand imod Spanien og besegle Freden i Frankrig med udenlandske Sejre. I dødelig Angst over at se sig skudt til Side fattede da Catharina af Medici den Plan, at rydde Coligny af Vejen. Hun forsøgte først at lade ham snigmyrde; men da dette mislykkedes, begav hun sig med sin yngre Søn Henrik af Anjou og nogle faa fortrolige om Natten til Louvre for at drage Kongen med ind i Planen. Hun sparede hverken Taarer, Bønner eller Trusler, indtil hendes falske Tale endelig havde indjaget den ulykkelige, svage Konge en saadan Skræk for Coligny, at han i rasende Heftighed udbrød: „Saa drøb ham da, men med ham alle Huguenotterne, for at ikke een skal blive tilbage til at bebrejde mig det“. Catharina skyndte sig med at fuldføre sit Værk. Efterat Rollerne vare fordelte, førte Frants af Guises Søn Henrik (Bartholomæusnatten den 24de August 1572) en Morderskare til Colignys Bolig. Man trængte ind i hans Sovekammer, gjennemborede den ædle Olding og kastede Liget ud ad Vinduet for at forhaanes af Pøbelen. Imidlertid kaldte Stormklokkerne Paris's katholske Indbyggere under Vaaben. Indbyrdes kjendelige paa hvide Baand drøbte de Huguenotterne i deres Boliger eller stødte dem ned paa Gaden. Kongen selv skjød fra Slottets Vinduer paa de flygtende. Henrik af Navarra, som kun fik Valget imellem Døden eller Messen, afsvor paa Skrømt sin reformerte Tro. I flere Dage vedvarede Myrderiet, og Paris var forvandlet til et

stort Rettersted. For at tilintetgjøre Calvinismen med eet Slag, udgik der Befaling til Provinserne om at følge Hovedstadens Exempel, og blodige Scener foregik rundt om i Frankrig, skjønt flere Statholdere vægrede sig ved at udføre denne Bøddeltjeneste. Det protestantiske Evropa modtog Efterretningen om „det parisiske Blodbryllup“ med Forfærdelse; men i Rom og Madrid holdtes Takkefester for Kjætteriets Udryddelse. Virkelig vare Huguenotterne en Stund lamslaaede af Skræk; men snart fattede de sig og optog fra Sikkerhedsstederne paany den forbitrede Kamp. Henrik af Anjou i Spidsen for den kongelige Hær belejrede forgjæves la Rochelle, indtil han blev udvalgt til Konge af Polen og for en kort Tid forlod Frankrig. Et nyt Parti, de saakaldte Politiker e, dannede sig blandt de indflydelsesrigeste katholske Familier, som harmedes over Catharinas alt ødelæggende Styrelse. Da Politikerne for en Tid gjorde fælles Sag med Huguenotterne, stod det halve Frankrig under Vaaben mod Regjeringen. Catharina høstede, som hun havde saaet!

Under disse Forhold døde Karl 9, plaget af Samvittighedsnag og blodige Drømme (1574). Hans Broder Henrik af Anjou ilede hemmelig bort fra Polen for at tage Kronen i Arv (Henrik 3 1574—1589). Men hvad kunde Frankrig vente sig af denne Catharinas Yndlingssøn og medskyldige i Bartholomæusnattens Blodbad! Bigot og udsvævende, vægelsindet og tyrannisk, tilsidesatte Henrik 3 de mest ansete Katholiker for sine afskyelige Yndlinger og førte Krigen saa jammerligt, at Henrik af Navarra, der atter var gaaet over til Calvins Tro, tilkjæmpede sine Troesfæller en gunstigere Fred, end de nogensinde tidligere havde faaet. Kongen blev snart Gjenstand for en saadan Foragt, at de mægtigste og dygtigste Katholiker skilte sig fra ham. Den yndede Henrik af Guise stiftede, for paa egen Haand at udrydde Kjætteriet, en katholsk Ligue, som hurtig fik

en betydelig Udbredelse. Saaledes stod nu tre Partier i Frankrig mod hinanden: de kongeligsindede Katholiker, der vare blevne Henrik 3 tro; den katholske Ligue under Henrik af Guise, som forbandt sig med Philip 2 af Spanien, og Huguenotterne under Henrik af Navarra. Borgerkrigens Ulykker væltede atter ind over Frankrig (de tre Henrikers Krig). Forfærdet over Tingenes Vending, sammenkaldte Henrik 3 Stænderforsamlingen i Blois og lovede at føre en Udryddelseskrig mod Huguenotterne; men ingen fæstede mere Lid til hans Løfter. Henrik af Guise beredte ham den ene Ydmygelse efter den anden og stod allerede i Begreb med at indespærre Kongen, for lig Fortidens Majores Domus at regjere i hans Navn, da Kongen fejgt lod ham overfalde og dræbe paa Slottet i Blois. Hvad Henrik 3 havde anset for et Middel til at redde sin kongelige Myndighed, blev hans Fald. Under Karl af Mayenne, Guises Broder, rejste Liguen en aabenbar Opstand — Paris lukkede sine Porte, og Kongen erklæredes for afsat. Bortstødt af sit Folk, saa Henrik 3 ingen anden Udvej end at flygte til Henrik af Navarra og Huguenotterne, hvem han saa ofte havde svoret Undergang. Begge Kongerne drog med forenede Stridskræfter mod Paris; men under Belejringen skaffede en fanatisk Munk, Jacob Clement, sig Adgang til Henrik 3 og stødte ham en Dolk i Brystet (1589).

De tre sidste Regenter af Huset Valois vare døde uden Livsarvinger. Henrik af Bourbon, Konge af Navarra, var den nærmeste Arving til Thronen, da han nedstammede fra Ludvig den Helliges yngre Søn; men Folkets Uvillie mod hans Tro var stærkere end Beundringen for hans Tapperhed og ædle Sind. Frankrig vilde ikke lade sig beherske af en Kjætter, og Liguen fortsatte til det yderste Kampen mod Henrik og hans Parti. Dertil kom, at Philip 2 ivrigt arbejdede paa at faa den saliske Arvelov ophævet og skaffe sin Datter

Isabella (Henrik den 2dens Datterdatter) den franske Throne; selv vilde han da blive Frankrigs Protector. Mod disse mægtige Fjender optog Henrik af Navarra trods sine ringe Hjælpemidler Kampen om Frankrigs Krone. Da den myrdede Konges Tilhængere forlod hans Arme, maatte han hæve Belejringen af Paris og gaa tilbage til Normandiet. Karl af Mayenne, i Spidsen for Liguens mange Gange større Hær, fulgte efter for, som han pralende sagde, at fange „Bearneren“. Desto større var Overraskelsen, da Henrik, ligesaa udmærket en Feltherre som tapper Soldat, i Slaget ved Ivri aldeles tilintetgjorde Liguens Hær. Paris blev anden Gang indsluttet og udsat for alle Hungersnødens Rædsler. Staden vilde sikkert have overgivet sig, dersom ikke Philip den 2dens Feltherre, Alexander Farnese, havde bragt Hjælp fra Nederlandene. Henrik maatte atter hæve Belejringen og saa nu Frugten af fire Aars Kampe tabt. Da tøvede han ikke længer med at foretage det Skridt, der ene kunde forsone ham med Frankrig: han traadte i St. Denys (1593) offentlig over til den katholske Religion. Paris modtog nu med Glæde den retmæssige Konge indenfor sine Mure. Liguens Førere underkastede sig lidt efter lidt, og da Paven havde optaget Henrik i den rettroende Kirkes Skjød, ophørte al Modstand. Philip 2 opgav sine Fordringer lige over for Frankrigs Endrægtighed og sluttede døende Freden i Vervins (1598) paa Grundlag af status quo ante.

Freden bragte under Henrik den 4des kloge Styrelse Lægedom for al den Nød og Elendighed, som den trediveaarige Borgerkrig havde efterladt. Religionspartiernes Forsoning var den første Betingelse for Frankrigs Lykke. Hertil lagde Henrik 4 Grunden ved Edictet af Nantes (1598), som gav de reformerte Religionsfrihed, Sikkerhedsstæder og lige Rettigheder med Katholikerne. Dernæst blev Agerdyrkning, Handel og Fabrikvæsen Gjenstand for hans kraftige Omsorg, saa at Landet,

uagtet alt maatte skabes fra nyt af, voxede Aar for Aar i Velstand. I den nye Verden blev Canada befolket med franske Nybyggere. Henrik den 4des elskværdige, milde Charakter og lykkelige Regjering har skaffet ham et smukt Eftermæle hos den franske Nation; men Æren for at have omskabt Frankrig deler han med sin højt-betroede Ven, Marquis'en af Sully, der forestod hele den indre Bestyrelse og vidste at skaffe de kongelige Anordninger en Lydighed, man ikke var vant til at vise.

Henrik 4 frigjorde sig for den fordærlige Indflydelse, som Spanien havde udøvet ved det franske Hof lige siden Freden i Cateau Cambresis. Til sidst beredte han sig endog til en stor Kamp imod Spanien og Østerrig; naar det habsburgske Huses Overmagt var knækket, vilde han sikre Freden og Ligevægten i Evropa ved et stort, paa Religionsfrihed grundet Statsforbund. Efter at have sluttet Alliance med de fleste protestantiske Magter (Side 43), stod han allerede i Begreb med at afgaa til sin Hær, da han blev snigmyrdet paa Gaden i Paris af en katholsk Sværmer, Frants Ravallac († 1610).

Ludvig 13, Henrik den 4des og Maria af Medicis Søn, besteg Thronen under sin lidet begavede Moders Formynderskab. Sully fik strax sin Afsked; hans nyttige Foranstaltninger standsedes af Mangel paa Penge, hvorimod Millioner udøstes til letsindige Prinser og Hoffets umættelige Yndlinger. En Ægteskabspagt imellem Ludvig 13 og den spanske Infantinde Anna vidnede om en fornyet Tilmærmelse til Spanien. Alt faldt saaledes tilbage i den gamle Slendrian, indtil Ludvig 13 kaldte Richelieu til Ministerraadet, hvor han snart blev eneraadende og erhvervede sig en ubegrænset Indflydelse hos den svagelige, til Statsforretninger uskikkede Konge.

Cardinal Armand du Plessis de Richelieu stod i Spidsen for Frankrigs Styrelse fra 1624 til 1642. Hans Maal var simpelt og stort; han vilde i det Indre gjøre Frankrig til et absolut o: af Kongens Villie alene

behersket Monarchi ved at afvæbne Huguenotterne og tvinge den overmodige Adel til undersaatlig Lydighed, udadtil give Frankrig det gamle Galliens Grænser og begrunde dets Storhed paa Spaniens og Østerrigs Ydmygelse.

Huguenotterne dannede en over det vestlige og sydlige Frankrig vidtforgrenet republikansk Forbindelse med en egen Hær og et eget Skattevæsen; støttede til Sikkerhedsstæderne kunde de til enhver Tid lamme Regjeringen ved bevæbnede Opstande og berede Stateu alvorlige Farer ved Forbund med Udlandet. Dette Forhold var uforeneligt med det stærke Enhedsmonarchi, som Richelieu vilde skabe. En Opstand, som de uden skjellig Grund forsøgte med engelsk Understøttelse, gav ham Anledning til at drage Sværdet. Kampen drejede sig om la Rochelle, hvis Fæstningsværker før havde modstaaet de kongelige Hære, og hvor ogsaa nu en Befolkning af krigsvante Adelsmænd og haardføre Søfolk forsvarede sig med en mageløs Udholdenhed. Richelieu, der selv ledede Belejringen, indsluttede ikke blot Staden fra Landsiden, men spærrede endog Indløbet til Havnen ved en uhyre Dæmning. Forgjæves ankom en engelsk Flaade paa hundrede Sejlere for at bringe den udhungrede Stad Undsætning; efter et mislykket Forsøg paa at bryde igjennem ved forudsendte Brandere maatte Flaaden vende om med uforrettet Sag. Da endelig de kampdygtiges Antal i Staden var formindsket til lidet over 100 Mand, blev et længere Forsvar umuligt, og Rochelle overgav sig efter et Aars Belejring. Huguenotterne mistede deres Sikkerhedssteder og ophørte at være en Stat i Staten, men de beholdt den ved det nantiske Edict tilstaaede Religionsfrihed paa Kongens Naade (édit de grâce 1629).

Medens denne Kamp berøvede den reformerte Adel Evnen til væbnet Modstand, ydmygede Richelieu ogsaa den øvrige militære Adel. Han udstedte Befaling til at

sløjfe alle befæstede Slotte, som ikke behøvedes til Grænsernes Forsvar og kun tjente som Tilflugt for fornemme Urostiftere, han inddrog Hofadelens uhyre Pensioner, ophævede Connetablens og Rigsadmiralens uafsættelige Embeder og fjernede Ministre, Statholdere, kortsagt enhver, der modsatte sig hans Villie, fra Statstjenesten. De misfornøjede Stormænd samlede sig om Kongens Broder Gaston af Orleans og Enkedronningen Maria af Medici. Fra disse Kredse udgik en Række af Sammensværgelser mod den herkesyge Cardinal; men de strandede alle paa hans Aarvaagenhed, og Hovedmændene for dem, Medlemmer af Frankrigs fornemste Adelslægter, maatte uden Barmhertighed bestige Skafottet som Majestætsforbrydere og Oprørere. Richelieus stærke Arm naaede lige til Thronens Fod; Maria af Medici blev forvist og endte sit Liv i Landflygtighed. Gaston fik kun Tilgivelse ved en ydmyg Underkastelse og Opofrelse af sine medsammensvorner.

Den franske Kronens Magt indskrænkedes fremdeles af Embedsadelen. For at skaffe Skatkammeret Indtægter var det nemlig blevet Skik, at Statsembederne solgtes for uhyre Summer og gik i Arv mod en aarlig Afgift. Af de rige Borgerfamilier, som havde købt dem, havde dannet sig en afsluttet, civil Embedsadel (noblesse de robe), som i Tillid til sin Rigdom, Anseelse og Uafhængighed planmæssig modarbejdede Richelieu. I Spidsen for denne Adel stod Parlamentet i Paris, Rigets højeste Domstol. Da Richelieu paalagde Skatter uden at sammenkalde Stænderforsamlingen*), fandt Parlamentet Anledning til at gjøre Brug af en gammel Ret, det paastod at have, til at nægte Indregistreringen af de kongelige Forordninger og derved berøve dem Lovskraft. Men dels svækkedes Parlamentets Modstands-

*) Den var sidste Gang før Revolutionen samlet i Begyndelsen af Ludvig den 13des Regjering.

evne, da Kongen kunde fremtvinge Indregistreringen ved sin personlige Nærværelse i Parlamentet (lit de justice), dels bragte Richelieu Parlamentet til Tavshed ved at fængsle og forvise dets Medlemmer; ja han gik endnu videre og indskrænkede dets lovmæssige Dommermyndighed ved undertiden at lade Forbrydelser imod Kronen paa-dømme af „overordentlige Commissioner“, hvis Medlemmer han selv valgte. Overhovedet indskrænkede Richelieu Embedsstandens Selvstændighed, idet han indsatte Intendanten, der vare aldeles afhængige af ham, til at have Opsyn med Finanserne og Politiet.

I Forholdet til Udlandet optog Richelieu Henrik den 4des Plan, at bekjæmpe det habsburgske Hus i Østerrig og Spanien, og betænkte sig ikke, skjønt han var den romerske Stols Cardinal, paa at forbinde sig med Protestanterne i Trediveaarskrigen. Hans første Skridt var ved franske Subsidier at sætte Gustav Adolf istand til at bekrige Kejseren. Men efter Slaget ved Nördlingen (1634) begyndte Richelieu aabenbar Krig med Spanien og Østerrig, hvis vigtigste Frugt blev Erobringen af Elsass og Portugals Løsrivelse fra Spanien.

Saaledes kuldkastede Richelieu alle Hindringer, som indre og ydre Fjender opstillede imod hans Politik. Hans eneste Støtte var en sygelig og charaktersvag Konge, der ikke engang kunde lide ham, men i Erkjendelsen af, at ingen anden var istand til at føre Frankrig til Ære og Magt, fandt sig i at dele Kronens Glans og overlade dens hele Magt til en Undersaat, hvis klare Overblik, ubøjelige Fasthed og utrolige Virksomhed indgjød ham og alle lige stor Beundring og Frygt. Men Richelieu oplevede ikke at høste Frugten af sit Arbejde. Han døde 1642 og fulgtes faa Maaneder efter i Graven af Ludvig 13 (1643).

Kronen tilfaldt Ludvig den 13des femaarige Søn Ludvig 14, i hvis Mindreaarighed Enkedronningen

1648 Anna af Spanien blev Regentinde. Hendes Førsteminister, Italieneren Mazarin, førte Regjeringen i Richelieus, hans Lærers, Aand, om end ikke med den samme ubøjelige Haardhed. Den westphalske Fred (1648) sikrede Frankrig Besiddelsen af Elsass. Men Krigen med Spanien vedblev og blandede sig med indre Uroligheder i Frankrig, hvor de undertrykte Parlater for enede sig med det misfornøjede Adelsparti om at sætte en Grænse for Kronens altfor store Magt. Denne Forbindelse, som kaldtes la fronde, hilsendes med Jubel af det under Krigsbyrderne sukkende Folk, og fra alle Sider fordredes der højt og lydeligt, at Mazarin skulde afskediges. Da Condé, Sejrherr fra Rocroi, sluttede sig til Hoffets Fjender, saa Regentinden sig nødsaget til at give efter og landsforvise Mazarin. Fronden forspildte dog snart Frugten af sin Sejr ved indbyrdes Uenighed. Da Kongen var bleven erklæret myndig, kaldte han atter Mazarin tilbage, og Turenne, der var vunden af Hoffet, førte den kongelige Hær mod Paris. Efter en haardnakket Kamp mod Condé, der holdt Forstaden St. Antoine besat, maatte Turenne vel trække sig tilbage med uforrettet Sag; men da det endelig var blevet tydeligt, at de fornemme kun kjæmpede for personlige Fordele, og at Borgerkrigen kun forøgede Folkets Elenighed, foregik der en saadan Forandring i den almindelige Stemning, at Kongen fik Opfordring af Borgerne til at vende tilbage til Paris og modtoges med Jubel (1653). Forladt af alle, flygtede den stolte Condé, hellere end at underkaste sig, til sit Fædrelands Fjender, Spanierne. — Saaledes strandede det sidste alvorlige Forsøg paa at afværge den kongelige Enevælde i Frankrig. Parlateret prøvede vel endnu engang paa at hæve sin Stemme; men Kongen indfandt sig klædt i Jagtdragt og store Støvler i Forsamlingen og berøvede den med faa, truende Ord Retten til at controlere Regjeringens Handlinger.

Den spanske Krig fik nyt Liv, da Mazarin indgik Forbund med England. Betydelige Tab baade til Lands og til Søs gjorde endelig Spanien tilbøjeligt til Fred. Frankrig erholdt (1659) i Pyrenæerfreden (saaledes kaldet, fordi den sluttedes paa en Ø i den lille Grænseflod Bidassoa) Artois og Roussillon, og Ludvig 14 ægtede Kong Philip den 4des Datter Maria Theresia, mod at frasige sig al Arveret til Spanien eller nogen Del deraf. Condé fik Amnesti. Denne Fred var Mazarins sidste Værk; han døde 1661. Ludvig 14 gav ham ingen Efterfølger, men overtog nu selv Frankrigs Styrelse. 1661

§ 5. Spanien og Nederlandene til c. 1660.

Efter Freden i Cateau Cambresis (1659, Side 22) saa Philip 2 sig i uforstyrret Besiddelse af det spanske Monarchis vidtstrakte, blomstrende Lande. Han raadede over et ham hengivent Folk, over den største og bedst øvede Land- og Sømagt i Evropa og over Amerikas Guldminer; desuden vare Habsburgerne i Østerrig og det franske Kongehus hans nærbeslægtede Forbunds-fæller. Man sagde: naar Spanien rører sig, skjælver Verden. Men faa Fyrsters Politik har havt saa ødelæggende Virkninger som Philip den Andens. Han var en herskesyg og grusom Tyran, der ansaa sig for kaldet af Gud til at udrydde Kjætteriet og med blodig Strængheid straffede den mindste Modstand fra de undertryktes Side; thi Folkets Ret og Frihed var i hans Øjne et politisk Kjættereri, der ej fortjente bedre Skjæbne end det religiøse. Inkquisitionen, som han strax satte i Bevægelse, udslettede under Autodafeernes Lysning ethvert Spor af Protestantismen i Spanien og fortsatte den under Karl 5 afbrudte Omvendelse af de saakaldte Moriscos eller Maurernes Efterkommere i Granada. Da Gejstligheden beskyldte dem for, at de kun opfyldte Christendommens Ceremonier, men i Hjertet vare den mohamme-

danske Tro hengivne, ja endog stod i Forbindelse med deres afrikanske Stammefrænder, befalede Philip 2, at de skulde aflevere deres Vaaben, og da dette var sket, at de skulde glemme deres Sprog og aflægge deres nationale Sæder og Dragt, for at blive Spaniere. Fortvivlelsen drev Moriskerne til en haabløs Opstand, i hvilken Philips Halvbroder Juan d'Austria adsplittede deres udisciplinerede Skarer. Efterat en Mængde af dem vare henrettede, bleve de øvrige bortførte til Castilien. — Intet laa nærmere for hans „katholske Majestæt“ end at vende hele sin Magt mod Tyrkerne, som havde taget Cypren fra Venetianerne og spillede Mestre paa Middelhavet. Philip forbandt sig virkelig med Venedig, og de christnes Flaade under Juan d'Austria tilintetgjorde den tyrkiske i det blodige Slag ved Lepanto (1571); men Philips Mistænksomhed mod sin Halvbroder forspildte Sejrens Frugter. Efter Juan d'Austrias Tilbagekaldelse bleve Spanierne endog fordrevne fra Tunis, og Søroverierne fortsattes i en saa stor Maalestok, at de christne Stater tilsidst, for at skaffe Handelen en tvivlsom Sikkerhed, maatte betale en vanærende Skat til de tyrkiske Vasalstater paa Afrikas Kyst.

Paa Philip den Andens Tid var Sebastian, Jesuiternes Fostersøn, Konge i Portugal. Han var næppe bleven voxen, før han vilde vise sin katholske Iver ved at erobre og christne Marokko. Den portugisiske Hær bukkede under for de overlegne Maurere, og Sebastian selv forsvandt i Slaget. Da det portugisiske Kongehus kort efter uddøde (1580), gjorde Philip 2 som Emanuel den Stores Dattersøn*) Fordring paa den ledige Throne og overvandt sine Medbejlere ved Bestikkelser eller ved Vaaben. Efterat den spanske Feltherre, Hertugen af Alba, var rykket ind i Lissabon som Sejrherre, erkjendte de portugisiske Cortes Philip 2 for Konge, imod at

*) Stamtavle II.

Portugal beholdt sin Selvstændighed, en Betingelse, som dog hverken Philip 2 eller hans Efterfølgere overholdt. Portugal blev behandlet som en erobret Provins og led uerstattelige Tab ved at inddrages i Spaniens Krige. — Philips Tyranni fremkaldte senere en Opstand i Aragonien; men ogsaa her sejrede Castiliens Hære, hvorpaa de aragonske Cortes mistede deres vigtigste Rettigheder. Saaledes undertrykkede Philip 2 Folkfriheden paa den pyrenæiske Halvø. Han var ikke saa heldig i Nederlandene.

De sytten nederlandske Provinser, som hørte til Karl den 5tes burgundiske Arv, betragtedes endnu i det 16de Aarhundrede som en Del af Kejserriget (den burgundiske Kreds). Enhver af dem havde sin frie Forfatning. Uden Stændernes Samtykke kunde Landsherren hverken paalægge Skatter eller indføre fremmede Tropper, ligesom intet Embede kunde beklædes af Udlændinge. I Frihedens Ly blomstrede Handel og Industri, Videnskab og Kunst, saa at Nederlandene dannede den rigeste og lykkeligste Stat i Evropa, efterat Italiens Sol var gaaet ned. Da Calvins Lære begyndte at vinde Tilhængere især i de nordlige Staters Borgerstand, følte snart Trang til at føje Samvittighedsfrihed til de øvrige Goder; men Karl 5 foer frem med Strænghed imod Kjætterne, dog uden at det gjensidige Tillidsforhold mellem ham og hans kjære Landsmænd derfor blev brudt; thi han agtede deres Love. Anderledes gik det, da Nederlandene tilfaldt den kolde og frastødende Spanier Philip 2, der baade vilde udrydde Kjætteriet med Rode og styre Landet som en spansk Provins. Da han egenmægtig gav Befaling til at forstærke det katholske Hierarchi med fjorten nye Bispedømmer og oprette en Inkvisitionsdomstol, der skulde straffe Kongens og Kirkens Fjender, opstod der en almindelig Misfornøjelse blandt Katholikerne ikke mindre end blandt de reformerte. Størstedelen af den nederlandske Adel indgik en Forbindelse

(Compromis) til Forsvar for Landets Forfatning og overrakte Statholderinden Margrete af Parma, Philips Halvsøster*), et Bønskrift, hvori de under oprigtige Troskabsforsikringer androg paa Inkquisitionens Ophævelse. Dette Skridt havde ingen Virkning og skaffede kun Deltagerne Øgenavnet Gueusere (Tiggere), hvilket de strax optog som Partinavn. Men den forbitrede Stemning gav sig Luft i Pøbeloptøjer, hvorved Inkquisitionens Ofre i flere Byer bleve befriede med Magt, og en Mængde Kirker og Klostre plyndredes. Skjønt Roligheden snart var gjenoprettet ved Statholderindens Eftergivenhed, troede Philip 2 det nødvendigt at kue Oprørsaaenden ved den yderste Strænghed og afsendte i dette Øjemed den grusomme Hertug af Alba med en betydelig spansk Hær (1567). Ved hans Ankomst ophørte al Sikkerhed for Liv og Ejendom. Den af ham oprettede Domstol, Blodretten kaldet, straffede enhver, der blot havde hørt en protestantisk Prædiken, som Kjætter, enhver, der ikke blindt bøjede sig under det spanske Aag, som Oprører. Skjændige Spioners Angivelse gjaldt for Bevis, og mangen en anklaget faldt for den blotte Mistanke. Blandt de første Ofre vare de ansete Grever Hoorn og Egmont, skjønt de havde vist Kongen store Tjenester. Flere tusinde Mennesker bleve hængte eller brændte; hundrede tusinde, blandt hvilke den protestantiske Prins Vilhelm af Nassau-Oranien**), forlod deres Fædreland. Det besindige Folk bar dog længe sine Lidelser med Taalmodighed, indtil Alba for at betale sine Bødler vilde indføre et nyt Skattesystem efter spansk Mønster, hvorunder al Handel og Erhverv maatte lide føleligt. Da kom det til en aabenbar Opstand, idet

*) Se Stamtavle II.

**) Han stammede fra det tyske Fyrstehus Nassau, og Fyrstedømmet Orange (Oranien) i Sydfrankrig hørte til hans Besiddelser.

Søgueuserne eller de landflygtige, der sværmede om paa Havet som Fribyttere, overrumplede pludselig Havne-
staden Briel. Kort efter valgtes Vilhelm af Oranien, den Tavse kaldet, af flere nordlige Provinser til kongelig Statholder (1572), og denne ved Klogskab og urokkelig Fasthed udmærkede Statsmand blev snart Sjælen i den nederlandske Opstand. *1572 m. 1567*

Krigen var i fuld Gang, da Philip erkjendte, at Albas Sendelse var mislykket, og kaldte ham tilbage. Skjønt de følgende Statholdere gik mindre voldsomt tilværks, var Nederlændernes Mistillid til Philip 2 bleven for stærk til, at der kunde tænkes paa Forsoning. I 1574 laa den spanske Hær for Leyden, hvor Borgerne med Standhaftighed udholdt alle en Belejrings Ulykker. Da Hungersnøden var stegen til det højeste, lod Vilhelm af Oranien Digerne gennemstikke; under en stærk Nordvestvind strømede Havet ind over Stadens Omegn, og Spanierne bleve tvungne til skyndsomst at vige for de hollandske Sømænd. Til Belønning for sin Patriotisme fik Leyden et Universitet, som længe blev en berømt Planteskole for Oldtidsvidenskaben. Medens de nordlige, overvejende reformerte Provinser med stor Udholdenhed værgede sig i det af Kanaler og Floder gjennemskaarne Land, bragte de raa spanske Soldater, der ingen Sold fik udbetalt, de sydlige, overvejende katholske Provinser til Fortvivlelse ved frygtelige Brandskatninger. Det lykkedes da Vilhelm af Oranien at forene samtlige nederlandske Provinser til en Overenskomst i Gent (1576), hvor man tilsagde hinanden gjensidig Bistand til at udjage de spanske Tropper og standse al Forfølgelse for Religionens Skyld. Disse Betingelser maatte Philips Halvbroder, Juan d'Austria, der samme Aar ankom fra Spanien, gaa ind paa, for at blive anerkjendt som Statholder; men det viste sig snart, at han kun havde gjort det paa Skrømt, for at vinde Tid til at samle Tropper, saa at Krigen brød ud igjen.

Den unge ærgjerrige Prins døde allerede 1578 og efterlod det spanske Herredømme vaklende i alle Provinser. At det ikke aldeles gik til Grunde, skyldtes hans Efterfølger, Alexander Farnese, Margrete af Parmas Søn, en udmærket Feltherre og fuldendt Statsmand. Hans første Skridt var ved snild Benyttelse af Religionshadet imellem Norden og Syden at bevæge de ivrig katolske wallonske Provinser til at underkaste sig. Da Forbundet i Gent saaledes var sprængt, bragte Vilhelm af Oranien for at redde, hvad reddes kunde, en fastere Forbindelse istand imellem de syv reformerte Provinser Holland, Gelderland, Zeeland, Utrecht, Overyssell, Friesland og Grønningen. Denne Union i Utrecht (1579) blev Grundlaget for de forenede Nederlandes eller — som den efter Hovedlandet ofte kaldes — den hollandske Republik. Oprørets Formaal var endnu kun at sikre sig politisk og religiøs Frihed, uden at anfægte Landsherrns Ret. Først da Philip 2 erklærede Vilhelm af Oranien fredløs og satte en Pris paa hans Hoved, nøiede de forenede Nederlande ikke længere med at opsiges Tyrannen Huldskab og Troskab.

Imidlertid rykkede Alexander Farnese frem fra de wallonske Provinser og underkastede sig tildels ved Overtalelse de rige Stæder i Flandern og Brabant. Kun Antwerpen udholdt en lang og mindeværdig Belejring. Farnese havde slaaet Bro over Schelde og derved afskaaret al Tilførsel, saa at Stadens Frelse beroede paa denne Bros Tilintetgjørelse. Et Forsøg, der gjordes med et Mineskib, lykkedes tildels, og mange Spaniere omkom ved Explosionen; men de belejrede fik Underretning herom for silde til at kunne drage Nytte deraf. Antwerpens Fald (1585) afgjorde de sydlige Provinser (Belgiens) Skjæbne. Efterat de vare underkastede det spanske Aag, blev Protestantismen udryddet af Jesui-

terne, og Stædernes Velstand dalede ned fra den tidligere Højde.

Udsigterne for den unge hollandske Republik vare derefter kun mørke. Den havde mistet sin Stifter og Leder, da Vilhelm af Oranien faldt for en Snigmorders Haand (1584); nu stod Spaniens overlegne, fortræffelig anførte Stridskræfter beredte til at overskride Maas. Uagtet den højtstræbende Morits af Oranien*) værdigen udfyldte sin Faders Plads som Statholder, var det ikke til at vente, at han skulde kunne holde Stand mod Alexander Farnese. Da afværgedes Faren ved et Brud imellem Spanien og England. Philip 2 havde længe staaet paa en spændt Fod med Englands protestantiske Dronning Elisabet. Hun havde afslaaet hans Ægteskabstilbud — Protestantismens Sejr i Skotland var tildels hendes Værk — de engelske Sømænd forstyrrede den spanske Handel paa Kolonierne i Amerika ved dristige Kaperier. Da Elisabet endelig vovede at sende et engelsk Hjelpekorps til de oprørske Nederlande og lod den katolske Dronning Marie Stuart (Side 87) henrette, kjendte Philips Harmen ingen Grænser. Lig Middelalderens Konger lod han sig af Paven tilkjende den bandlyste Dronnings Land og foretog i alle Spaniens og Portugals Havne omfattende Rustninger mod England, denne Protestantismens Hjørnesteen, hvis Fald nødvendigvis vilde drage Nederlandenes efter sig. Da Flaaden var færdig, talte den 130 Skibe af en ukjendt Størrelse og rummede 15000 Mand Landtropper; Philip kaldte den i grænseløst Overmod „den uovervindelige“. Medina Sidonia, en spansk Grande, der overtog Kommandoen, fik Ordre til at anløbe Nederlandene og forene sig med Alexander Farnese, som havde truffet alle Foranstaltninger til at landsætte 30000 krigsvante Soldater i England. Men fra den Dag af, at den uover-

*) Opkaldt efter sin Morfader, Kurfyrst Morits af Sachsen.

vindelige Flaade stak i Søen, blev den uophørlig forfulgt af Storm, og da den omsider viste sig i Kanalen, maatte den bestaa en Række uheldige Kampe imod de kjække engelske Admiraler Howard og Drake. Idelig omsværende Fjenden, benyttede de erfarne engelske Sømænd enhver Fordel, som Vind og Vejr gav deres lette, hurtigsejlende Skibe, til at afskjære de lidet bevægelige spanske Kolosser eller ødelægge dem ved fasthæftede Brandere. Efter en ulykkelig Kamp ved den flanderske Kyst opgav Medina Sidonia hele Angrebsplanen (1588) og forsøgte at vende tilbage Norden om Skotland. Her kastede nye Storme Skibene imod Klipperne, saa at kun en ringe Del af den uovervindelige Flaade naaede tilbage til Spanien i en ynkelig Tilstand. Efter dette Nederlag sank Spaniens Betydning som Sømagt mere og mere. Englænderne bleve de angribende, gjorde uhyre Bytte i de amerikanske Farvande og plyndrede ved en dristig Landgang selve Cadix.

Holland truedes endnu af Spaniens usvækkede Landmagt; men heldigvis opsatte Philip for anden Gang sine oprørske Undersaatters Undertvingelse for at udføre en anden Plan. I det Haab at sætte sin Datter Isabella paa Frankrigs Throne, bød han Alexander Farnese at undsætte Paris og bekjempe Henrik 4 (Side 62). Da Alexander døde (1592), og hans Efterfølgere vare uden Dygtighed, kunde Hollands Frihed beiragtes som sikret, saameget mere som dets Magt paa Søen var i rask Tiltagen. Medens Spanierne og Portugiserne forbeholdt sig selv Enehandelen paa Kolonierne, havde Hollænderne hidtil hentet de indiske Varer i Lissabon og omsat dem hos de nordlige Nationer. Philip 2 haabede at stoppe denne Velstandskilde ved at lukke sine Havne for dem, men bevirkede kun, at Hollænderne anstrængte sig for at finde Søvejen til Indien. Efter flere forgjæves Fcersøg paa at finde en nordøstlig Gjennemfart lykkedes det endelig Cornelius Houtmann, omtrent 100 Aar efter 1515

Vasco de Gama, at omsejle det gode Haabs Forbjerg og saa at sige for anden Gang opdage Søvejen til Ostindien. Der oprettedes et nederlandsk Handelscompagni, som fik Eneret paa den ostindiske Handel, og Krigen førtes derefter levende i de indiske Have, hvor Hollænderne efterhaanden gjorde sig til Herrer og fordrev Portugiserne fra deres vigtigste Kolonier.

Philip den 2dens sidste Gjerning var at gjøre Afkald paa Frankrigs Krone (Fred i Vervins 1598). Samme Aar døde han af en frygtelig Sygdom. Indesluttet i sit Arbejds-kammer i det mørke Slot Escorial*), som han havde opført til Minde om Sejren ved St. Quentin, havde han forgjæves søgt at kue en halv Verden under et mistænkeligt og grusomt Despoti, for hvilket hans egen Familie end ikke blev forskaanet (Don Carlos, Juan d'Austria); han efterlod Spanien og Portugal udtømte og forarmede. Det bedste Bevis herpaa var Befolkningens Formindskelse og Klostrenes voxende Antal. Handel og Industri var i den Grad ødelagt ved Englændernes Kaperier og Smuglerier, at Kolonierne kun hentede en Tiendedel af deres Forbrug i Moderlandet, og dette tilsidst ikke engang frembragte tilstrækkeligt til sit eget Behov. Det var forgjæves, at Sølvflaaderne slap uskadte ind til Cadix; det ædle Metal gik lige saa hurtigt ud af Spanien, som det kom ind, og begge Indiernes Behersker kunde tilsidst ikke betale, hvad han skyldte.

Kun den nationale Digtekunst blomstrede som en Efterklang af Riddertidens Helteaand. Portugiseren Camoens, der først havde kjæmpet imod Maurerne og siden levede i Indien, skildrede Vasco de Gamas Bedrifter i et begejstret Digt, Lusiaden. Spanieren Cervantes, der mistede en Arm ved Lepanto og en Tid var i tyrkisk

*) Dette var Philips sædvanlige Opholdssted, medens han iøvrigt gjorde Madrid til Regjeringens Sæde.

Slaveri, spottede i den verdensberømte Roman Don Quixote over dem, der vilde kalde den hendøde Riddertid til Live. Den højeste Udvikling naaede det spanske Drama ved Lopez de Vega, der skrev c. 2000 Stykker, og hans yngre samtidige, Calderon.

Under Philip den 2dens Søn Philip 3 (1598—1621) sank Spanien dybere og dybere. Den svage Konge lod sine umættelige Yndlinger udsuge Landet, og den fanatiske Gejstlighed overtalte ham til at fordrive 800,000 Moriskere, hvorved Landet blev berøvet sine flittigste Haandværkere og Agerdyrkere. Rundt om i Castilien laa nu Marker øde og Landsbyer i Ruiner. Under disse Omstændigheder var det umuligt at fortsætte Krigen. Der sluttedes en Fred med England og (1609) en Stilstand paa 12 Aar med Nederlandene, hvori Philip 3 foreløbig anerkjendte de syv Provinsers Uafhængighed.

Philip 4 (1621—1665) gjenoptog ikke blot Kampen med Nederlandene efter Stilstandens Udløb, men deltog ogsaa som Kejserens Forbundsfælle i Trediveaarskrigen. Følgerne af at ville opretholde en Stormagts Rolle, der ikke længere svarede til Statens Evne, udebleve ikke. Portugal, hvor Tabet af de indiske Kolonier ret havde vakt Nationalhadet mod Spanien, gjorde sig uafhængigt (1640) under Johan af Braganza; selv de ukrigerske Neapolitanere vovede under Fiskeren Masaniello en kort Opstand. Krigen i Nederlandene kunde under disse Omstændigheder kun føres mat. I den westphalske Fred anerkjendtes Republikens Uafhængighed (1648). Krigen fortsattes endnu i en Aarrække mod Frankrig og dets Forbundsfæller, Englænderne, som erobrede Jamaica. I Pyrenæerfreden afstod Spanien Artois og Roussillon til Frankrig (1659). Spanien var ved Philip den 4des Død (1665) et Rige uden Liv og Kraft.

Under Kampen med Spanien havde de forenede Nederlande ordnet deres Statsforfatning, hvortil især

den kyndige Storpensionær*) Olden Barneveld bidrog. Provinserne beholdt hver sin særskilte Forfatning ligesom hidtil. Den lovgivende Magt i de fælles Anliggender (Land- og Sømagten, de udenrigske Forhold) overdroges til Generalstaterne, en Forsamling af Provinsernes Deputerede. Den udøvende Magt beholdt Statholderen, hvis Post forblev i den oraniske Familie. Den reformerte Religion erklæredes for Statsreligion. Idet Holland saaledes var en Blanding af Monarchi og Republik, dannede der sig paa en naturlig Maade to politiske Partier, et oranisk, der gik ud paa at forøge Statholderens Magt og havde sin Støtte i Landhæren, og et republikansk, der ønskede Statholderposten helt afskaffet og især var talrigt i den rige Borgerstand og i Marinen. Denne politiske Uenighed kom til et voldsomt Udbrud i Anledning af en religiøs Strid om Prædestinationslæren, som en Professor i Leyden, Arminius, vilde forklare paa en mildere Maade, end Calvin havde gjort. Herimod optraadte en anden Professor i Leyden, Gomarus, i Spidsen for de strænge Calvinister, hvortil Størstedelen af Gejstligheden hørte, der fik sin Uddannelse i Genève. Hertug Morits sluttede sig til dette Parti, fordi den republikansksindede Olden Barneveld forsvarede Arminianerne. Paa en Synode i Dortrecht bleve disse sidstnævnte forkjætrede, og den fortjente Olden Barneveld døde paa Skafottet som Offer for Morits's Had. Derimod udmærkede Hollænderne sig senere fremfor andre ved religiøs Tolerance.

Efter Morits's Død (1625) beklædte hans begavede og ædle Broder Frederik Henrik, Colignys Dattersøn, Statholderposten († 1647). Krigen fortsattes med lige Held til Lands og til Søs, indtil Republikens Uafhængighed anerkjendtes i den westphalske Fred (1648). De nordlige Dele af Flandern, Brabant og Limburg, de

*) Saaledes kaldtes den første Embedsmand i Provinsen Holland.

saakaldte Generalitetslande, afstodes til Holland, og Schelde erklæredes for spærret, en Bestemmelse, som bevirkede, at Antwerpen sank mere og mere, og Verdenshandelen flyttedes til Amsterdam. — Efter Frederik Henrik var hans Søn Vilhelm 2 Statholder; men da denne døde (1650), blev Posten ubesat, fordi hans Søn, den senere berømte Vilhelm 3, var et spædt Barn. Som en Følge af en Søkrig med England (1652—1654) erklæredes endog Huset Oranien for udelukket fra Statholderskabet. Storpensionæren af Holland, Johan de Witt, styrede da Republikens Anliggender med udmærket Dygtighed i tyve Aar og gjorde sig fortjent ved en kraftig Udvikling af Søværnet. Krigen mod Portugal vedblev ogsaa efter dette Riges Adskillelse fra Spanien, indtil der 1661 sluttedes en Fred, hvori Nederlandene beholdt alle deres Erobring i Indien. Det ostindiske Compagni besad da faste Handelspladser paa Molukkerne, Java (Batavia, Generalgouvernørens Sæde), Malakka og Ceylon, hvorfra de indfødte bleve holdte i et strængt Slaveri og ubarmhjertig udpintes, for at yde deres vindesyge Herrer de til Handelen fornødne Produkter af Kryderneliker, Peber, Kanel osv. Medens der til disse Kolonier ikke skete betydelige Udvandringer fra Moderlandet, anlagdes derimod en nederlandsk Agerdyrkningskoloni ved det gode Haabs Forbjerg, en bekvem Station for Ostindiefarerne. Kolonialhandelen, Sildefiskeriet og Hvalfangsten paa de nordlige Have, Handelen paa Østersøens Havne, som arvedes efter det hensygnende Hanseforbund, samt en blomstrende Industri (Uld- og Lærredsmanufaktur) opdyngede umaadelige Rigdomme i Nederlandene og gav den lille Republik en høj Betydning blandt Evropas Stater. Fra Midten af det 17de Aarh. maatte Nederlandene dele Herredømmet paa Havet med England. Disse to Sømagter stod en Tid som Medbejlere mod hinanden, indtil Fællesskab i politiske, religiøse og mercan-

tile Interesser forenede dem til Samvirken, navnlig mod Frankrig.

Det virksomme Liv, der herskede i Nederlandene, afspejlede sig ogsaa i Videnskabernes og Kunsternes Opblomstring. Det hollandske Sprog*), en plattysk Dialekt, uddannedes til Skriftsprog. Dog var den nationale Literatur ubetydelig i Sammenligning med den lærde, navnlig den philologiske. Hugo Grotius, der blev dømt til livsvarigt Fængsel som Tilhænger af Arminius, men frelstes ved sin Hustrus Snildhed, er blevet berømt ved sit Værk de jure belli & pacis, ligesom han ogsaa beskrev den nederlandske Opstand. De nederlandske Malerskoler havde ypperlige Repræsentanter i Belgierne Rubens og van Dyk og Hollænderen Rembrandt.

§ 6. England til 1660.

Medens det engelske Folk, træt af Borgerkrigen mellem den røde og hvide Rose, med hele sin Iver kastede sig over Fredens Idrætter, herskede Henrik 7 (1485—1509), den første af Tudorerne kraftige Slægt, med en Myndighed, som langt overgik de tidligere Kongers, ja ofte udartede til despotisk Vilkaarlighed. Henrik 8 (1509—1547), endnu mere selvraadig end Faderen, afgjorde de vigtigste Statsager efter sine Luner, medens han skjænkede sin farlige Gunst til forskellige Yndlinger, af hvilke den smidige Wolsey fra simpel Herkomst svang sig op til Cardinal og i en lang Aarrække ledede Statens Anliggender. Deltagelsen i den hellige Ligue (Side 15) og senere i Karl den 5tes Krige mod Frants 1

*) I de spanske Nederlande trængte det franske Sprog mere og mere frem som alle dannedes Sprog. Det flamske Sprog, beslægtet med det hollandske, holdt sig som Folkesprog, men fik indtil den nyeste Tid kun en ubetydelig Literatur.

(Side 17 og 21) tjente formedelst Kongens Ustadighed ikke til at forøge Englands endnu ubetydelige Indflydelse paa Fastlandet. Vigtigere var de kirkelige Forholds Udvikling i England. Henrik 8 havde faaet en theologisk Dannelse, hvoraf han var meget stolt, og blev derved en heftig Modstander af Reformationen, der naturligvis vandt megen Deltagelse i John Wicklefs Fædreland; han udfoldede endog sin scholastiske Lærdom i et Stridsskrift mod Luther (de septem sacramentis), hvorfor Paven tillagde ham Hædersnavnet Troens Forsvarer. Denne Rettroenhed hindrede ham dog ikke i at bryde med Paven. Henrik var gift med sin ældre Broders Enke Catharina, Ferdinand den Katholskes Datter, og havde med hende Datteren Maria. Da han efter 20 Aars Ægteskab blev indtagen i den aandrige Hofdame Anna Boleyn, fik han med et Samvittighedsskrupler over sit Slægtskab med Dronningen — thi Kirkeretten forbød Giftermaal mellem besvogrede — og overdrog til Cardinal Wolsey at udvirke en Skilsmisdom hos Paven. Men Clemens 7 nølede med at foretage et Skridt, som maatte fornærme den mægtige Kejser Karl 5, Catharinas Søstersøn*). Utaalmodig herover lod Henrik først sin Vrede gaa ud over Wolsey, der blev afsat, fordi han ikke havde vist den tilbørlige Omsorg for at fremme sin Herres Villie; dernæst hævnedes han sig paa Paven ved at tilrive sig de kirkelige Afgifter, der hidtil gik til Rom, ja foretog endelig det afgjørende Skridt, at erklære sig for den engelske Kirkes Overhoved. En Erklæring af nogle Biskopper og retslærde til Gunst for Skilsmismissen blev anset for fyldestgørende; Anna Boleyn ophøjedes til Dronning og fødte snart efter Datteren Elisabeth. Det varede dog ikke mange Aar, før den ustadige Konge fattede en ny Kjærlighed, hvorpaa Anna Boleyn blev henrettet paa en falsk Beskyldning for Utro-

*) Se Stamtavle II.

skab; Johanna Seymour indtog hendes Plads, men døde efter at have skjænket England en Thronarving, Edvard. En fjerde Dronning, som Henrik havde valgt efter et smukt Portræt, blev forskudt, fordi hun ikke svarede til Forventningerne; en femte blev henrettet for Utroskab; den sjette og sidste undgik kun ved Snildhed at blive dømt som Kjæterske.

Henrik den 8des Vilkaarlighed indskrænkede sig ikke til hans Dronninger og Yndlinger alene. Efter at have løst Forbindelsen med Rom, ophævede han i Kraft af sit gejstlige Overherredømme de forfaldne Klostre og berigede Kronen med deres Gods; men han opretholdt iøvrigt den katholske Kirke og sammenfattede dens Hovedlærdomme i sex Artikler, som ved en Parlamentsakt blev gjort til Troesnorm. De, der vægrede sig ved at antage disse Artikler eller sværge ham Suprematseden, blev forfulgte med stor Grusomhed, hvad enten de vare Protestanter eller Papister. Men ved Henrik den 8des Død (1547) og Edvard den 6tes Thronbestigelse faldt dette uholdbare System. Da det viste sig nødvendigt at vinde et af Religionspartierne, begyndte Edvard Seymour, Protector under Edvard den 6tes Mindreaarighed, ved Hjælp at Ærkebiskop Cranmer at indføre den protestantiske Lære. Den svagelige Konges tidlige Død (1553) afbrød atter dette Værk. Henrik den 8des ældste Datter Maria (Dronning 1553—1558), der baade ifølge Herkomst og Opdragelse var ivrig katholsk, satte de kirkelige Forhold paa den gamle Fod og anerkjendte paany Pavens Supremati. Derhos blev Protestanterne forfulgte med en Grusomhed, der har skaffet Maria Tilnavnet „den Blodige“. En Mængde af dem flygtede til Tyskland og Schweiz; blandt de talrige Ofre, der døde paa Baalet, var Ærkebiskop Cranmer. Prinsesse Elisabeth blev holdt under strængt Opsyn af sin mistænkelige Søster og undgik kun ved klog Forsigtighed den yderste Fare. Marias Ægteskab med Philip 2 af Spanien

indviklede hende i en Krig med Frankrig, som kostede England Calais (Side 22). Dette Tab skal have været en medvirkende Aarsag til hendes Død.

Efter at have tilbragt en glædeløs Ungdom hilsedes nu Elisabet, Henrik den 8des og Anna Boleyns kloge og mandige Datter, som Dronning i det samme Tower, hvor hun nylig havde siddet som Fange. Allerede paa Grund af sin Herkomst, der af Katholikerne maatte anses for uægte, var hun henvist til at søge sin Støtte hos Protestanterne. Hun skred derfor strax til at gennemføre Reformationsværket paa den under Edvard 6 lagte Grundvold, saaledes at Kronens Overherredømme over Kirken fornyedes og den reformerte Troeslære fastsattes i 39 Artikler. Dog bevaredes meget af den katholske Gudstjenestes Pragt og Ceremonier, ligesom Kirken vedblev at bestyres af Ærkebiskopper og Biskopper med en betydelig gejstlig og verdslig Myndighed (store Indkomster, Sæde i Overhuset). Den engelske Kirke har deraf faaet Navn af den biskoppelige eller episkopale Kirke. Denne ved Uniformitetsakten af 1562 fastsatte Ordning blev det gjort til Pligt for alle at underkaste sig. I Tidens Aand, som krævede Enhed i Religionen saavel som i Staten, toges haarde Bestemmelser mod dem, som afveg fra Statskirken (Dissenters, Nonconformister). Imidlertid vedbleve ikke blot Katholikerne at danne et stort Parti i England; men ogsaa Puritanerne eller de strængere Protestanter (især de fra Schweiz tilbagevendende Flygtninge, der havde levet sig ind i det calvinske Kirkevæsen) forkastede Statskirken, fordi den ej syntes tilbørligt rensat for det katholske Afgudereri. Forholdet til Udlandet, navnlig Skotland og Spanien, voldte Dronningen lige saa store Vanskeligheder, som de indre. I begge Henseender havde hun en tro Støtte i den arbejdsdygtige, kloge William Cecil (Lord Burleigh), der stod ved

hendes Side næsten under hele hendes Regjering som den mest betroede Raadgiver.

Skotland var næppe endnu traadt ud af den middelalderlige Raahedstilstand. De mægtige Adelsmænd, af hvis Midte den stuartske Kongefamilie var fremgaaet, betragtede sig som frie Herrer paa deres Godser og udkjæmpede private Fejder i Spidsen for deres Vasaller. Derimod havde Kongedømmet sin bedste Støtte i den katholske Gejstlighed, hvorfor Jakob 5 ogsaa trængte Reformationen tilbage ved grusomme Forfølgelser. Desto stærkere rejste denne sig, medens Jakobs Enke, Maria af Guise, førte Regentskabet for deres Datter Maria Stuart, der opdroges ved det franske Hof. Den djærve Johan Knox, som i Genève havde tilegnet sig Calvins Lære og strænge Grundsætninger, vendte paa den Tid tilbage fra Landflygtigheden og satte det skotske Folk i Bevægelse ved heftige Prædikener imod den romerske Kirkes Afgudereri og Forfald. Det kom til et af England understøttet Oprør, under hvilket Regentinden døde (1560). Parlamentet i Edinburgh vedtog samme Aar Indførelsen af den presbyterianske Kirke: Calvins Troesbekjendelse og republikanske Kirkeforfatning, ifølge hvilken Menighederne valgte deres Styrere (Præster og Lægfolk i Forening), og den højeste kirkelige Magt tildeltes Menighedsraadenes Generalforsamling, hvis Beslutninger Kongen var forpligtet til at udføre. De skotske Presbyterianere krævede, ligesom de engelske Puritanere, den største Simpelhed i Gudstjenesten, viste den største Strængighed i Sæder, og hadede selv de uskyldigste Fornøjelser.

Kort efter vendte Maria Stuart, da hun havde mistet sin Mand, Frants 2 af Frankrig († 1560), tilbage til sit Arverige, hvor hun maatte bekræfte den foretagne Kirkereform; næppe fik hun Lov til at beholde den katholske Messe for sig og sin Hofstat. Den unge, livsglade Dronning havde en vanskelig Stilling imellem sine alvor-

lige Undersaatter; de forstode ikke hverandre, og hendes franske Sæder og muntre Levemaade paadrog hende offentlig Dadel af de strænge Presbyterianere. Da hun ægtede sin smukke Fætter, Henrik Darnley, vandt denne Forbindelse vel i Begyndelsen Bifald, men blev dog Kilden til hendes Ulykke. Den raa og forfængelige Darnley passede kun slet for sin aandrige og dannede Hustru; han følte sig fornærmet over, at Maria skjænkede sin Sekretær, Italieneren Rizzio, større Indflydelse paa Regjeringen end ham selv, der maatte nøjes med det blotte Kongenavn. Forblindet af Vrede og Skinsyge betænkte han sig ikke paa at stifte en Sammensværgelse med flere mægtige Adelsmænd, der hørte til Marias bitre Modstandere og hadede Rizzio, fordi han var fremmed, borgerlig af Fødsel og katholsk. De sammensvorne bleve enige om at dræbe Rizzio i selve det kongelige Slot (Holyrood House). Ledsagede af et bevæbnet Følge, trængte de en Aften ind i Dronningens Værelser, lagde for hendes Øjne Haand paa Rizzio og slæbte den ulykkelige ud i et Sideværelse, hvor han segnede om gjennemboret af deres Dolke. Den dybt krænkede Dronning hengav sig nu ganske til Jarlen af Bothwell, hvis Troskab og æventyrlige Mod indgjød hende Tillid og snart en lidenskabelig Kjærlighed. Da Darnley laa syg i et ensomt liggende Hus udenfor Edinburgh, blev Huset en Nat sprængt i Luften og Darnleys Lig fundet i Nærheden. Uagtet alle vidste, at Bothwell var Gjerningsmanden, var Maria Stuart dog letsindig nok til at skjænke Bothwell sin Haand, hvorved hun paadrog sig den (dog vistnok ugrundede) Mistanke at være Medviderske i Darnleys Mord. Følgen heraf blev da, at der udbrød et almindeligt Oprør. Medens Bothwell blev forjaget og kom til Danmark, hvor han efter mange Aars Indespærring døde paa Dragsholm Slot, blev Maria sat i Fængsel paa et Bjergslot, og Kronen overdroges hendes og Darnleys eetaarige Søn Jakob 6 (1567).

Ulykken havde dog endnu ikke nedslaaet den kjække Dronnings Mod. Efter at være undvegen fra Fængslet, ankom hun under mangehaande Farer til England, opfyldt af Haab om at finde Hjælp mod sine oprørske Undersaatter. Men det var langt fra, at Elisabet vilde begunstige en Medbejlerinde, som af det katholske Parti blev anset for berettiget til den engelske Throne*). Hun lod Maria sætte i Forvaring og forlangte, at hun skulde rense sig for Deltagelse i Darnleys Mord. Medens denne Undersøgelse stod paa, blev England holdt i stadig Uro og Spænding ved Mordforsøg mod Dronningen, ved Opstande og Sammensværgelser, som gik ud paa at sætte Maria paa Thronen. Faren forøgedes ved udenlandske Magters Deltagelse, og da den fangne Dronning overbevistes om at være Medvider i alt dette, lod Elisabet hende endelig dømme for Højforræderi og henrette i Fængslet (1587).

Dette Skridt bevirkede, at den fjendtlige Spænding, som herskede mellem den protestantiske og den katholske Hovedmagt, England og Spanien, gik over til aabenbar Krig (Side 75). Den Fare, hvormed den uovervindelige Flaade truede Englands Religion og Frihed, vakte Folkets krigerske Aand. Alle som een rejste sig for at afværge det spanske Tyranni, Katholiker og Protestanter kappedes om at vise deres Kjærlighed til Fædrelandet; Dronning Elisabet selv opbød Folkevæbningen, drev paa Flaadens Udrustning og opflammede den nationale Begejstring ved sit uforfærdede Mod. Da den uovervindelige Flaade var bukket under (1588), var ikke blot al Fare for en Landgang forsvunden, men det engelske Folk havde fattet, at dets Fremtid var knyttet til Søen. Der paafulgte en Række heldige Søforetagender mod Spanien, under hvilke dristige Sømænd viste det engelske Flag paa alle Have. Blandt dem er især Frants Drake bleven berømt som

*) Se Stamtavle III.

Verdensomsejler og Fribytter. Et ostindisk Handelscompagni i London oprettedes ved en Forening af Kjøbmænd, og Walter Raleigh førte den første engelske Koloni til et Landskab i Nordamerika, som han kaldte Virginien til Minde om Dronningens ugifte Stand. Ogsaa det engelske Fabrikvæsen (Uldmanufaktur) tog et betydeligt Opsving ved Indvandring af Nederlændere, der flyede for det spanske Aag.

Under de idelige Stridigheder, som i Middelalderens Tid fandt Sted mellem de engelske Indvandrere og den irske (keltiske) Befolkning, var Kronens Herredømme over Irland bleven indskrænket til nogle faa faste Punkter af Øen. Først fra Henrik den 8des Tid begyndte de halvvilde irske Smaafyrster at bøje sig for den engelske Statholder i Dublin; men da Elisabet vilde indføre den protestantiske Religion, greb de katholske Irlændere paany til Vaaben og tvang Dronningens Yndling Essex, der var sendt over med en betydelig Hær, til et ufordelagtigt Forlig. Da Essex derved troede sin Yndest forspildt, forlod han uden Tilladelse sin Post, ilede til London og forsøgte her, fortvivlet over Dronningens Kulde, en ubesindig Opstand, som bragte ham paa Skafottet. De følgende Statholdere bragte Irland til fuldstændig Underkastelse (1603).

Reformationen vakte i England som andetsteds nyt Liv i Videnskaber og Literatur (Side 37). Paa Elisabets Tid levede den berømteste Forfatter i den engelske Nationalliteratur, den i Sørgespillet som i Lystspillet uovertrufne William Shakespeare.

Den engelske Forfatning havde endnu ikke antaget saa bestemte Former, som den senere har faaet. Vel tilkom der utvivlsomt Parlamentet Ret til at bevilge Skatter og indgive Besværing til Kongen; men Grænserne for den kongelige Myndighed vare forøvrigt saa ubestemt afstukne, at Elisabet, ligesom de andre Regenter af Huset Tudor, i mange Henseender kunde udøve et

næsten despotisk Herredømme. Parlamentet lagde hende saa meget mindre nogen Hindring i Vejen, som hun agtede de bestaaende Love, og hendes kraftige nationale Regjering iøvrigt havde Folkets udelte Bifald. Først i Slutningen af Elisabets Regjering viser der sig Begyndelse til Strid mellem Kronen og Parlamentet. Da nu al Fare for udenlandske Angreb var overstaaet, gjorde Underhuset sig til Talsmand for den almindelige Uvillie over, at Dronningen (ved Monopolsalg) skaffede sig Indtægter paa Folkets Bekostning. Elisabet havde den Selvbeherskelse at give efter for Underhusets Besværing og viste ved at agte Landets offentlige Mening en Vej, som hendes Efterfølgere havde gjort vel i at følge.

Elisabet døde (1603) i en høj Alder, efter at have tilbragt sine sidste Aar (siden Essex's Død) i Tungsindighed. Hendes kvindelige Svagheder, Forfængelighed og Behagesyge, træde i Skygge for den kraftige Statskunst, hvorved hun hævede England til en stærk og frygtet Magt i Evropa. Jakob 6 af Skotland, Darnleys og Maria Stuarts Søn, var af den døende Dronning anerkjendt som Arving til England*). Da ingen Indvendinger rejstes herimod, iværksatte han som Jakob 1 paa en fredelig Maade Foreningen af Englands og Skotlands Kroner, hvorom der tidligere var ført saa blodige Kampe. I Rigernes indre Anliggender skete ingen videre Forandring; ethvert af dem beholdt sit særskilte Parlament og sin egen Kirkeforfatning; men uagtet Kongen var skotsk, blev England dog ved sin Rigdom og større Befolkning Hovedlandet.

Jakob 1 (1603—1625), Stamfaderen til det stuariske Hus paa den engelske Throne, var hovmodig over sin ophøjede Stilling og indbildsk af sin Lærdom; hans Charakter var svag og vankelmodig, hans Væsen kejtet

*) Se Stamtavle III

og uden Værdighed — lutter Egenskaber, der maatte nedstemme den Ærefrygt, hvormed det engelske Folk var vant til at betragte Kronens Bærer. Opdraget i de protestantiske Lærdomme, opretholdt Jakob 1 den biskoppelige Kirke, hvis Afhængighed af Kronen behagede ham i lige saa høj en Grad, som den presbyterianske Kirkes republikanske Forfatning var ham modbydelig. Ikke desto mindre stødte han netop ved sin Optræden i de kirkelige Spørgsmaal alle Partier fra sig. Puritanernes Menigheder bleve udsatte for en saadan Forfølgelse, at mange af dem udvandrede til Amerika. Katholikerne erholdt vel nogle Lettelser i deres fortrykte Stilling, men dette bidrog kun til at vække Uvillie hos Statskirkens Tilhængere uden at forsone Katholikerne, der følte sig bittert skuffede i Forventningen om, at Jakob skulde have den Religion, for hvilken hans Moder var falden som Martyr. Nogle fanatiske Katholiker udklækkede endog en fortvivlet Plan til at sprænge Kongen og begge Parlamentets Huse i Luften. Men faa Timer før Udførelsen skulde ske, opdagedes den i Parlamentsbygningens Kjælder ophobede Krudtbeholdning, hvorpaa ikke blot Deltagerne i „Krudtsammensværgelsen“ bleve straffede, men en ny Troskabsed og andre Indskrænkninger paalagdes Katholikerne. Den engelske Nations store Flerhed var opbragt over, at Jakob istedenfor at hævde den Plads, han havde arvet efter sin store Forgjængerske som Protestantismens Vogter i Evropa, ængstelig stræbte efter at holde Fred med de katholske Magter, skjønt dette maatte kjøbes med Tabet af Englands politiske Anseelse. Netop i den Periode, da Protestantismen kjæmpede paa Liv og Død mod Habsburgerne i Spanien og Østerrig, lignede det et Forræderi mod Religionens fælles Sag, naar Jakob i en Fredslutning med Spanien opgav at understøtte Nederlandene, eller rolig fandt sig i, at hans Svigersøn Frederik

af Pfalz*) bukkede under i Tredivaarskrigen (Side 45). Mod Slutningen af sin Regjering syntes Jakob endog at ville aabne en Vej til England for den forhadte Papisme, da der indledtes et Ægteskab mellem Thronfølgeren Karl og Henriette af Frankrig. Til alt dette kom endnu, at Jakobs Forestillinger om Kongedømmets Hellighed stod i skjærende Modsætning til hele Folkets Tænkemaade. Overbevist om, at Gud havde skjænket ham som Englands rette Arveherre en despotisk, over menneskelige Love ophøjet Myndighed, forkyndte han Parlamentet i et hovmestererende Sprog, at dets Rettigheder vare kongelige Naadegaver, som han efter Behag kunde tage tilbage. Parlamentet vilde saa meget mindre finde sig heri, som Jakob gav sig til Pris for plumpe Smigrere og bortødslede Statens Midler til uværdige Yndlinger, af hvilke Hertugen af Buckingham især var Gjenstand for Folkets Had. Da der fra Hoffets Side krævedes stedse større Pengebevillinger, satte Underhuset haardt imod haardt og stod saa fast paa sin Ret, at Kongens store Ord falt til Jorden uden anden Virkning end at paadrage ham en velfortjent Ringeagt.

Der var saaledes udstrøet en Mistillidens Sød imellem Folket og det stuartske Kongehus, da Kronen tilfaldt den unge Karl 1 (1625—1649). Han var af Naturen udrustet med langt bedre Forstand og bestemtere Villie end Faderen; hans Anstand var kongelig, hans huslige Liv dadelfrit; men han havde ganske sin Faders Anskuelse om Kronens guddommelige Ret og var fast besluttet paa at gjøre sig til uindskrænket Hersker i England. Det uundgaelige Brud med Parlamentet fremskyndtes ved, at den forhadte Buckingham bevarede sin fulde Indflydelse. Forgjæves søgte Kongen at gjøre Nationen til Behag ved at hjælpe de franske Huguenotter, som Richelieu belejrede i Rochelle (Side 65); den engelske

*) Se Stamtavle V.

Flaade udrettede intet, og Buckingham blev snigmyrdet i Portsmouth under Rustningerne til et nyt Tog. Til ingen Nytte blev Underhuset flere Gange opløst; dets Holdning blev stedse fjendtligere. Da besluttede Karl 1 sig til det vovelige Skridt at regjere uden Parlament. For at kunne undvære dets Pengebevillinger, sluttede han Fred med Frankrig, anvendte Kronens faste Indtægter med Sparsomhed, men skaffede sig tillige nye Indkomster ved vilkaarlige Pengestrafte og Salg af Monopoler. Enhver Ytring af Modstand blev trængt tilbage af den kraftige Lord Wentworth og den stivsindede Ærkebisp Laud, der stod Kongen bi med Raad, hin i Statens, denne i Kirkens Anliggender. De protestantiske Nonconformister bleve opsporede ved et udstrakt Spioneri og tvungne til at bøje sig under Statskirkens Former, ja man forment dem endog i Amerikas Urskove at søge det Fristed, som de ikke kunde finde i Hjemmet. Dette satte saa meget mere ondt Blod, som Dronning Henriette var omgivet af en katholsk Hofstat, og Kongen selv syntes at helde til Katholicismen. I elleve Aar lykkedes det at gennemføre den kongelige Enevælde baade i Staten og i Kirken; der stod kun tilbage at give denne Tilstand Fasthed ved at skabe en paalidelig staaende Hær til at holde Folket i Ave. Da forstyrrede Karl sit halvt fuldendte Værk ved den skjæbnesvangre Beslutning, han fattede efter Lauds Tilskyndelse, at indføre den episkopale Kirke i Skotland. Det første Forsøg, man gjorde i Edinburgh, paa at afholde Gudstjenesten efter det engelske Ritual fremkaldte et Harmskrig over hele Landet; det djærve skotske Folk indgik et Forbund, Covenant, til Forsvar for sine dyrebareste Rettigheder og rustede en Hær, som uden Modstand rykkede ind i England. Blottet for Penge og Tropper saa Karl 1 sig i den haarde Nødvendighed at sammenkalde Parlamentet. I 1640 mødte da den berømte Forsamling, som har faaet Navn af det lange Parlament, i en Stem-

ning, som elleve Aars Undertrykkelse havde gjort dobbelt bitter. Underhuset anklagede Wentworth for Højforræderi. Kongen opofrede sin tro Ven og fandt sig i, at han blev henrettet; en Skjæbne, som Laud nogle Aar efter maatte dele. Men da Parlamentet tilrev sig den ene af de kongelige Forrettigheder efter den anden, forlod Karl sin Hovedstad og begyndte at samle Tropper for at forsvare sin Krone med Vaabenmagt. Da hans Modstandere gjorde det samme, begyndte Borgerkrigen mellem Kongen og Parlamentet (1642).

Medens Landadelen — Kavalererne — i de nordlige og vestlige Grevskaber samlede sig om Kongens Fane, medens den episkopale Gejstlighed og Katholikerne opsendte Bønner for hans Lykke, fulgte det sydlige og østlige England Londons Borgeres Exempel og sluttede sig til Parlamentets og Frihedens Sag. Kjærnen af dette Parti, der spotvis kaldtes Rundhoveder, udgjorde Puritanerne, hvis Antal de sidste Aars Trængsler betydelig havde forøget. Men ved Siden af disse hævede sig i de første Krigsaar en langt yderligere gaaende Sekt, der ingen Forskjel vedkjendte sig paa Præster og Lægefolk, afskyede al Samvittighedstvang, hvad enten den udgik fra katholske eller protestantiske gejstlige, og fordrede, at Menighederne skulde have Frihed til selv at styre deres aandelige Anliggender; i Staten var den republikanske Frihed deres Løsen. Sjælen i Independenternes Parti blev Oliver Cromwell, en Mand af kraftig og hensynsløs Charakter, som med religiøs Begejstring og Had til det kongelige Tyranni forbandt ubøjeligt Mod og krigersk Talent. Over 40 Aar gammel tog han Tjeneste som Officer i Hæren og samlede om sig et Rytterkorps af ligesindede, frie, selvtændige Mænd, hvis Liv var et Billede af deres religiøse Overbevisning, som gik i Kampen for deres Tro, ikke for Sold. Deres Sprog var gennemvævet af bibelske Talemaader, i deres Rækker hørtes aldrig Eder, saas aldrig Spil eller Drukkenskab. Snart

lærte disse alvorlige og gudfrygtige Mænd af den kraftige Fører at iagttage den strænge Disciplin og at angribe med en Punktlighed, som ellers kun er Veteraner egen.

I de første Aar førtes Borgerkrigen med afvekslende Held. Ofte bleve Rundhovedernes Rekruter slagne af de mere vaabenøvede Kavalerer; hvor Kampen fik et modsat Udfald, skyldtes det Cromwell og hans Ryttere, som snart vare i alles Munde. Da Parlamentet, bevæget heraf, satte Fairfax og under ham Cromwell i Spidsen for Krigsførelsen, blev Hæren snart gennemtrængt af Independenternes Aand, og Krigens Udfald kunde ikke længe være tvivlsomt. I Slaget ved Naseby (1645) blev den kongelige Hær aldeles opreven. Karl 1 flygtede til Skotterne, hos hvem han haabede endnu at finde Anerkjendelse som Landets Konge; men „Covenanterne“ havde sluttet Forbund med Parlamentet og udleverede Karl mod at faa deres tilgodehavende Sold udbetalt. Cromwells Ryttere bemægtigede sig den høje Fange, der nu befandt sig under sine værste Fjenders Bevogtning.

Næppe var Krigen endt, førend Uenigheden brød løs i det sejrende Parti mellem Parlamentet, som mest bestod af Puritanere, og den engelske Hær, hvor Independenterne havde Overvægten. Hint ønskede en Udsoning med Kongen og den presbyterianske Kirke indført ogsaa i England; denne vilde have England gjort til en Republik og hadede Statskirken under enhver Form. Da Parlamentet gav Befaling til at opløse Hæren, nægtede Officerer og Soldater at lystre; en Afdeling drog ind i London og rensede Parlamentet for „Hærens Fjender“, saa at der kun blev omtrent 80 Independentere tilbage i Underhuset. Før aldeles at bryde med Fortiden og gjøre Ende paa idelige Intriger, blev der anlagt Sag imod Kongen. En overordentlig Domstol, i hvilken Cromwell havde Sæde, dømte Karl 1 fra Livet som Tyran, Morder og Fjænder mod sit Folk. Henrettelsen fuldbyrdedes udenfor det kongelige Palads 1649.

Derpaa blev England erklæret for en Republik. Det afmægtige Overhus opløste sig, Underhuset (the rump parliament) fik af Navn den øverste Myndighed i Staten, medens Hæren i Virkeligheden afgjorde Alting. I Hæren havde Cromwell ved sin Bestemthed, Klogskab og Raskhed erhvervet sig en saadan Anseelse, at han blev Sjælen i det militære Despoti, som rugede over Staten. Men medens England knurrende fandt sig i at blive lænkebundet, havde Irland og Skotland rejst sig til Kamp mod Undertrykkelsen.

Irlænderne havde allerede samtidig med Urolighedernes Udbrud i England begyndt Race- og Religionskampen med at myrde 40000 Protestanter, og tvunget den kongelige Statholder til at indrømme deres Fordringer. Efter Karl d. 1stes Død erkjendte de hans Søn Karl 2 for Konge og kjæmpede heldigt mod Parlamentets Tropper. Der var saaledes meget at hævne og meget at oprette, da Cromwell som øverstkommanderende General førte en mægtig Hær over til Øen. Sejren fulgte ogsaa her hans Fane. Grusom og haard, hvor det gjaldt om at opnaa noget stort, ned slog han al Modstand med Sværdet, sendte en Mængde Oprørere som Slaver til Vestindien og uddelte deres Ejendomme til Englændere, saa at henved Halvdelen af Irlands Jordbund kom i protestantiske Hænder, og Øen blev langt grundigere undertvunget end nogensinde før. Fra Irland ilede Cromwell tilbage for at gaa mod Skotland, hvor den unge Karl 2 var landet og udraabt til Konge, efterat han meget mod sin Tilbøjelighed havde givet sig de mørke Presbyterianere i Vold og undertegnet Covenantet. Ved Dunbar mødtes Cromwell og den skotske Hær. Begge ansaa sig for Guds udkaarne Stridsmænd og Forkjæmpere for den rene Religion. Ovenpaa lange Prædikener og Bønner fulgte en blodig Kamp, i hvilken Independenterne som sædvanlig bleve Sejrherrer (den 3die September 1650). Men medens Cromwell rykkede frem mod Edinburgh, ilede

Karl 2 med en ringe Styrke til England for at samle sine Tilhængere der og bemægtige sig London under den frygtelige Feltherres Fraværelse; men Hadet til den uovervindelige Hær var ikke saa stort som Frygten for den. Kun faa tusinde Kavalerer fulgte hans Opraab, og Karl var kun naaet til Worcester, da Cromwell indhentede ham og uden Vanskelighed adspredte hans Tropper (den 3die September 1651). Det lykkedes dog den unge Konge under mangfoldige Farer at undkomme til Fastlandet. Efterat General Monk havde fuldendt Skotlands Underkastelse, var det forbi med al Modstand mod den militære Republik. Parlamentet i London blev nu for en Tid fælles Repræsentation for alle tre Riger.

Paa denne Tid indtraadte der en Spænding i Forholdet til den nederlandske Republik, hvor de engelske landflygtige fandt Tilhold, og det oraniske Parti begunstigede Stuarternes Sag. Parlamentet udstedte (1651) en Lov, Navigationsakten kaldet, i hvilken det var bestemt, at udenlandske Skibe ikke maatte indføre andre end vedkommende Lands egne Produkter i England; al anden Indførsel, navnlig fra de fremmede Verdensdele, skulde ske paa engelske Skibe. Hensigten med denne Lov var at tvinge Englænderne til at tage en virksommere Del i Verdenshandelen; men dette kunde kun ske paa Hollændernes Bekostning, som næsten vare i udelukkende Besiddelse af den indbringende Fragtfart paa Kolonierne. Da Lederne af det engelske Parlament tilmed fattede den Plan at indlemme den nederlandske Republik i den engelske, opstod der en Krig imellem de to Sømagter (1652—1654). Englænderen Blake leverede de hollandske Admiraler Ruyter og Tromp blodige Søslag i Kanalen, men uden afgjørende Udfald. Derimod led den hollandske Handel stærkt Afbræk ved Opbringelsen af en Mængde Koffardiskibe.

Imidlertid kom det til et Brud mellem Magthaverne i London. Da Parlamentet gjorde Mine til at aftakke

Hæren og afryste det militære Aag, vakte dette den største Forbitrelse hos Officererne og Soldaterne, som efter saa store Sejrvindinger ikke vare tilsinds at bøje sig for nogen anden Magt i Staten. Ledsaget af et Compagni Soldater, begav Cromwell sig til Forsamlingen, udskjældte Medlemmerne for ryggesløse Personer og bød dem at skilles ad som uværdige til at repræsentere det engelske Folk. Da man gjorde Indvendinger mod denne ulovlige Fremfærd, trængte Soldaterne paa et aftalt Tegn ind i Salen og jog Medlemmerne ud med Magt. Cromwell gik sidst bort og aflaasede Døren. Saaledes endte det lange Parlament (1653). En Forsamling af „hellige“, som Cromwell derpaa sammenkaldte og gav Navn af Parlament (Barebones eller det korte Parlament), viste sig ikke føjeligere og blev efter faa Maaneders Forløb opløst. Men da det dog var nødvendigt at give Republikken en ordentlig Bestyrelse, overdrog Hæren den højeste Magt over de forenede Riger til Cromwell som Lord-Pro-*Richard* tector. Hans Myndighed skulde omtrent have samme Ud-*af Jordskænder* strækning som den kongelige, og han forpligtede sig til at sammenkalde et Parlament hvert tredie Aar.

Cromwell gjengav England dets tabte Anseelse i Evropa. Han endte Søkrigen med Nederlandene (1654), som maatte finde sig i Navigationsaktens Bestemmelser. Desuden udelukkede Holland det oraniske Hus fra Statholderposten og bortviste Stuarterne fra Republikens Omraade. Protectoren forbandt sig derefter med Frankrig mod Spanien (Side 69). Den engelske Flaade erobrede den vigtige Koloni Jamaica, og engelske Hjelpe-tropper kjæmpede med Ære ved Franskændenes Side i de spanske Nederlande. Alligevel slog Protectorens Regjering ingen Rod i Folket. Cromwell ønskede uden Tvivl at antage Kongenavnet for derpaa at gjenoplive Englands gamle Forfatning og lade Lovens Herredømme afløse Sværdets. Men Hæren var afgjort imod en saadan

Forandring, og han turde ikke bryde med denne sin eneste Støtte. Saaledes fortsatte han sit militære Herredømme stedse kraftigt og klogt, ofte vilkaarligt og despotisk. Parlamentets Forsøg paa at modsætte sig hans Villie bleve strængt tilbageviste. Da Modstanden ikke paa anden Maade kunde komme til Orde, udklækkedes flere Sammensværgelser mod Protectorens Liv; men han var altfor vel bevogtet af sine tro Soldater og altfor vel bejnt af Spioner, til at de kunde lykkes.

Efter Oliver Cromwells Død (den 3die Septbr. 1658) blev hans Søn Richard uden Modsigelse erkjendt for Protector. Han var en dannet og veltænkende, men svag Mand og uden Indflydelse paa Soldaterne, da han hverken delte deres religiøse Fanatisme eller havde arvet Faderens krigerske Egenskaber. Efter faa Maaneders Forløb tvang de overmodige Officerer Richard til at nedlægge sin Værdighed (1659), og et Sikkerhedsraad, der mest bestod af militære, tilrev sig den højeste Magt. Men den Del af Hæren, som Cromwell havde efterladt i Skotland under General Monk, nægtede at anerkjende Sikkerhedsraadet og rykkede mod London. Uenigheden i Hæren, der hidtil havde handlet som een Mand, vakte hos Nationen Haabet om at se en Ende paa det forhadte Militærdespoti. Kavalerer og Rundhoveder, Episkopale og Puritanere hilste Skotternes Marche med Jubel, og Tusinder bønfaald Generalen om at gjenoprette den lovlige Orden i Landet. Derimod vare Tropperne i London indbyrdes uenige og raadvilde; uden nogen Anfører, som de havde Tillid til, vovede de ikke at lade det komme til nogen Kamp. Monk satte derpaa Sammenkaldelsen af et frit Parlament igjennem, og i Overensstemmelse med Landets almindelige Ønske besluttede baade Over- og Underhuset at kalde Stuarterne tilbage og indbød Karl 2 til at tage sine Fædres Throne i Besiddelse (Restaurationen 1660). Da Karl 2 landede i Dover, blev han

modtaget af en uoverskuelig Menneskemasse, der jublende hilste Monarchen som den, der bragte Fred, Orden og lovbunden Frihed tilbage til England.

§ 7. Østlige Stater til c. 1660.

Preussen. De tyske Ridderes Stormester, Albrecht af Brandenburg, traadte (1525) over til den lutherske Kirke og gjorde sig til Arvehertug af Østpreussen under polsk Lenshøjhed. Da hans mandlige Linie allerede uddøde med hans Søn, arvede Kurfyrst Johan Sigismund af Brandenburg (1618) Hertugdømmet Østpreussen. Da han ogsaa erhvervede Kleve (Side 43), var der til Brandenburg føjet en østlig og en vestlig Yderprovins, hvorimod alt det mellemliggende først senere er udfyldt. Medens hans Søn Georg Vilhelm († 1640) kun er bekjendt af sin Ængstelighed og Vaklen i Trediveaarskrigen, lykkedes det dennes Søn Frederik Vilhelm den Store i den westphalske Fred (1648) at forøge sine Besiddelser med Bagpommern, Magdeburg, Halberstadt og Minden, og senere at opnaa Lensfrihed for Østpreussen ved Freden i Oliva (1660).

Polen, Østens Hovedmagt, udvidedes i det 16de Aarhundrede endmere ved Benyttelse af den Nød, hvori Sværdridderne vare stedte af deres talrige Fjender. Da Reformationsideernes Udbredelse havde løst Ordenens Sammenhold, forsøgte Stormesteren Gotthard Kettler efter Albrecht af Brandenburgs Exempel at forvandle dens Besiddelser til et Arvegods i sin Familie. Men de Danske besatte Øsel, Svenskerne Estland, medens Russernes Indfald truede ham med Undergang. Gotthard Kettler kastede sig da i Armene paa Polakkerne, afstod Liffland og beholdt kun Kurland som arveligt Hertugdømme under polsk Lenshøjhed (1561). Nogle Aar senere blev Lithauen fuldstændig indlemmet i Polen. Da den jagelloniske Mandsstamme uddøde (1572), og Polen

blev et frit Valgrige, fremtraadte Rigets indvortes Svag-
hed stædse tydeligere, idet Adelen kun altfor heldigt be-
nyttede Kongevalget til at udvide sin egen og formindske
Kronens Magt. Den franske Prins Henrik af Anjou, der først blev kaldt til Polens Throne (Side 61), gjorde ikke Polakkernes Valg nogen Ære. Han ilede efter faa Maaneders Ophold i Polen bort for at bestige Frankrigs Throne. Senere gav Valget af den svenske Konge Johan den 3dies og Catharina Jagellonicas Søn Sigismund Anledning til den store polsk-svenske Arvefølge-
krig, der med nogle Afbrydelser førtes fra c. 1600 til 1660. Sigismund vilde tilbageerobre Sverigs Krone, som han havde forspildt ved sin katholske Troesiver; men Sverigs Heltekonger vare dristige nok til at angribe ham i hans eget Land. Gustav Adolf erobrede Lifland og forblev i Besiddelse heraf, da han sluttede Stilstanden i Altmark (1629) for at ile de tyske Protestanter til Hjælp. Krigen fornyedes efter 25 Aars Forløb mellem Sigismunds Søn Johan Kasimir og den svenske Konge Karl 10 Gustav. Understøttet af Kurfyrste Frederik Vilhelm af Brandenburg, sejrede Karl over Polakkerne i et tre Dages Slag ved Warschau, men vendte snart efter sine Vaaben mod Danmark. Ved Freden i Oliva (1660) bekræftedes Liflands Afstaaelse til Sverig. Kurfyrsten, som i rette Tid havde forladt det svenske Parti, fik til Løn herfor Lensfrihed for Østpreussen. Johan Kasimir, den sidste af Vasaslægten i Polen, nedlagde Regjeringen 1668. Han havde kun været Konge af Navn, og en stridslysten Adel var i Besiddelse af alle politiske Rettigheder.

Ruslands Czar, den grusomme Ivan Vasilievitsch 2, gjorde fuldstændig Ende paa Mongolernes Herredømme ved Erobringen af Kaptschak (Kasan og Astrakan) c. 1550. Fra samme Tid begynder Sibiriens Underkastelse. Ivans Bestræbelser for at bringe sit Rige i Berøring med den europæiske Kultur gik til Grunde efter

*Richard
Shaw
oplyste
Vigil
Schonberg* hans Død, da frygtelige Thronstridigheder afvexlede med Indfald af Naboerne. Omsider samledes det moskovitiske Rige igjen af Michael Romanov (1613); men for at faa Ro til at arbejde paa Statens indre Ordning maatte han afstaa Ingermanland til Sverig (Fred i Stolbova 1617), hvorved Rusland udelukkedes fra Havet.

Tyrkiet. Den krigerske Sultan Selim betraadte ¹⁵¹² atter Erobringens Vej, paa hvilken Osmaernerne vare standsede siden Mohammed den 2dens Død. Som Sunnit var han en Fjende af det ny-persiske Rige, som c. 1500 var stiftet af Schiiten Ismael Sofi. Efter at have drevet Perserne tilbage over Tigris vendte Selim sine Vaaben mod Mamelukkerne, der beherskede Syrien og Ægypten, omstyrede deres Rige og underkastede sig det. Ogsaa fra Arabiens Stammefyrster modtog Selim Hylding. Fra den Tid af ansaas den osmanniske Sultan i Constantinopel for Kalifernes Efterfølger og alle troendes Behersker.

Selims Søn Sulejman brændte af Begjærighed efter at fordunkle sine store Forgjængeres Bedrifter ved Evropas Undertvingelse. Han besad umættelig Herskelyst og glødende Troesiver, Evne til at skaffe sig ubetinget Lydighed, og hvad der var ualmindeligt i Tyrkiet, Blik for den indre Lovgivnings Vigtighed. Evropa var derimod opløst i indre Tvedragt (Karl 5 og Frants 1, Reformationen), og Ungarn, som skulde tage imod det første Stød, beherskedes af den unge, uerfarne Ludvig 2, under hvem Adelen Overmod berøvede Riget al Sammenhold og Kraft. Erobringen af Belgrad (1521) og Slaget ved Mohacz (1526) lagde en stor Del af Ungarn under tyrkisk Herredømme. Johanniterne bleve (1522) fordrevne fra Rhodus, og den tyrkiske Flaade var Herre paa Middelhavet. Sulejmans Sejrsbane fandt sin Grænse til Lands for Wiens, til Søs for Maltas Mure. Begge Steder maatte han gaa tilbage med stort Tab.

*indl
1683*

Fra Sulejmans Død (1526) begynder Tyrkiets Forfald. Ved at opdrages i Seraillet istedetfor i Lejren blive Sultanerne ukrigerske og vellystige Despoter, og Fordærvelsen udbreder sig fra oven i stedse videre Kredse. Cyprens Erobring fra Venetianerne var endnu en Efterklang af Tyrkeræes krigerske Overlegenhed. Men snart begyndte de højeste Poster i Staten og Armeen at bortgives efter Haremets Gunst, og den strænge Krigstugt i Janitscharernes Korps at slappes, saa at de tilsidst istedetfor at gaa i Krig, lig Roms Prætorianere, indsatte og afsatte Herskere. Voldsomme Thronomvæltninger, Seraillets Ødselhed, det herskende Folks Ladhed og Provinsernes Udsugelse undergravede efterhaanden Tyrkiets Kraft.

Andet Afsnit.

Fra 1660 til 1789.

§ 1. Frankrig til c. 1730.

Da Ludvig 14 i en Alder af 23 Aar afskaffede Førsteministerens Værdighed for selv at styre Frankrig, var han allerede gennemtrængt af de mest ophøjede Forestillinger om sin kongelige Stilling. Kongen var i hans Øjne sat til Guds Statholder paa Jorden; som saadan blev han delagtig i en højere Visdom og kjendte alene hvad der tjente til Undersaatternes Bedste. Der var derfor ingen højere Lov i Staten end Kongens Villie, og han stod kun Gud til Regnskab for sine Handlinger. Idet Ludvig 14 med stor Kunst forstod at udføre denne Lære i Gjærningen, befæstede han ikke alene den af Richelieu og Mazarin grundlagte kongelige Enevælde (Absolutisme) i Frankrig, men bidrog væsentlig til, at denne Regjeringsform blev herskende næsten i hele Europa.

Til Statsstyrelsen medbragte Ludvig 14 en god, naturlig Forstand og en bestemt Villie; han bevarede i sit hele Liv en usædvanlig Arbejdskraft og besad i sine yngre Dage det rette Blik for at vælge sine Tjenere. Blandt disse stod Kjøbmandssønnen Jean Baptiste Colbert i Spidsen for Finanserne, de offentlige Arbejder, Sø- og Handelsvæsenet og forstod i denne indflydelsesrige Stilling i lige Grad at tjene Folkets og Kongens Interesser.

Siden de store Opdagelsers Tid havde den udenlandske Handel vundet en saa stor Betydning, at den i Forbindelse med Industrien, som leverer Handelsvarerne, ansaas for Statens vigtigste Indtægtskilde. Det blev derfor et Hovedøjemed for Statsmændene at fremme disse Erhvervsgrene paa enhver Maade, navnlig saaledes, at man ej alene søgte at skaffe de indenlandske Produkter en udbredt Afsætning, men tillige lagde Baand paa Indførselen af fremmede Varer; thi jo mere Værdien af de solgte Varer (Udførselen) oversteg Værdien af de kjøbte (Indførselen), desto mere maatte Mængden af rede Penge forøges, hvorpaa man troede, at Nationens Rigdom beroede; desto større Skattepaalæg kunde Nationen bære, og desto større blev Statskassens Indtægter. England havde betraadt denne Vej ved Navigationsaktens Udstedelse, Hollænderne udelukkede andre Folk fra den indiske Handel, for at høste hele Fordelen af Evropas Forsyning med det tropiske Klimas Produkter. Frankrig fremtraadte som Sømagternes Medbejler, da Colbert fuldstændig udviklede det mercantile System for Statsstyrelsen, hvilket siden optoges i de øvrige Lande og først i vort Aarhundrede mere og mere viger for Frihandelssystemet. Handelspolitikken vedblev længe at virke paa Forholdet mellem Evropas Stater, idet den ene søgte at skaffe sig Fordele paa den andens Bekostning ved Underhandlinger, Traktater og Krige. — Frankrig fik ved Colberts Omsorg Landeveje og Kanaler (f. Ex. den store languedocske); Fabrikanlæg og Skibsbyggeri opmuntredes ved Prisbelønning; Kolonier erhvervedes i Indien (Pondichéry), i Amerika (Terreneuve, Louisiana, de fleste mindre Antiller) og paa Afrikas Kyst (Senegal). Da det tillige ansaas for nødvendigt at beskytte den vaagnende Foretagelsesaand mod Udlandets Concurrance, belagde Colbert fremmedes Skibsfart paa Frankrig og Indførselen af fremmede Varer med høje Afgifter eller absolut Forbud (Prohibitivsystem), ligesom

han efter hollandsk Mønster overdrog Kolonialhandelen til eneberettigede Handelsselskaber; thi den krævede store Kapitaler, medens Udbyttet formedelst Sejladsens Usikkerhed var tvivlsomt. Colberts Virksomhed som Marineminister stod i Samklang hermed, idet han skabte en Krigsflaade, der var tilstrækkelig til Søhandelens Beskyttelse og senere endog kunde maale sig med den engelske eller hollandske, idet han gav den første Udskrivningslov til Søjtenesten og dannede de fortræffelige Krigshavne ved Toulon, Brest o. fl. St. Resultatet af Colberts Foranstaltninger var, at de franske Silke- og Klædefabriker, Lærreds- og Uldmanufakturere snart kunde staa ved Siden af de engelske eller hollandske, og at Statens hidtil utilstrækkelige Indkomster, som hidrørte fra direkte Skatter, fra de kongelige Domæner og det fordærlige Embedssalg, fordobledes ved indirekte Afgifter af Told, Skibsfart og Monopoler. Da tillige en stræng Orden afløste den Forvirring, hvori Mazarin havde efterladt Finanserne, bleve de ti første Aar af Ludvig den 14des Regjering, i hvilke han fulgte Colberts Raad, de lykkeligste, Frankrig kjendte under det absolute Monarchi; men Colbert virkede uden Bram og under en beskeden Titel; Ludvig forstod at tillægge sig hans Fortjeneste og erhvervede sig en Taknemlighed hos Folket, som først lange og tunge Lidelser ganske kunde udslette.

Ludvig d. 14des anden store Minister, Louvois, var en krigersk og haard Mand, under hvis Bestyrelse den franske Armee opnaede en hidtil ukjendt Styrke og en i enhver Henseende fuldstændig Udrustning. Han indførte de strænge Love for Krigstugten, Uniformen og Bajonetgeværet (istedetfor Luntebøssen), Troppernes Kasernering — Foranstaltninger, som ved at optages i andre Lande have givet Nutidens staaende Hære deres ejendommelige Præg. Da Ludvig 14 havde større Pengemidler og en kampdygtigere Armee end nogen anden Fyrste til sin Raadighed, skred han til at udføre

de ærgjerrige Planer, som skulde hæve Frankrig til Evropas største Magt og fordunkle alle Kroner i Sammenligning med hans egen. Forholdene syntes gunstige; thi Spanien var afmægtigt, Tyskland adspaltet, og Stuarterne i England kunde næsten betragtes som franske Vasaller.

Da den spanske Krones vidtløftige Lande ved Philip d. 4des Død (1665) vare tilfaldne hans paa Sjæl og Legeme svage Søn Karl 2, fremkom Ludvig 14 med Fordringer paa forskjellige Dele af de spanske Nederlande og Franche Comté. Blandt andre Grunde beraabte han sig paa en i nogle nederlandske Provinser gjældende Arvelov, som gav Børnene af første Ægteskab visse Forrettigheder for dem af andet, og som nu burde komme den franske Dronning Maria Theresia til Gode; thi hun var født af Philip d. 4des første Ægteskab, medens Karl 2 var af andet. Da Ludvig 14 sendte en simpel Underretning til Madrid om, at han drog med sin Armee til Nederlandene for at tage sin Hustrus Arv i Besiddelse, optog det spanske Hof dette overmodige Skridt som en Krigserklæring, uagtet dets Afmagt gjorde det umuligt at stille nogen Hær i Marken. Krigen for „Dronningens Rettigheder“ drejede sig derfor kun om de spanske Fæstninger, ved hvis Belejring det franske Artilleri, der lededes af Ingeniøren Vauban, viste sin frygtelige Overlegenhed. Ludvig 14, som selv indfandt sig ved Armeen for at lære Krigshaandværket af sine prøvede Generaler, var først Vidne til, at Turenne erobrede en Række Fæstninger i Flandern, dernæst til, at Condé, Oprøreren fra Frondekrigen, der atter var taget til Naade, indtog hele Franche Comté. Da de Franskes Fremgang begyndte at true den evropæiske Ligevægt, indgik England, Holland og Sverig en Triplealliance og fordrede Freden gjenoprettet paa det Vilkaar, at Frankrig beholdt det erobrede Stykke af Flandern mod at tilbagegive Franche Comté. Ludvig gav efter, og Freden undertegnede i Aachen

(1668). Denne Udvidelse blev af Vigtighed, da Frankrigs Nordgrænse hidtil havde været svag, men nu dækkedes af Vauban ved en stærk Befæstningslinie med Lille til Centrum. Det „vaubanske System“ blev derefter almindelig optaget i Krigskunsten.

Denne lette Erobring opmuntrede Ludvig 14 til at gaa videre ad samme Vej. Dybt krænkede ved den Dristighed, hvormed Hollænderne havde krydset hans Planer, begyndte han strax efter Freden i Aachen at arbejde paa Triplealliancens Opløsning. Ved Overtalelse og Bestikkelse lykkedes dette saa godt, at England og Sverig forbandt sig med Ludvig 14 om at udslette den nederlandske Republik af Evropas Kaart. Det splidagtige tyske Rige, som siden den westphalske Fred stod aabent for fransk Indflydelse, lagde Hænderne i Skjødets; ja Kurfyrsten af Köln og Biskoppen af Münster stillede endog deres Land og Tropper til Ludvigs Raadighed. Lige over for det truende Angreb stod Holland ene og forladt. Republikens Leder, Storpensionæren Johan de Witt, havde holdt Flaaden i en fortræffelig Stand, men altfor tryk forsømt Landmagten, der ikke længere var besjælet af samme Aand som i Frihedskrigens Tid. Krigen brød ud 1672. Medens den kjække Admiral Ruyter slog den forenede engelsk-franske Flaade og saaledes afværgede alle Landgangsforøg, mødte Ludvig 14 kun ringe Modstand, da han, ledsaget af Turenne og Condé, rykkede frem med en fortrinlig udrustet Armee paa 100,000 Mand. Fæstninger, som hidtil havde kunnet opholde Fjenden i lange Uger, faldt nu i faa Timer for det af Vauban ledede Artilleri eller overgav sig ved første Syn af de franske Bajonetter. Rhinen blev overskredet, og en rask Fremrykning mod Amsterdam, hvor Borgerne allerede raadslog om at flytte med deres Familier og Gods til Batavia, vilde utvivlsomt have endt Krigen. Condé raadede dertil; men Ludvig 14, der aldrig blev mere end en middelmaadig

Feltherre, vilde intet vove. Da slap det visse Bytte ham af Hænderne. Det republikanske Parti i Nederlandene, der maatte bære Skylden for Krigens ulykkelige Gang, blev styrtet, og medens Pøbelen i Haag kjølede sin Forbitrelse i den ædle Johan de Witts Blod, traadte Vilhelm 3 af Oranien i Spidsen for Republiken som Statholder (1672). Tillige paakaldtes Havets Hjælp, ligesom hundrede Aar tidligere. Digerne bleve gjen-skkaarne, og Hollands herlige Græsgange gaves til Pris for Bølgerne. Kun Byerne med deres Volde og Taarne ragede frem af den uoverskuelige Havflade, dækkede af Ruyters sejrige Flaade. Saaledes fik Vilhelm af Oranien Tid til at sætte Evropa i Bevægelse. Paa den ene Side indgik Kejseren, det tyske Rige, Kurfyrsten af Brandenburg, Spanien og Danmark,*) en Forbindelse til Hollands Forsvar; paa den anden Side forlod Fyrsterne i Køln og Münster det franske Parti, og England sluttede (1674) en særskilt Fred med Republiken. Disse Omstændigheder nødte Ludvig 14 til at trække sin Armee ud af Holland, som efter to Aars Lidelser atter dukkede op af Havet. Medens Condé fik det Hverv at forsvare Frankrigs Nordgrænse mod Vilhelm af Oranien, kastede Ludvig 14, ledsaget af Vauban, sig over Franche Comté, denne Gang for ikke mere at slippe det. Turenne standsede ved glimrende Manøvrer den tyske Rigshær, der gennem Elsass søgte at trænge ind i Hjertet af Frankrig. Da Svenskerne, Ludvigs allierede, brød frem fra Pommern, maatte Kurfyrsten af Brandenburg kalde sine Tropper hjem for at forsvare sit eget Land. Vel sejrede han over Svenskerne ved Fehrbellin (1675); men Turenne drev nu den svækkede Rigshær tilbage over Rhinen og havde allerede indtaget en fortrinlig Stilling ved Sassbach, da han

*) Danmark deltog kun i Krigen med Sverig; se 3die Del Pag. 208.

paa en Recognoscering faldt, truffen af en Kanonkugle. Tabet af „Armeens Fader“ havde de Franskes hurtige Tilbagetog til Følge. Da tillige Condé nedlagde Kommandoen formedelst Sygdom, skete intet afgjørende mere paa Krigsskuepladsen. Ludvig 14 fandt det omsider klogt at tilbyde Nederlandene en særskilt Fred i Nimwegen (1678), hvorved status quo ante blev gjenoprettet. Dermed var den store Coalition mod Frankrig sprængt. Berøvede de hollandske Subsidier, for hvilke de havde underholdt deres Krigshære, tiltraadte de øvrige Magter Freden; men Spanien mistede Franche Comté.

Alt syntes at skulle lykkes for Ludvig 14. Foruden at to vigtige Provinser vare erobrede, som hurtig smeltede sammen med det øvrige Rige, var i det Indre enhver Tanke opgivet om at modsætte sig den kongelige Enevælde. Ludvig havde forstaaet at samle alt, hvad Frankrig ejede af stort og udmærket, omkring sin Throne. Det øde Versailles var med uhyre Bekostninger omdannet til en prægtig Kongebolig, hvorhen Kongens Naadesbevisninger, Hoffivets Glans, Damernes Skjønhed drog den fornemme Verden med uimodstaaelig Tiltrækning. Den stolte Adel glemte her sin gamle Uafhængighed; den satte fra nu af sin Ære i at være Kronens første Tjener, fyldte Slottets Sale for at opvarte Kongen og underkastede sig villig den stive Hofetikette, som hvert Øjeblik mindede om Afstanden mellem Fyrsten og Undersaatten. Lønnen derfor fandt den i indbringende, høje Poster ved Hoffet eller i Armeen. Med stolt Værdighed og majestætisk Anstand hævede Ludvig sig over alle og modtog som en skyldig Tribut de smigrende Lovprisninger, hvormed Hoffet, Digterne og de lærde kappedes om at overøse ham. Allerede Richelieu havde villet beherske Literaturen og i dette Øjemed stiftet det franske Akademi, en Forening af lærde, som skulde være den højeste Domstol for Sproget og Smagen. Ligesom Akademiet ved at give bestemte Forskrifter for

Sprogbrugen og Digtetekunsten lagde Baand paa Literaturens Regel- og Formløshed, saaledes bevirkede Ludvig d. 14des berømmelige Regjering og kongelige Gavmildhed, at Forfatterne smigrende sluttede sig om Thronen. Denne Tidsalder bærer da med samme Ret Navn efter Ludvig 14, som hint Afsnit af den gamle romerske Literatur efter Kejser Augustus. Dens Særkjende er Efterligning af Mønstrene fra den græsk-romerske Oldtid, let, flydende Stil og rent Sprog. Blandt de Forfattere, som have vundet størst Navnkundighed, nævnes Corneille og Racine som den klassiske Tragedies Stiftere. Molière, der fra omrejsende Skuespiller kaldtes til at lede Forestillingerne ved Hoffet, hævdede det nationale Lystspil til den højeste Fuldkommenhed. Han benyttede ej blot Mønstrene fra Oldtiden og den spanske Komædie, men indsamlede selv paa sin omvexlende Løbebane rigt Stof til at spotte over menneskelige Daarskaber. Lafontaine har gjort sig bekjendt som Fabeldigter. Den lærde Bossuet, sin Tids første gejstlige Taler og Theolog, forsvarede i sine Skrifter den kongelige Enevælde ved bibelske Beviser og skrev en Verdenshistorie, hvori Begivenhederne ere samlede under et Overblik for at vise, ad hvilke Veje Guds Forsyn leder Menneskene. Den milde, menneskekjærlige Ærkebiskop Fenelon, Opdrager for Kongens Sønnesønner, er bleven berømt for sin filosofiske Roman, „Télémaque“, hvori han skildrer Idealet af en Fyrste. Da man ansaa den for en Satire over Ludvig d. 14des Regjering og i Skriftets Personer troede at gjenkjende Medlemmer af Hoffet, faldt Forfatteren i Unaade. Til disse Forfattere kan endnu tilføjes, at den franske Memoireliteratur i det 17de Aarh. begynder at yde værdifulde Bidrag til Hoffets og de fremragende Personers Liv. Ludvig 14, der havde Øje for alt, hvad der kunde tjene hans Berømmelse, beskyttede ogsaa den franske Kunst, der nu tog et glimrende Opsving, medens den hidtil havde gaaet i Italiens

Ledebaand. Kunstnerne uddannedes ved de af Colbert stiftede Akademier for de skønne Kunster; og Kongen benyttede i rigeligt Maal franske Mestre til at opføre og udsmykke de storartede Bygninger, der staa som Minder om hans Regjerings og den franske Renaissances Glans. Poussin og Lebrun nævnes som berømte Malere. Mansard byggede Invalidehotellet i Paris og Slottet i Versailles, i hvis Haver den regelmæssige franske Havestil fremtræder med sine Alleer og Hækker, Springvand og Statuer. Den store Pragt, der udmærker „Ludvig d. 14des Stil“, udarter efter hans Tid til en smagløs og overlæst Udsmykning (Rococo). — Den franske Literaturens og Kunsts glimrende Udvikling under Ludvig 14 naaede i sine Virkninger langt videre end de franske Vaaben. Man læste og efterlignede overalt Forfatterne; naar man vilde anses for dannet, maatte man i det mindste i sin Tale indflette franske Ord og Vendinger, af hvilke mange derved gik over i andre Sprog. Ved Hofferne taltes Fransk ofte renere end Modersmaalet, der kun ansaas passende for simple Folk, ligesom det franske Sprog fortrængte Latinen fra Staternes Underhandling for medelst den Overvægt, som Ludvig d. 14des Diplomati erholdt. Overhovedet blev Hoffet i Versailles, dets galante Væsen og fine Selskabstone, men ogsaa dets Fornøjelsessyge og letfærdige Sæder et Forbillede for de højere Stænders Liv indenfor og udenfor Frankrigs Grænser. Staaende Hære, prægtige Slotte og kostbar Hofholdning kunde end ikke Tysklands Smaa fyrster undvære. Adelen, der søgte Erstatning for tabte politiske Rettigheder i Fyrsternes Gunst, forsømte Bestyrelsen af sine Godser, hvis Beboere bleve ubarmhjertig udpinte for at underholde Herrens overdaadige Liv ved Hoffet. Det patriarchalske Forhold mellem Herremænd og Bonde forsvandt, Standsforskjellen udvidedes, og en brat Skillevæg adskilte Menneskene i to Klasser, af hvilke den ene

syntes skabt til sorgløs Nydelse, den anden til trøstesløst Arbejde — en Spire til kommende Omvæltninger.

Ved Freden i Nimwegen stod Ludvig 14 paa Højdepunktet af Ære og Magt. Hans Herskesyge kjendte fra nu af ingen Grænser; Tyranni indadtil og Overmod udadtil betegner den sidste Halvdel af hans Regjering. Skjønt Huguenotterne siden Richelieus Tid havde levet fuldkommen roligt, havde Ludvig dog stedse betragtet dem som Oprørere mod Gud og Kongen; Bestikkelser og Overtalelser vare vexelvis anvendte for at omvende dem. Størstedelen af den huguenottiske Adel gav saa meget lettere efter herfor, som det var nødvendigt at være Katholik, naar man vilde opnaa Kongens Gunst. Derimod holdt Borgerne, navnlig de velhavende Kjøbmænd og Fabrikanter, fast ved Calvinismen, og Colbert beskyttede dem, saalænge han levede, mod Forfølgelser. Men omtrent ved den Tid, da Colbert døde (1683), vandt den kloge Madam Maintenon ved sin Underholdningsgave i den Grad Kongens Hjerter, at han for hendes Skyld bortsendte sine Elskerinder, ja endog hemmelig lod sig vie til hende, skjønt hun kun var en Digters Enke, og de begge vare henved 50 Aar. Hendes og Jesuiternes Indflydelse skyldtes det, at Kongen, der med sin tiltagende Alder følte Trang til at berolige sin Samvittighed, besluttede med Magt at føre sine kjætterske Undersaatter tilbage til den ene saliggjørende Kirkes Skjød. Huguenotternes Gudstjeneste blev nu forbudt offentlig og privat; deres Børn bleve røvede for at opdrages i den katholske Tro, deres Præster bleve forjagne eller sendte til Galejerne. Men det virksomste Omvendelsesmiddel opfandt Krigsministeren Louvois, da han lod Dragoner indkvartere hos Huguenotterne og befalede at fremtvinge deres Omvendelse ved raa Udskjelser og gruelige Mishandlinger (les dragonnades). Efter saadanne Forberedelser fulgte (1685) Ophævelsen af det nantiske Edict. Det slaviske Hof og den fana-

tiske Gejstlighed jublede; men Følgerne vare fordærveligere end den blodigste Krig. Over 200,000 Huguenotter, for en stor Del flittige Haandværkere og dygtige Fabrikanter, udvandrede trods de strengeste Forbud, for at søge Tilflugt hos deres Troesfæller i Udlandet. England, Holland og Brandenburg, hvor de modtoges med aabne Arme, høstede Fordelen af den indbringende Industri, som Ludvig 14 berøvede Frankrig. Saaledes ødelagdes Colberts heldbringende Foranstaltninger, som allerede vare rystede ved de store Krigsudgifter og Kongens Ødselhed. Da det viste sig, at de Huguenotter, der vare blevne tilbage i Frankrig, kun paa Skrømt havde antaget Katholicismen, udbrød atter Forfølgelser mod „de nyomvendte“, som endte med aaben Borgerkrig. Medens Ludvig var indviklet i Krig mod Evropa, rejste Cevenernes djærve Bjerghoere, de saakaldte Camisarder, en fortvivlet Kamp mod de kongelige Tropper og nedlagde først Vaabnene, da man kom dem forsonlig imøde.

Imidlertid optraadte Ludvig 14 med stigende Overmod imod Udlandet. At Algier og Tripolis ved Bombardement af den franske Flaade bleve tvungne til at holde inde med Sørøverierne, kunde kun bifaldes; derimod maatte Fristaten Genua friste samme Skjæbne, fordi den ikke vilde modtage Befalinger fra det franske Hof; da Dogen begav sig til Versailles for at gjøre Knæfald for Ludvig, var dermed dennes Stolthed tilfredsstillet. Selv med Paven blev „den allerchristeligste Konge“ uenig og tvang ham baade til at gjøre Indrømmelser med Hensyn til Besættelsen af de franske Bispestole og til at anerkjende den franske Gesandts urimelige Forrettigheder i Rom.

Fremfor alle kom dog det tyske Rige til at føle Ludvig d. 14des Overmod. Efter at have oprettet „Reunionskamre“, som skulde undersøge, hvad der fra gamle Tider havde hørt til de Provinser, som vare afstaaede til Frankrig ved Fredslutningerne i Münster

og Nimwegen, bemægtigede han sig ifølge disse Domstoles Kjendelser betydelige Landstrækninger paa den venstre Rhinbred og overrumplede navnlig den tyske Rigsstad Strasburg, som ved Vaubans Kunst snart omdannedes til et Hovedværn for Frankrigs Østgrænse. Da den tyske Kejser Leopold var indviklet i Krig mod Tyrkerne, maatte han lade Ludvig beholde sit Bytte. Men Evropa var i højeste Grad bleven ophidset mod en Fyrste, der ikke havde Skygge af Agtelse for andres Ret.

Medens Tyrkekrigen gav Kejseren nok at tage Vare paa, ansaa Ludvig 14 Øjeblikket for gunstigt til at udvide sin Indflydelse i Tyskland. Han fordrede Allodialbesiddelserne i det ledige Kurfyrstendømme Pfalz for sin Svigerinde, Hertuginde af Orleans (den afdøde Kurfyrstes Søster), og Kurfyrstendømmet Køln for en fransk Biskop, hvis Valg var sat igjennem ved franske Penge, men kasseret af Paven. For at tilbagevise disse Overgreb forbandt Kejser Leopold og det tyske Rige sig med Holland, Paven og Spanien. Ludvig 14 frygtede dog saa meget mindre for en Kamp mod Fastlandet, som Englands katholske Konge Jakob 2 aldeles gik i den franske Politiks Ledebaand for desto sikrere at kunne undertrykke sine protestantiske Undersaatter. Men medens de franske Hærmasser samlede sig ved Rhinen, landede Vilhelm 3 af Oranien i England og omstyrkede under det engelske Folks Tilslutning Stuarternes Throne. Efterat Jakob havde begivet sig som Flygtning til det franske Hof, traadte Vilhelm 3 som Konge af England i Række med Frankrigs Fjender. Ludvig 14 stod saaledes alene mod det forenede Evropa; men hans uhyre Rustninger viste, at hans Kraft voxede med Faren. Den pfalziske Arvefølgekrig aabnedes paa Louvois's Befaling med en barbarisk Ødelæggelse af Rhinegnene. Heidelberg, Mannheim, Speier, Worms og utallige mindre Byer gik op i Luer, Indbyggerne bleve jaget fra Hus og Hjem; thi Landet skulde forvandles

til en Ørken, for at dække Frankrigs østlige Grænse mod Angreb. Krigen førtes derefter hovedsagelig i Nederlandene og paa Søen. Medens den talentfulde Feltherre, Marechalen af Luxembourg, slog den tysk-hollandske Hær ved Fleurus, gjorde Jakob 2 med et fransk Korps Landgang i Irland for derfra at gjenvinde sin tabte Krone. Irlænderne sluttede sig med Begejstring til deres katholske Konge; men Jakob var ikke Foretagendet voxen. Efter at have lidt et Nederlag ved Boynefoden (1690) mod Vilhelm 3, opgav han fejgt sin Sag og ilede tilbage til Frankrig. Til Søs kjæmpede Admiral Tourville en Tidlang heldig mod den forenede engelsk-hollandske Flaade, men da han efter Kongens udtrykkelige Ordre maatte angribe Fjendernes dobbelt saa stærke Flaade, blev efter en heltmodig Kamp de franske Skibe dels tagne dels satte paa Grund og opbrændte ved Forbjerget la Hogue. Til Lands opretholdt derimod Luxembourg de franske Vaabens Ry. Vilhelm 3, der selv havde overtaget Kommandoen over de allieredes Armee, blev flere Gange slaet, men da Luxembourg kort efter nedlagde Anførselen, trak Krigen i Langdrag. Ludvig 14 blev tilbøjelig til Fred ved Udsigten til et større Bytte, naar den svage Karl 2 af Spaniens Død indtraadte. Det lykkedes ham at løse Sammenholdet mellem hans Fjender og at bevæge dem enkeltvis til at undertegne Freden i Ryswick (1697). Ludvig erkjendte Vilhelm 3 for Konge af England, tilstod Hollænderne betydelige Handelsfordele, opgav sine Fordringer med Hensyn til Pfalz og Køln og gav flere Landstrækninger tilbage, som han tidligere havde taget ifølge Reunionskamrenes Kjendelser.

Den svage Karl 2, der bar Kongekronen over det løst forbundne og ved slet Regjering svækkede spanske Monarchi, var det sidste Skud af den ældre habsburgske Mandslinie. Skjønt han kun var mellem 30 og 40 Aar, henslæbte han Livet som en udlevet Olding,

og Udsigten til hans nærforestaaende Død fængslede den almindelige Opmærksomhed, idet nogle Fyrster tragtede efter at tilrive sig hele Arven efter ham eller en Del deraf, andre ønskede at tilvejebringe en saadan Ordning af Thronfølgen i Spanien, at den evropæiske Ligevægt ikke blev forrykket. Da den kvindelige Arvefølge var gjældende i Spanien, tilkom den nærmeste Arveret de franske Bourbonner, der nedstammede fra Ludvig 14 og Philip den 4des ældste Datter Maria Theresia*). Men een Omstændighed traadte hindrende i Vejen herfor: Maria Theresia havde i sin Ægteskabspagt frasagt sig al Arveret til Spanien. Som Følge heraf blev Joseph Ferdinand, Kurprins af Bajern, nærmeste Arving; thi han nedstammede fra Philip d. 4des yngste Datter, Margrete Theresia, som havde været gift med den tyske Kejser Leopold. Som den tredie Prætendent optraadte Kejser Leopold selv, idet han gjorde sine Fordringer gjældende som Overhoved for den yngre habsburgske Mandslinie, men i Betragtning af, at Evropa ikke kunde tillade, at den spanske og østerrigske Krone forenedes paa eet Hoved, overdrog han sin Ret til sin yngste Søn, Ærkehertug Karl. Uheldigvis døde Joseph Ferdinand, for hvem Karl 2 havde erklæret sig, allerede 1699. Da sluttede Ludvig 14 en formelig Delingstraktat med Sømagerterne, ifølge hvilken den spanske Krone vel skulde tilfalde Ærkehertug Karl, men Philip af Anjou have de spanske Besiddelser i Italien. Det viste sig dog snart, at Ludvig ikke mente det alvorligt hermed, men kun vilde vinde Tid. Imidlertid vaklede den døende Konge af Spanien hid og did mellem det fransksindede og det østerrigsksindede Parti ved hans Hof, ude af Stand til at fatte en Beslutning. Kun een Tanke var levende hos ham, at overlevere det spanske Monarchi helt og holdent

*) Slægtskabsforholdene, som angaa det spanske Arvefølgespørgsmaal, findes angivne paa Stamtavle IV.

til sin Efterfølger, og heri samstemmede han med sit stolte Folk. Men til at sætte dette igjennem syntes Ludvig 14 alene at have baade Magt og Villie, den franske Gesandt i Madrid sparede heller ikke paa Trusler eller Penge; og da Gejstligheden virkede i samme Retning paa Kongens angstede Samvittighed, bevirkede alt dette, at Karl 2 faa Uger før sin Død undertegnede sit Testament, hvori han indsatte Ludvig d. 14des Sønnesøn Philip af Anjou til sin Universalarving (1700). Ludvig 14 betænkte sig ikke længe paa at antage Testamentet, skjönt dette Skridt nødvendigvis vilde drage en ny evropæisk Krig efter sig, hvis Øjemed ikke var Frankrigs, men alene Kongehusets Storhed og Berømmelse. Philip af Anjou begav sig til Spanien og blev hyldet i sit Riges forskjellige Dele (Philip 5 fra 1700—1746). Men Kejser Leopold rustede sig strax til at opretholde sin Søns Fordringer med Vaabenmagt. Vilhelm 3, begge Sømagerternes Behersker, forblev sin mod Frankrig fjendtlig Politik tro, og da Ludvig 14 havde ophidset det hidtil fredeligstemte engelske Folk ved at anerkjende den afdøde Jakob d. 2dens Søn Jakob Stuart for retmæssig Konge af England tvertimod Bestemmelserne i Ryswick, forenede England (og Nederlandene sig med Kejseren. Efter Vilhelms Død (1702) forblev Dronning Anna paa den af ham foreskrevne Vej. Dette Forbund tiltraadtes efterhaanden af det tyske Rige, Portugal samt Savoyen*), som først holdt med Ludvig 14, men skiftede Parti, da Lykken vendte sig bort fra de franske Vaaben.

Imod dette store Forbund havde Ludvig 14 ingen andre allierede at opstille end Kurfyrsterne af Kølne og Bajern. Vel støttedes Philip 5 af det spanske Folks store Flerhed; men Spaniens Tilstand var saa hjælpeløs

*) Hertugen af Savoyen beherskede Savoyen, Piemont og Nizza.

som nogensinde, og Philip 5 var ikke Manden til at raade Bod herpaa. Det var øjensynligt, at Frankrig, udmarvet som det var ved lange Krige, ved Kongens Ødselhed og Huguenotternes Fordrivelse, maatte komme til at bære hele Byrden af en Krig, hvori ikke alene Landets egne Grænser, men ogsaa Spaniens adspredte Provinser skulde forsvares. Den aldrende Konge stod endnu i sin fulde Kraft; men i Tillid til selv at kunne styre alt omgav han sig med Ministre, som blindt hen udførte hans Villie. Efterat hans dygtigste Statsmænd og Generaler vare døde, var Frankrigs Bestyrelse kommen i Forfald, og Armeen mistede sin Overlegenhed, da Adelen banede sig Vej til de højeste Kommandoposter gjennem Md. Maintenons Cabinet; thi hun alene forstod at vedligeholde sin Magt over Kongens Sind. Inod Sædvane fandtes der større Krigsdygtighed paa de allieredes Side, hvor den ærgjerrige og kloge Hertug af Marlborough kommanderede den engelsk-hollandske Hær i Nederlandene, og den dristige Prins Eugen af Savoyen, en født Franskmand, som formedelst sit uanselige Udvortes var bleven afvist af Ludvig 14, ikke alene stod i Spidsen for de kejserlige Hære, men satte Liv i hele den østerrigske Krigsstyrelse.

Den spanske Arvefølgekrig (1701—1713) førtes i Tyskland, Italien, Spanien og Nederlandene. Marechal Villars trængte frem over Rhinen og slog i Forening med Bajrerne de kejserlige, saa at Vejen stod aaben til Wien. Men da Villars misfornøjet over Kurfyrsten af Bajerens Nølen forlangte sin Afsked, var det forbi med Franskmændenes Held. Marlborough kastede sig i Ilmarche ind i Tyskland og forenede sig med Østerrigerne under Eugen, hvorpaa de tilføjede den fransk-bajerske Hær et uhyre Nederlag ved Blendheim og Hochstädt (1704). Følgen af dette Slag, det første, der i umindelige Tider var vundet over Franskmændene, var, at disse bleve fordrevne fra Tyskland, og at Kur-

fyrsterne af Köln og Bajern erklæredes i Rigets Acht.

Italien blev ikke uden Held forsvaret af de Franske, indtil Hertugen af Savoyen forlod deres Parti. Da ilede Eugen til Italien og førte ved en farlig, men mesterlig udført Marche den østerrigske Hær til Undsætning for denne nye Forbundsfælle. Uagtet deres Armeer tilsammen kun talte 40,000 Mand, vovede Eugen dog et Hovedangreb paa de Franske, som 80,000 Mand stærke belejrede Turin, og drev dem med et betydeligt Tab ud af deres Forskansninger (1706). De kejserlige Tropper besatte derefter de spanske Besiddelser i Italien. Den franksindede Hertug af Mantua blev erklæret i Rigets Acht og hans Land forenet med det af Kejseren inddragne Rigslen Majland.

Ogsaa i Spanien saa det en Tidlang ilde ud for den bourbonske Sag. En engelsk Flaade overrumplede (1704) Klippefæstningen Gibraltar, paa hvis Forsvar den usle Regjering kun havde anvendt hundrede Mand. Ærkehertug Karl landede paa engelske Skibe i Barcelona og blev udraabt til Spaniens Konge. Understøttet af Catalonierne fik han Magten i hele den østlige Del af Spanien, medens en Hær af Englændere, Hollændere og Portugisere trængte frem fra Vesten og tvang Philip 5 til at forlade sin Hovedstad. Men Castilianerne bleve deres retmæssige Konge tro, og det lykkedes snart en fransk Hjelpehær at befæste Philips vaklende Throne. Ærkehertug Karl blev dreven tilbage til Barcelona. Herfra gjorde han vel senere i Krigen et nyt Forsøg paa at bemægtige sig Spanien, men hans Felt herre blev overvunden af den franske General Vendome.

Frygteligst rasede Kampen i Nederlandene, hvor Marlborough stod lige over for den uduelige Villerøi, Madam Maintenons Yndling. Franskmændene bleve i 1706 trods den største Tapperhed drevne ud af Stillingen ved Ramellies og opløste sig paa det slet ordnede

Tilbagetog i en vild Flugt, saa at en Mængde Fanger og Krigsbytte maatte efterlades i Englændernes Hænder. Hermed vare de spanske Nederlande tabte. Efterat Eugen havde hidført Forstærkning fra Tyskland og saaledes gjengjældt Marlborough den tidligere beviste Tjeneste, besluttede de i Forening at rette et Hovedangreb mod Frankrigs Nordgrænse. Forgjæves søgte den franske Nordarmee at standse dem med Oudenarde, og efter en kort Belejring faldt Lille, Vaubans Mesterværk i Befæstningskunsten (1708). Frankrig var i en overhængende Fare; al Handel og Fabrikvirksomhed i Byerne var stoppet; Landbostanden sukkede under de voxende Skattepaalæg, saa at hele Landstrækninger laa udyrkede hen. Under den omsiggribende Fattigdom var det umuligt længere at opdrive de umaadelige Summer, der medgik til Krigen. For at gjøre Ulykken fuldkommen, indtraadte der i Vinteren 1708—1709 en saadan Kulde, at Vinstokkene og Sæden frøs væk, ja en Mængde Mennesker omkom af Hunger og Elendighed. Da bøjede den gamle Konge sit Hoved under den haarde Tilskikkelse; for at faa Fred tilbød han at opgive sin Sønnesøns Sag og afstaa alle de Erobringer, som han havde gjort siden den westphalske Fred; men forblindede af Krigslykken afslog de allierede disse fordelagtige Tilbud, medmindre Ludvig selv vendte sine Vaaben mod Philip 5, der ikke godvillig vilde nedstige af Spaniens Throne. Hvor fortvivlet Stillingen end var, foretrak Ludvig at fortsætte Krigen med sine Fjender fremfor at bekjæmpe sine Venner. For første Gang i sit Liv retfærdiggjorde han sig for det franske Folk ved et Opraab, hvori han fremsatte, hvor vidt han var gaaet for at faa Fred, og paakaldte Frankrigs Patriotisme. Ved fælles Anstrængelser lykkedes det at bringe Nordarmeen op til 100,000 Mand, skjønt Udrustningen var slet og Forplejningen endnu slettere. Den kjække Marechal Villars modtog Kommandoen og indtog en stærk Stilling ved Malplaquet

imod Marlborough og Eugen, der førte 120,000 Mand i Ilden. Her stod (1709) det største og blodigste Slag i hele den spanske Arvefølgekrig. De allierede aabnede Kampen med heftige Angreb paa begge de Franskes Fløje, men bleve kastede tilbage med umaadelige Tab. Først da Villars haardt saaret blev baaren ud af Ilden, lykkedes det Marlborough at sprænge de Franskes Centrum, hvorpaa deres Fløje gik tilbage hver for sig, uden at Sejrherrerne vare istand til at forfølge.

Det var til Ende med Frankrigs Hjelpekilder, da tvende Begivenheder frembragte et uventet Omslag i hele Stillingen. Krigspartiet i den engelske Regjering blev styrtet ved en Hofintrigue (1710), og Kejsers Joseph 1, en Søn af Leopold, døde (1711) uden at efterlade Børn, hvorved hans Broder Karl, Medbejleren til den spanske Throne, kom i Besiddelse af Østerrig og Kejserværdigheden. England, der for den evropæiske Ligevægts Skyld ikke kunde ønske en Forening af Spanien og Østerrig, trak sig nu tilbage fra Forbundet med Kejseren og indledede Underhandlinger med Ludvig 14. Da de fleste Magter fulgte dette Exempel, forenede man sig paa Fredscongressen i Utrecht (1713) om følgende Betingelser: 1) Philip 5 anerkjendtes som Konge af Spanien tillige med det spanske Amerika imod at frasige sig al Arveret til Frankrig. 2) Neapel, Sardinien, Majland og de spanske Nederlande bestemtes til at udgjøre Kejsereus Arvepart. 3) Hertugen af Savoyen erholdt Kongeriget Sicilien. 4) England beholdt sine Erobringer, nemlig Gibraltar og Minorca, som vare tagne fra Spanien, Newfoundland og Nyskotland, som Frankrig afstod. 5) Holland fik til Værn mod Frankrig Ret til at lægge Garnison i de forhen spanske, nu østerrigske Nederlandes Fæstninger (Barrière), ligesom Sømagterne betingede sig betydelige Handelsfordele hos Frankrig. Forbitret over Englands Frafald, fortsatte Kejsers Karl 6 Krigen mod Frankrig paa egen

Haand, men uden Held. Allerede Aaret efter modtog han paa sine egne og det tyske Riges Vegne de vedtagne Fredsbetingelser i Rastadt og Baden (1714). Kurfyrsterne af Bajern og Køl'n bleve gjenindsatte i deres Lande.

De sidste Aar af Ludvig den 14des Regjering vare ligesaa sørgelige, som de første vare glimrende. Til Landets ulykkelige Tilstand kom Sorg i Kongefamilien. Ludvig mistede i Løbet af eet Aar sin Søn, sin ældste Sønnesøn og dennes aandrige Hustru. Med hende forsvandt det festlige Liv fra Versailles, og selv Md. Maintenon formaaede ikke at sprede den Tomhed og Kjedsomhed, som den gamle Konge følte i sine sidste Dage.

Efter en 72aarig Regjering døde Ludvig 14 (1715) og efterlod sit ødelagte Rige til sin femaarige Sønnesøn, Ludvig 15. Det havde været Ludvig den 14des Villie, at der skulde indsættes en Formynderregjering med hans uægte Sønner i Spidsen. Men da den store Konge havde lukket sit Øje, adlød man ham ikke længer. Hans Brodersøn, Hertug Philip af Orleans, lod sig ved Parlamentets Hjælp udnævne til Regent og delte Magten med sin Lærer og Minister, Dubois. Begge disse Mænd vare aandrige og begavede, men ødsle og udsvævende. Den moralske Fordærvelse, som allerede havde smittet Ludvig d. 14des Hof, men som den stive Etikette, den ridderlige Tone og tilsidst et strængt Bigotteri, havde lagt et Slør over, gjenembrød nu alle Skranker. Gudsfor nægtelse og ægteskabelig Utroskab bares aabent til Skue ved Hoffet i Paris; man tænkte kun paa at drive Penge op for at bortødsle dem paa sandselige Nydelser; Spillesyge, Forfængelighed og Letfærdighed udbredte sig fra Hoffet til de højere Stænder, fra Paris til Provinserne. For at ophjælpe Statens Pengevæsen, som Ludvig 14 havde efterladt i fuldstændig Forvirring, antog Hertugregenten en Finansplan af en skotsk Spekulant John Law. En Seddelbank oprettedes

og sattes i Forbindelse med et stort Statscompagni, som fik Eneret paa hele Frankrigs Kolonialhandel og Ejendomsret over de frugtbare Egne ved Mississippiflodens Udløb (Louisiana). Handel og Industri begyndte snart at komme i Vejret; men det Held, som syntes at ledsage det store Foretagende, vakte de mest overdrevne Forventninger om hurtig og let at vinde Rigdomme. Compagniets Aktier steg til en uhyre Pris, ligesom man kappedes om at ombytte sit Guld og Sølv med Bankens Sedler, hvilke denne til enhver Tid var forpligtet til igjen at indløse. Men da Udbyttet i Virkeligheden langt fra var tilstrækkeligt, forsvandt Tilliden ligesaa hurtig, som den var kommen. Alle strømmede til for at faa deres Penge ud af Banken; denne, som ikke kunde holde sine Forpligtelser, gik overstyr, og en Mængde Mennesker mistede deres Formue.

Medens Philip af Orleans styrede Frankrig, forstyrredes en kort Tid Venskabet med Spanien, som Ludvig 14 troede at have befæstet ved Slægtskabets Baand. Philip 5 af Spanien giftede sig anden Gang med Elisabeth Farnese af Parma, som ganske styrede sin uvirkosomme og lidet begavede Mand. Hendes Ærgjerrighed gik ud paa at vinde de nys tabte Besiddelser i Italien tilbage, for dermed at udstyre sine Sønner, siden den spanske Krone skulde gaa i Arv til Philips Børn af første Ægteskab. For at udføre dette var det først nødvendigt at forynge Rigets slappede Kraft. Virkelig bragte den kraftige Minister Alberoni i faa Fredsaar ikke alene nyt Liv i Handel og Industri, men skabte en Krigsmagt til Lands og til Vands, som Spanien ikke havde havt i mange Tider. Dernæst søgte han at sikre sin Dronnings Erobringsplaner et heldigt Udfald ved at bortlede de andre Magters Opmærksomhed. Han smeddede en Sammensværgelse i Frankrig, som gik ud paa at styrte Hertugregenten og sætte den spanske Konge i hans Sted; han traadte i Forbindelse med Sverigs rænke-

fulde Minister Gørtz i den Hensigt at forsonne Karl 12 med Peter den Store og bevæge dem til et forenet Angreb paa England til Fordel for Stuarterne. Medens Kejser Karl 6 var i Krig med Tyrkerne, løb nu pludselig den spanske Flaade ud og erobrede først Sardinien (1717), derpaa Sicilien. Men Alberonis kunstige Rænkespil opløste sig i intet. Den franske Sammensværgelse blev opdaget, Karl d. 12tes Død (1718) drog Gørtz's Fald efter sig; derimod indgik England, Frankrig og Kejseren et Forbund, som ogsaa Holland syntes at ville tiltræde, hvorfor det fik Navn af Qvadruplealliancen. Øjemedet var at opretholde Fredsbetingelserne i Utrecht. Et Nederlag, som Englænderne tilføjede den spanske Flaade paa Højden af Syrakus, bragte endelig det spanske Hof til Fornuft, saa at det indvilgede i de af Qvadruplealliancen foreskrevne Fredsbetingelser (1720): Alberoni blev forvist fra Spanien; Hertugen af Savoyen, som havde været i Ledtog med Alberoni, modtog Sardinien til Bytte for Sicilien, som afstodes til Østerrig; Elisabets Søn Don Carlos fik Arveret til Parma og Toscana, hvor Regentfamilierne Farnese og Medici stod i Begreb med at uddø.

Ludvig 15 indtraadte i Myndighedsalderen omtrent paa samme Tid, som Philip af Orleans og Dubois døde (1723). Han ægtede den afsatte polske Konge Stanislaus Leczinsky's Datter Maria og overdrog Regjeringens Ledelse til sin Opdrager, Cardinal Fleury; thi den unge Konge, der formedelst legemlig Svaghed som Barn var holdt borte fra al aandelig Anstrængelse, kunde ikke undvære Læreren, der var vant til at tænke og handle for ham. Fleury var dengang 73 Aar gammel. Hans Regjerings Mærke blev Sparsommelighed i det Indre, hvorved det rystede Finansvæsen fik større Fasthed, og Fredsommelighed i den ydre Politik, i hvilken han

sluttede sig til det fredelig stemte engelske Ministerium (Walpole).

§ 2. England til c. 1730.

Ved Stuarternes Gjenindsættelse (1660) blev den engelske Forfatning stillet paa samme Fod, som den havde været før Borgerkrigen, uden at Parlamentets Rettigheder lige over for Kronen nøjere bestemtes. Det manglede derfor ikke paa Anledning til indre Strid, da det viste sig, at Modgangens Skole ikke havde forandret Stuarternes Charakter. Karl 2 stemmede ligesaa lidt overens med det engelske Folk, som hans Fader; thi han var i Hjertet Katholik, skjønt han offentlig bekjendte sig til den protestantiske Religion, og hvor uselvstændig og ligegyldig ved Regjeringen han ellers var, gik hans Attraa dog ud paa at befri sig fra Parlamentets Indblanding, fordi det forstyrrede ham i en sorgløs Nydelse af Livet.

Den kraftige Minister, Lord Clarendon, førte først Regjeringen i Overensstemmelse med det kongeligsindede Parti, der trods den forkyndte Amnesti skaanselløst hævnedes sig paa sine faldne Modstandere. Den biskoppelige Kirke blev ved Uniformitetsakten indsat i sine gamle Rettigheder og endog udvidet til Skotland. Dermed traadte de haarde Love mod anderledestænkende paany i Kraft. Allerede den Maade, hvorpaa disse haandhævedes — strængt mod de protestantiske Dissenters, mildt mod Katholikerne — bragte den glade Fortrøstning, hvormed Stuarternes Tilbagekomst var bleven hilset, til hurtig at svinde bort. Hertil kom, at Kongen i den ydre Politik viste en fuldstændig Mangel paa Holdning og Æresfølelse. Kolonialstridigheder paa Kysten af Guinea og i Amerika, hvor Englænderne overrumplede de hollandske Besiddelser, gav Anledning til en Krig mellem de to Sømagter (1665). Skjønt Karl 2 hadede det re-

publikanske Parti, som herskede i Nederlandene, anvendte han dog det bevilgede Krigsstyr saa slet, at Flaaden ikke længe kunde holde Søen. Derimod stod Nederlandene i sin fulde Kraft under Johan de Witts Styrelse. Admiral Ruyter løb opad Themsen, brændte en Mængde Skibe og lod London føle en Blokades Tryk. Derved paaskyndedes Freden i Breda (1667), hvori England vel beholdt det erobrede New York og New Jersey, men maatte afstaa Surinam (hollandsk Guyana) og forandre Navigationsakten til Hollændernes Fordel. Disse Ydmygelser bevirkede, at Clarendon blev styrtet, og Kongen indgik, for at forsone Folkets opbrusende Stemning, Triplealliancen med Holland og Sverige, hvorved Ludvig 14 blev tvungen til Freden i Aachen (1668). Men snart efter lod Karl 2 sig drage ud af denne Forbindelse, modtog Bestikkelser af Ludvig 14 og bandt sig fra nu af til en nedværdigende Afhængighed af ham, skjønt Frankrigs voxende Magt til Lands og til Vands just nu vakte det engelske Folks største Bekymring. Medens England uden Held deltog i den store Krig mod Nederlandene (1672), arbejdede Karl d. 2dens samvittighedsløse Raadgivere, the cabal, paa at løse de 167-77 Baand, der vare lagte paa Katholikerne; Kongens Broder Jakob, Hertug af York, antog den katholske Tro, og Karl 2 selv blev kun af Frygt afholdt fra at gjøre det samme. Ved Katholikernes Hjælp og med Ludvig 14 i Ryggen haabede man at faa Bugt med Parlamentet og indføre Despotiet. Men jo tydeligere disse Planer fremtraadte, desto mere levende blev Modstanden fra alle Sider, saa at den svage Konge ikke længe vovede at gaa imod Strømmen. Parlamentet satte Prøvelsesloven, the test act, igjennem, ifølge hvilken enhver civil eller militær Embedsmand skulde aflægge Suprematseden og nyde den hellige Nadvere efter den biskoppelige Kirkes Regel; det tvang (1674) Kongen til at slutte Fred med Nederlandene og afskedige Cabalministrene, samt senere

til at underskrive Habeas corpus Akten, et Værn for den engelske Borgers personlige Frihed. Hermed var det kongeligsindede Parti — Toryerne, som de nu begyndte at kaldes — tilfredsstillet. Folkepartiet eller Whiggerne vilde derimod yderligere sikre Friheden og Protestantismen ved at udelukke Hertugen af York fra Thronen. Under Lord Russels Ledelse vedtog Underhuset en Lov herom (bill of exclusion); men da Whiggerne benyttede sig af opspundne Fortællinger om et stort papistisk Complot til grusomt at forfølge Katholikerne, hvorved mange uskyldige bleve henrettede, skete der et saadant Omslag i Folkestemningen, at Karl 2, støttet til Toryerne, kunde regjere sine sidste Aar uden Parlament. Whiggerne søgte da at fremme deres Planer gjennem en Sammensværgelse; men den blev opdaget, Russel blev henrettet og de øvrige Ledere flygtede. Karl 2 døde 1685, efter at have modtaget Sacramentet paa katholsk Vis.

Hans Broder Jakob 2 besteg Thronen uden Modstand, skjønt han var Katholik. Det varede imidlertid ikke længe, før han ved sin katholske Iver og despotiske Fordringsfuldhed forspildte al Velvillie hos Folket. Karl d. 2dens uægte Søn, Hertugen af Monmouth, landede i England og lod sig udraabe til Konge; men de Skarer, som havde samlet sig om hans Fane, adsplittedes hurtig; Monmouth selv blev fangen og henrettet. Men denne lette Sejr indgjød Jakob 2 en saadan Selvtillid, at han blindt hen begyndte at træde Folkets dyrebareste Rettigheder under Fødder. Under Paaskud af, at Kongen havde Lov til at gjøre Undtagelser fra Lovene, optog han trods Testakten Katholiker og Jesuiter i de høje Statsembeder, opkrævede egenmægtig Skatter, forøgede den staaende Hær og indsatte katholske Officerer for at sikre sig dens Troskab. Det var aabenbart, at Jakob ikke var tilfreds med, at hans Religion blev taalt, men vilde undergrave selve den Statskirke, hvis Overhoved

han var. Alligevel bøjede det engelske Folk sig under Aaget, saalænge der var Haab om, at Jakobs to Døtre, der vare protestantisk opdragne, vilde arve Kronen. Men dette Haab nedsløges ved Budskabet om, at der var født en Kronprins; thi at han vilde blive opdragen i den katholske Tro, var udenfor al Tvivl. Da henvendte de misfornøjede, tildels Englands fornemste og indflydelsesrigeste Mænd, sig om Hjælp til Nederlandenes Stattholder, Vilhelm 3 af Oranien, som var gift med Jakobs ældste Datter Maria. Med den ham egne beregnende Klogskab havde Vilhelm hidtil været rolig, men opmærksom Tilskuer ved Begivenhederne. Nu da det rette Øjeblik var kommet, landede han i England med en hollandsk Hær og forkyndte i et Opraab, at han kom for at forsvare England mod Papisme og Undertrykkelse, og at det var hans Hensigt at samle et frit Parlament for at befæste Landets lovlige Frihed. Virkningen heraf var uhyre. Medens misfornøjede af alle Klasser sluttede sig til hans Fane, saa Kong Jakob sine Tropper desertere, sine troeste Tilhængere svigte. Forgjæves viste han sig ligesaa føjelig, som han før havde været halsstarrig; ingen Haand løftede sig for at forsvare hans Sag. Vilhelm nærmede sig imidlertid til London, og de hollandske Fortropper besatte allerede Vagterne om det kongelige Slot; da forlod Jakob 2 modløs sit Rige og begav sig til Frankrig, hvor Ludvig 14 skjænkede sin tro Vasal kongeligt Underhold (1688). Et nyvalgt Parlament erklærede Thronen for ledig, hvorpaa Vilhelm 3 og Maria, ligeledes i Kraft af Parlamentets Beslutning, erklæredes for Konge og Dronning af England (Revolutionen, 1689). Men belært af Erfaringen, satte man en Grænse for Kronens Overgreb ved en declaration of rights, hvorved Parlamentets fuldstændige Skattebevillingsret sikredes, Kongen blev bunden til Landets Love og den stuartske Mandslinie udelukkedes fra Thronen. Fra den Tid udviklede Englands frie Statsforfatning sig

til en stedse større Fasthed, støttet til Domstolenes Uafhængighed, til den voxende politiske Oplysning, som udbredtes gennem Pressen, og især til Parlamentets overvejende Betydning, som gjorde det umuligt for en Regjering at holde sig uden at have Majoriteten i Underhuset (det parlamentariske System). Men ved Siden af den store borgerlige Frihed opretholdtes endnu længe Statskirkens Forrettigheder, som beroede paa Testakten og Uniformitetsakten. Vilhelm 3 opnaaede kun at formilde de strænge Love mod de protestantiske Dissenters.

Ogsaa Skotland anerkjendte Vilhelm 3 for Konge og ombyttede atter den forhadte biskoppelige Kirke med den presbyterianske. Derimod maatte Irland, hvor Jakob 2 med fransk Understøttelse gjorde Landgang (Side 115), betvinges med Vaabenmagt. Dette lykkedes, efterat Vilhelm havde sejret ved Boynefloden (1690).

Dels af Hensyn til den evropæiske Ligevægt dels af Frygt for Frankrigs voxende Sø- og Kolonialherredømme deltog Vilhelm 3, begge Sømagters Behersker, i den pfalziske Arvefølgekrig som Ludvig den 14des Modstander. Efter Freden i Ryswick (1697) modarbejdede han ligeledes Ludvig 14 i Spørgsmaalet om den spanske Arvefølge. Forbundet mellem Sømagterne og Kejseren (Side 117) var allerede bragt istand, da den brystsvage Konge endte sit daadrige Liv († 1702). Som den, der reddede Englands Frihed, hævede dets Anseelse i Evropa og fremmede dets indre Udvikling (Oprettelsen af Londons berømte Bank, Udvidelsen af det ostindiske Compagni), indtager han Pladsen blandt Englands største Regenter. Da han døde barnløs, besteg Jakob d. 2dens yngste Datter Anna den engelske Throne, medens Stattholderposten blev ubesat i Holland, der atter fik sin republikanske Forfatning. Uagtet Adskillelsen vedbleve Sømagterne dog at holde sammen i Kampen mod Frankrig. Uselvstændig og tungsindig lod Dronning Anna sig styre af sin Veninde, Hertuginde af Marlborough og

Whiggerne, hvis Hovedmand Hertugen af Marlborough bedækkede sig med Hæder i den spanske Arvefølgekrig. Under denne blev (1707) det skotske Parlament, som aldrig havde haft stor Betydning, forenet med det engelske til een Fællesrepræsentation for Storbritannien — et vigtigt Middel til at udjævne den gamle Modsætning mellem Rigerne. Da Lady Marlborough ved sit bydende Væsen havde fornærmet Dronningen, bleve Whiggerne styrtede. Bolingbroke og Toryernes andre Ledere, som traadte ind i Ministeriet, afsluttede (1713) Freden i Utrecht dels af andre Grunde (Side 121), dels fordi de i Forstaaelse med Dronningen vilde arbejde paa at faa Jakob den 2dens Søn, den saakaldte Prætendent (Jakob 3) tilbagekaldt. Men denne Plan forstyrredes ved Annas Død (1714), da Kronen ifølge en af Parlamentet vedtagen Arvelov tilfaldt Kurfyrste Georg 1 af Hannover, der nedstammede paa Kvinde-siden fra Jakob d. 1ste*). Thronskiftet bragte atter Whiggerne til Roret, hvorpaa der rejstes en Anklage mod de Toryer, som havde begunstiget Stuarternes Sag. Bolingbroke flygtede, og en Opstand af det stuartske Parti blev dæmpet med Strænghed. Lignende Farer afværgedes for Fremtiden ved Forøgelsen af den staaende Hær og ved Loven om Underhusets syvaarige Vedvaren.

Under Georg 1 († 1727) og hans Søn Georg 2, der begge følte sig mere som Tyskere end som Englændere, blev England styret af Whiggerne, navnlig af den kraftige Robert Walpole, der i Forbindelse med Frankrigs Førsteminister Fleury heldig vedligeholdte den europæiske Fred, en Politik, som Hensynet til Englands Handel og betydelige Statsgjæld gjorde fornøden. Walpole holdt sig i 21 Aar, idet han sikrede sig Majoriteten i Underhuset ved et omfattende Bestikkelsessystem. I den Grad havde Tænkemaaden forandret sig siden Re-

*) Se Stamtavle V.

publikens hellige angave Tonen. Med Stuarternes Tilbagekomst havde Bestikkeligbed og letfærdige Sæder grebet om sig blandt Englands Aristokrati; de store Statsmænd, saasom den gjerrige Marlborough eller den rænkefulde Bolingbroke, vare fra Charakterens Side lidet agtværdige. Det var ikkælænger Spørgsmaal om Troenog Gudsdyrkelsen, men Vindesygen, som satte Gemytterne i Bevægelse. Derfor kunde Sydsøcompagniets Spekulationer fremkalde lignende Drømme og afstedkomme lignende Ulykker, som Laws samtidige Finansplaner i Frankrig. Sædernes Forandring afspejlede sig i den engelske Literatur. Medens Milton, Cromwells Ven, skrev et christeligt Digt, „det tabte Paradis“, fik den lette franske Tone Indpas gjennem Karl den 2dens Hof, og snart begyndte Philosopherne at angribe selve den christelige Religion. Locke banede i sit Skrift „om den menneskelige Forstand“ Vejen for denne Retning, som stærkere udvikledes af den vittige Bolingbroke i hans „Breve om Historiens Studium“.

§ 3. Tyskland til 1763.

Efterat Ferdinand 3 var død (1657), opnaaede hans Søn Leopold 1 trods Frankrigs Modstand Kejserværdigheden, der saaledes forblev hos det habsburg-østerrigske Hus. Leopold besad ikke den nødvendige Kraft til at møde de Farer, der samtidig truede Rigets østlige og vestlige Grænser. Under den middelalderlige Tilstand, hvori de østerrigske Arvelande befandt sig, kom alt an paa det tyske Riges Hjælp; men her var Nationalfølelsen næsten ganske udslukt efter Trediveaarskrigen (Side 55), og Rigsdagen i Regensburg kunde aldrig opmande sig til fælles, kraftig Handling. Derfor viste Kejserdømmet sig saa afmægtigt i den nederlandske Kr. (1672—1678) og i den pfalziske Arvefølgekrig (1688—1697) mod Ludvig 14. Midt under den sidste var det endog nær kommet til et Brud i

Tysklands Indre, fordi Kejseren ophøjede den welfiske Hertug*) i Hannover til Kurfyrste (den niende Kurværdighed).

Heldigere føjede Omstændighederne sig paa de østlige Grænser. Gebetsforholdene her havde i de sidste 150 Aar ikke synderlig forandret sig. Tyrkerne herskede endnu i Nedreungarn, Fyrsten af Transsilvanien var bleven deres skatskyldige Vasal. I Øvreungarn selv var det østerrigske Herredømme kun lidet befæstet. Da Leopold 1, ledet af Jesuiter, undertrykkede Protestanterne og paa andre Maader krænkede Ungarernes Rettigheder, rejste den unge Grev Tökeli en almindelig Opstand; den tyrkiske Sultan, som var opmuntret af Ludvig 14, erkjendte ham for Ungarns Konge under tyrkisk Højhed og afsendte en Armee under Storveziren Kara Mustapha, som oversvømmede Ungarn og indsluttede Wien med 200,000 Mand (1683). Skjønt Kejseren lod sin Hovedstad i Stikken, forsvarede Borgerne sig med stor Tapperhed; men efter to Maaneders Beskydning vare Fæstningsværkerne saa ødelagte, at det syntes at være ude med alt Haab. Da opsteg pludselig Ildsignaler fra Kalenbergs Højder som Budskab om den nære Hjælp. Det var Polens ridderlige Konge Johan Sobiesky, som ankom i Spidsen for 80,000 Polakker og tyske Rigmstropper for at hævne Christenhedens Forsmædelse. De christnes Tapperhed og Kara Mustaphas blinde Overmod bidrog i lige Grad til, at Wiens anden Belejring endte med Tyrkernes fuldstændige Nederlag. Deres Lejr blev erobret tillige med et umaadeligt Bytte. Nu faldt de vantros Fjender over dem fra alle Sider. Venetianerne, som havde Candias Tab at hævne, erobrede Morea og belejrede Athen uden at skaane de herlige Oldtidsbygninger; Polakkerne under Johan So-

biesky trængte ind i Moldau, og Russerne greb Lejligheden til at nærme sig til det sorte Hav. Ogsaa den tysk-østerrigske Hær gik over til Angreb; Ofen faldt efter et haardnakket Forsvar, og Sejren ved Mohacz (1687) lagde endelig Ungarn for Kejserens Fødder. Det gik frygteligt ud over Opstandens Tilhængere, og Rigsdagen i Presburg blev skræmmet til at samtykke i, at Ungarn, istedetfor at være et selvstændigt Valgrige, blev et arveligt Kongerige i den habsburg-østerrigske Familie (1687). Efterat den samtidige Krig mod Ludvig 14 en Tidlang havde standset Østerrigernes Fremgang, tilføjede endelig Eugen den tyrkiske Hær et afgjørende Nederlag ved Zenta (1697), medens den under Sultanens egen Anførsel gik over Theiss. Da ogsaa Transsilvanien var erobret og inddraget af Kejseren, opgav Porten den haabløse Kamp og modtog Freden i Karlowitz (1699). Østerrig erholdt Ungarn (undtagen Belgrad og Temeswar), Slavonien og Transsilvanien; Venetianerne fik Morea; Podolien blev givet til Polen, Asov til Rusland. Fra den Tid af ophørte Tyrkerne at true de evropæiske Staters Sikkerhed.

Kejser Leopolds Arvekrav udviklede Østerrig og det tyske Rige i den spanske Arvefølgekrig, i hvilken Eugen atter fængslede Sejren til de kejserlige Faner. Leopold 1 døde under Krigen (1705), som fortsattes under hans Søn Joseph 1 († 1711) og dennes Broder Karl 6, indtil Freden i Rastadt og Baden (1714) lagde Neapel, Sardinien, Majland og Belgien til de østerrigske Besiddelser.

Umiddelbart herefter erobrede Tyrkerne uden foregaaende Krigserklæring Halvøen Morea fra Venetianerne; men Kejseren vilde ikke taale dette aabenbare Brud paa Karlowitz-Freden. Eugen kjæmpede med sædvanlig Lykke ved Donau, indtil Spaniens Angreb paa Sardinien (Side 124) paaskyndede Fredslutningen i Passarowitz

*) Den welfiske Familie var delt i to Linier, af hvilke den ældste besad Brunsvig, den yngste Lüneburg (Hannover).

(1718), hvori Tyrkerne afstod Belgrad og Temeswar til Kejseren, men beholdt Morea. Striden med Spanien udjævnedes ved Quadruplealliancens Mellekomst i en Traktat (1720), som skaffede Kejseren Øen Sicilien til Bytte for Sardinien.

Uagtet det østerrigske Monarchi var blevet forøget med store og rige Lande, var det dog indvortes usammenhængende og svagt. Istedetfor at raade Bod herpaa ved tidsvarende Forbedringer havde Kejser Karl 6 ikke Tanke for andet end at sikre sin Datter Maria Theresia Thronfølgen. I dette Øjemed oprettede han en Familielov, den pragmatiske Sanction kaldet, hvorved den saliske Arvelov forandredes til Fordel for hende. At skaffe denne Ordning Evropas Billigelse var Gjenstand for Kejsereus ivrigste Bestræbelser, skjønt Eugen træffende bemærkede, at en velrustet Hær og et fuldt Skatkammer vilde være et bedre Værn for Kejserdatteren end alle Løfter og Traktater. Da saaledes August 2, Kurfyrste af Sachsen og Konge af Polen, døde (1733), og Flertallet paa den polske Rigsdag valgte Stanislaus Leczinsky til Konge, understøttede Kejseren August den 2dens uduelige og magelige Søn August 3 af Sachsen i hans Fordringer paa Polens Throne, fordi han havde lovet at anerkjende den pragmatiske Sanction. Rusland, i hvis Interesse det laa at svække Polen, gjorde det samme. Stanislaus's Sag forsvaredes derimod af Frankrig; thi da den gamle Marechal Villars og Krigspartiet ved det franske Hof fordrede Kampen for Kongens Svigerfader som en Ærespligt, maatte den ængstelige Fleury, skjønt modstræbende, følge Strømmen. Til Frankrig sluttede Spanien sig i det Haab at fravriste Østerrig dets italienske Lande. Saaledes udbrød den polske Thronfølgekrig (1733—1735). Russerne, der vare nærmest og først beredte, fordrev Stanislaus og jndesluttede ham i Danzig. Da Fleury kun sendte et Par Regimenter til Undsætning kunde Byen ikke holde

sig, saa at Stanislaus maatte flygte under Forklædning. Anderledes gik Krigen i Vesten. Franskmandene besatte Lothringen og erobrede flere af de tyske Grænsfæstninger, uden at den alderdomssvage Eugen kunde hindre det. Da Østerrigerne vare ligesaa uheldige i Italien, kom Freden i Wien (1735) istand paa følgende Betingelser: 1) August 3, Kurfyrste af Sachsen, blev anerkjendt for Konge af Polen. 2) Den spanske Prins Don Carlos, som efter Familien Farneses Uddøen var bleven Hertug i Parma og havde Arveret til Toscana, ombyttede disse Lande med Neapel og Sicilien. 3) Lothringen overlodes til Stanislaus Leczinsky, efter hvis Død det skulde tilfalde Frankrig. 4) Hertug Frants Stephan af Lothringen fik Arveret til Toscana, naar Huset Medici uddøde. 5) Parma blev givet til Østerrig som Erstatning for Syditaliens Tab. 6) Frankrig anerkjendte den pragmatiske Sanction. Saaledes bleve alle Parter tilfredsstillede, ikke mindst Kejseren, i hvis Øjne den sidste Bestemmelse opvejede, hvad han og det tyske Rige havde tabt i Land.

Allerede denne Krigs Gang afgav Beviset for, at den Styrke, Østerrig tidligere havde udfoldet, alene skyldtes Eugens Virksomhed i Regjeringen saavel som i Felten. Krigsvæsenets Forfald fremtraadte yderligere i en Krig, som den alderdomssvage Kejser, forledet af uduelige Raadgivere, paaførte Tyrkerne uden skjellig Grund. Medens hans allierede, Russerne, havde stor Fremgang, led de østerrigske Vaaben det ene Uheld efter det andet, indtil Forventningen om, at Kejsereus Død var nær, foranledigede en forhastet Fredslutning i Belgrad (1739). Østerrig tabte her Fæstningen Belgrad, som havde været et Hovedværn mod Tyrkiet.

Imidlertid havde Kurfyrstendømmet Brandenburg og det dermed forbundne Hertugdømme Preussen ved kraftige Regenters Omsorg hævet sig til en anselig Magt i Nordtyskland. „Den store Kurfyrste“ Frederik Vil-

helm (1640—1688) havde ikke alene udvidet sine Grænser i den westphalske Fred og befæstet Uafhængigheden af Polen ved Freden i Oliva (Side 100), men ogsaa deltaget med Hæder i den nederlandske Krig mod Ludvig 14 (Side 108) og fremfor alt styrket sine adspredte Landes Sammenhold og Udvikling. De i Trediveaarskrigen af-folkede Provinser blev paany opdyrkede, Kanaler blev gravede, Handel og Industri fremmet, hvortil især Indvandring af de fra Frankrig flygtende Huguenotter gav et mægtigt Stød. Hans forfængelige Søn Frederik (1688—1713), en Beundrer af det franske Hofvæsen, havde intet højere Ønske end at vinde Kongetitelen. Ved at underordne sig den østerrigske Politik lykkedes det ham at faa Kejser Leopolds Samtykke, hvorpaa han paasatte sig den preussiske Kongekrone i Königsberg (1701). Den evropæiske Anerkjendelse heraf paafulgte i Utrechtfreden (1713). Frederik 1 forøgede ved Arv sine Besiddelser i det vestlige Tyskland (Kleve) og blev endvidere valgt til Fyrste af Neufchatel af Landets Stænder. Hertil føjede hans Søn Frederik Vilhelm 1 (1713—1740) Stettin og Forpommern indtil Peenefloden, samt Øerne Usedom og Wollin, som Sverige aftraadte mod en Pengesum.

Frederik Vilhelm 1 var ved sit barske Væsen og ved sin borgerlige Levemaade et Særsyn mellem Samtidens forfinede og pragtsyge Fyrster. Jagt og tarvelige Aftenselskaber, i hvilke raa Spøg ved et Krus Øl og en Pibe Tobak udgjorde Underholdningen, vare hans eneste Adspredelser. Egenraadig og stræng krævede han militær Lydighed i Staten som i sin Familie. Det var hans Lyst at exercere Soldater og at samle Regimenter af Kjæmper, som han uden Omstændigheder pressede eller tilkøbte sig udenlandsfra i dyre Domme. Men hans vidtdrevne Sparsomhed i den øvrige Statshusholdning satte ham istand til at efterlade sin Søn Frederik 2 en veløvet Armee paa 70,000 Mand og et rigt Skatkammer.

Som Kronprins havde Frederik ved sin Forkjærlighed for den franske Literatur og ved sin Modbydelighed for det stive Soldatervæsen paadraget sig Faderens Vrede og maatte lide saa meget under hans brutale Raahed, at han omsider besluttede ved Flugt at unddrage sig den Tvang, hvorunder han levede. Men Planen opdagedes, og Frederik blev greben som Desertør. Fra Fængselets Vinduer maatte han se paa sin Vens og Medhjælpers Henrettelse og undgik kun med Nød en lignende Skjæbne. Da Frederik 2 besteg Thronen (1740), anede ingen, at der hos den unge Fyrste, som hidtil kun havde levet for Videnskab og Kunst, laa Egenskaber skjulte, der skulde gjøre ham til Datidens største Regent og Feltherre. Ved ham er det, at Preussen først hæves fra en beskeden Stilling som Led af det tyske Rige til en selvstændig Stormagt og navnlig til Østerrigs Medbejler i Herredømmet over Tyskland, et Formaal, hvorfra Frederik 2 hverken lod sig aflede af Hensyn til sit givne Ord eller til Folkenes Ret.

Langt større Opsigt end det preussiske Thronskifte vakte Karl d. 6tes Død samme Aar (1740); thi med ham udsluktes Mandslinien af det berømte habsburgske Kejserhus. Hans Datter Maria Theresia tiltraadte den østerrigske Arv i Kraft af den pragmatiske Sanction, som var garanteret af alle Magter, undtagen Kurfyrst Karl af Bajern, der strax gjorde Paastand paa de østerrigske Lande som Efterkommer af Kejser Ferdinand 1. Denne forfængelige og bigotte Mand vilde dog ikke være bleven farlig for Maria, dersom hans Indsigelse ikke havde givet andres Begjærighed et velkomment Paaskud til at bryde de højtidelige Traktater, hvormed Karl 6 troede at have værnet om sin Datters Ret. Frederik 2 af Preussen, der gjorde Krav paa nogle Fyrstendømmer i Schlesien, oversvømmede pludselig med sin slagfærdige Armee denne forsvarsløse Provins og hævdede Besiddelsen deraf i Slaget ved Molwitz (den

første schlesiske Krig, 1740—1742). Dette Uheld, der syntes at blotte Kejserstatens Svaghed, bragte Maria Theresias øvrige Fjender under Vaaben (den østerrigske Arvefølgekrig 1741—1748). Frankrig, hvor Krigspartiet anden Gang fik Overhaand over Fleurys Betæneligheder, Spanien og Sardinien, som ventede at kunne gjøre Erobringer i Italien, stillede sig paa Karl af Bajerns Side, og Lykken var i Begyndelsen dette Forbund gunstig. Den fransk-bajerske Hær trængte uden at møde alvorlig Modstand ind i de østerrigske Arvelande. Karl af Bayern blev kronet til Bøhmens Konge i Prag, hvorfra han ilede, til Frankfurt for at modtage den tyske Kejserkrone, som Flerheden af Kurstemmerne havde overdraget ham (Karl 7 fra 1742—1745).

Frankrigs troløse Angreb havde ramt Maria Theresia som et Tordenslag. Uden Penge og uden Hær beroede hendes hele Haab om Frelse paa Ungarerne. Da hun fremtraadte paa Rigsdagen i Presburg og tillidsfuldt lagde sin Skjæbne i deres Hænder, lod disse Kejsarhusets hidtil saa urolige Undersaatter sig henrive af hendes Skjønhed og Ulykke, drog deres Sværd og raabte: vi ville dø for vor Konge, Maria Theresia! Krigsbegejstringen forplantede sig vidt og bredt over de stridbare Folkeslag ved Theiss og Donau; Magyarer, Kroater, Slavoniere samlede sig i vild Kamplyst og væltede som en ødelæggende Strøm ind over Tyskland, overalt drivende Fjenden foran sig og udbredende en panisk Skræk lige til Rhinen. Desuden erklærede Sømagterne, England og Holland, i den evropæiske Ligevægts Interesse at ville opretholde den pragmatiske Sanction, medens Maria ved Eftergivenhed formindskede sine Fjenders Antal. Frederik 2 sluttede en særskilt Fred med hende i Breslau (1742), hvori han beholdt Schlesien. Kongen af Sardinien, som allerede længe havde gjort sig det til Regel at holde med den stærkere, gik over paa Østerrigs Parti

mod at erholde de vestligste Dele af Lombardiet (indtil Lago Maggiore og Ticino). Under disse Omstændigheder kunde Krigen mod Frankrig føres desto kraftigere, ja den østerrigske Arme trængte endog ind i Elsass. Men Frederik 2 af Preussen kunde ikke se rolig her paa; thi han havde en grundet Formodning om, at Maria Theresia, naar hun havde sejret over sine Fjender, igjen vilde tage Schlesien fra ham. Uden Krigserklæring aabnede han den anden schlesiske Krig med et Indfald i Bøhmen, hvorved Østerrigerne bleve tvungne til at forlade Elsass, for at dække Arvelandene. Frederik 2 viste atter den preussiske Hærs Overlegenhed; efter flere Sejre i Bøhmen tiltvang han sig ved Freden i Dresden (1745) en Bekræftelse paa Schlesiens Afstaaelse. Samme Aar døde Kejser Karl 7. Da hans Søn opgav alle ærgjerrige Drømme mod at faa sit Arveland Bajern tilbage, valgte Kurfyrsterne Maria Theresias Mand, Frants af Lothringen, Storhertug af Toscana, til tysk Kejser. Frants 1 blev Stamfader til det habsburg-lothringske Kejserhus.

Da der saaledes ikke længere kunde være Spørgsmaal om, hvem der skulde herske i Tyskland eller Østerrig, tabtes Krigens oprindelige Formaal af Syne. Frankrig søgte at skaffe sig Vederlag for sine store Opofrelser ved Belgiens (de østerrigske Nederlandes) Erobring. Den franske Marechal, Morits af Sachsen, en Søn af August 2, vandt en vigtig Sejr over Georg d. 2dens Søn, Hertug af Cumberland, ved Fontenai. Kort efter blev den engelske Hær kaldt tilbage fra Fastlandet, fordi Jakob 3 Stuarts Søn, Karl Edvard (den yngre Prætendent), havde gjort Landgang i Skotland, hvorfra Højlandernes Klaner fulgte ham paa et æventyrligt Tog indtil faa Dagmarcher fra London; men Foretagendet fandt her ingen Tilslutning. Oprørerne trak sig hurtigt ud af England; men Cumberland fulgte efter og adspredte dem aldeles ved Culloden (1746). Karl Ed-

vard undkom ligesom ved et Vidunder, medens hans Tilhængere bleve haardt straffede for deres Forvildelse. Saaledes strandede Stuarternes sidste Forsøg paa at vinde Englands Krone tilbage. — Englændernes Bortgang fra Fastlandet havde imidlertid lettet Morits af Sachsen Erobringen af hele Belgien. Hollænderne, der saa sig true med en lignende Skjæbne som i 1672, søgte at frelse sig paa samme Maade som dengang. Det republikanske Parti, som havde været ved Magten siden 1702, blev styrtet, og Vilhelm 4 af det oraniske Huses yngre Linie blev udnævnt til Arvestatholder i alle Provinserne (1747). Alligevel fortsatte Morits af Sachsen sin sejrige Fremtrængen i Generalitetslandene, indtil Finansnøden tvang Frankrig til at gaa ind paa Fredsbetingelserne i Aachen (1748), hvorefter Østerrig afstod Parma og Piacenza til den spanske Prins Don Philippo (Elisabet af Parmas anden Søn); Schlesiens Afstaaelse til Preussen, Sardinien's Udvidelse til Ticino og den pragmatiske Sanction bekræftedes. Forøvrigt blev alt, som det havde været før Krigen, idet Frankrig gav sine Erobring tilbage.

Schlesiens Tab smertede Maria Theresia saa dybt, at hun græd eller blussede af Harme, saa ofte hun hørte Tale derom. Opfyldt af Tanken om at skaffe sig Hævn over Preussen, hævdede hun en Mængde gamle Misbrug, som klæbede ved Østerrigs indre Bestyrelse, forbedrede Finanserne og forøgede den staaende Hær. At vinde andre Magter for sine Planer voldte hende saa meget mindre Vanskelighed, som Frederik 2 dels ved sin kraftige Statsstyrelse, dels ved spottende Omtale, som ingen skaanede, havde paadraget sig mange Fyrsters og Ministres Misundelse eller Had. Kejserinde Elisabet af Rusland, over hvis skamløse Liv Frederik havde sagt mangan Vittighed, var den første, hos hvem Maria fandt aabent Øre. Større Umage kostede det at bringe

en Udsoning med Frankrig tilveje; men den snilde østerrigske Minister Kaunitz havde som Gesandt ved det franske Hof allerede banet Vejen derfor. Da nu den stolte og dydige Maria Theresia viste den Selvovervindelse at skrive et egenhændigt Brev til Ludvig d. 15des altformaaende Maitresse, Marquisen af Pompadour, hvori hun kaldte hende „sin kjære Veninde“ og overste hende med Smiger, opgav Frankrig til almindelig Forbavselse den fra Henrik 4 nedarvede Politik og lovede uden Udsigt til Fordel Østerrig baade Armeer og Penge til Schlesiens Tilbageerobring. Forbundet mellem Østerrig, Frankrig og Rusland tiltraadtes af Sachsen, hvis Kurfyrste August 3 eller rettere dennes eraaadende Minister Brühl gjengjældte Frederiks foragtelige Omtale med et brændende Had, senere ogsaa af Sverig, hvor det herskende Adelsparti stod i fransk Sold. Enhver af disse Magter betingede sig sin Del af det dødsdømte Kongerige Preussen. Saaledes lagdes Tønderet til Syvaarskrigen (1756—1763).

Frederik 2 fik Underretning om de Rænker, der smeddedes mod ham, dels gennem sin Ven, den russiske Thronfølger, dels fra Dresden, hvor en bestukken Embedsmand i den sachsiske Regjering tog Afskrift af Underhandlingerne og sendte den til Berlin. Intet Øjeblik vaklede han i sin Beslutning at bevare sit Kongerige helt og holdent, eller hvis det var umuligt, at falde med Ære. De henrundne Fredsaar vare bleve omhyggelig anvendte til at udvikle Landets Hjelpekilder og fuldende Preussens Organisation som Militærstat. Magten til efter eget Tykke at paalægge Skatter og udskrive Soldater lagde alle Midler i Kongens Haand, og i deres Anvendelse havde Frederik kun Hensynet til sin egen Frelse at følge. Udenlandsfra kunde han desuden regne paa Hjælp fra England; thi Stridighederne, som vare i fuld Gang mellem de engelske og franske Nybyggere i Amerika, syntes ikke at kunne blive uden Indflydelse

May 2

paa Forholdene i Evropa, og da havde Georg 2 i et Forbund med det unge nordtyske Kongerige det bedste Middel til at forsvare sine hannoveranske Lande.

Frederik 2 indsaa, at det vilde være ude med ham, dersom hans talrige Fjender fik Tid til at fuldende deres Forberedelser. Han lod derfor forespørge i Wien om Rustningernes Hensigt, og da Svaret ikke lød tilfredsstillende, rykkede han pludselig ind i Sachsen og indsluttede den sachsiske Hær ved Pirna, hvor Hungersnød snart tvang den til at strække Gevær (1756). August 3 med Grev Brühl rejste til Warschau for at slukke Sorgen i et glimrende Hoffiv. Sachsens Overrumpling ydede den preussiske Konge store Fordele: først en fortræffelig militær Stilling, hvorved hans egne Lande bleve forskaanede for at blive Krigens Skueplads, dernæst Soldater, Penge og alleslags Krigsfornødenheder, som udpressedes med den største Haardhed. Men uagtet Frederik 2 i et Manifest søgte at fremstille, hvorledes Angrebet paa Sachsen i Virkeligheden var at betragte som Nødværge, hævedes dog ved alle tyske Hoffer høje Raab imod Landefredens Forstyrrelse. Snart udstedte ogsaa det tyske Rige gjennem Rigsdagen i Regensburg Krigserklæringen mod Preussen, der nu syntes at maatte knuses under Vægten af de allevegnefra fremrykkende Armeer. Franskmandene og de tyske Rigstropper truede fra Vest, Østerrigerne fra Syd, Russerne fra Øst og Svenskerne fra Nord.

Efter at have besat de preussiske Rhinlande, trængte den franske Hovedarmee ind i Hannover, hvor Hertugen af Cumberland efter en svag Modstand blev slaaet ved Hastenbeck (1757). Følgen heraf var en Kapitulation i Kloster-Zeven, der fastsatte den hannoveranske Hærs Opløsning. Elblinien laa nu aaben for de Franske; men til Held for Frederik 2 nølede den franske Feltherre, Richelieu, i Hannover, sysselsat med at udsuge det ulykkelige Land.

Langt blodigere og rigere paa Omvexling var Kampen paa den østlige Krigsskueplads. Tro imod sin Taktik at afvæbne den ene Modstander, inden den anden rykkede ham paa Livet, faldt Frederik 2 med sin Hovedhær ind i Bøhmen og angreb Østerrigernes stærke Stilling ved Prag (1757). I Begyndelsen trykkede Soldaterne sig ved at gaa løs paa de fjendtlige Batterier; da greb Feltmarechal Schwerin en Fane og førte dem frem til Stormangreb. Vel faldt den gamle Helt, men hans Exempel havde virket, og Kampen blev efter et frygteligt Blodbad afgjort til Preussernes Fordel, hvorpaa Prag blev indsluttet. Hungersnød vilde snart have tvunget Byen til Overgivelse, dersom ikke Frederik 2 havde maattet drage imod den østerrigske Reservehær under Daun, som truede hans Flanke fra Stillingen ved Kollin. Med exempelløs Ringeagt for Tabet af Menneskeliv drev Kongen sine Tropper frem mod Fjenden, der baade var dobbelt saa stærk i Antal og stod paa forskansede Højder; men alle Angreb bleve eftertrykkelig slaaede tilbage, og Preussernes Nederlag var saa betydeligt, at hele Bøhmen maatte rømmes. Men Frederik 2 fik endnu inden Aarets Udgang glimrende Oprejsning. Efter lange Forberedelser havde omsider den broget sammensatte tyske Rigsarmee sat sig i Bevægelse og forenet sig med en fransk Hjelpehær under Madam Pompadours Yndling, den udelige Soubise, i hvilken Tøjlesløshed og Uorden naaede sin højeste Spids. I den Hensigt at fordrive Frederik 2 fra Sachsen nærmede de sig den preussiske Lejr ved Rosbach (1757) i sorgløs Tillid til deres langt overlegne Antal. De frygtede ikke for andet, end at Kongen skulde undslippe ved Flugt. Men den preussiske Armeer ordnede sig til Kampen med den rolige Sikkerhed, som kun lang Øvelse og stræng Mandstugt meddeler. Efterat Rytteriet havde bragt den fjendtlige Fløj i Uorden, afdækkedes pludselig Batterierne, som i Begyndelsen vare holdte skjulte i det bølgeformige

*Højherren
Lindholm*

*Det vilde
Ley*

Terrain. Ved en velrettet Kanon- og Geværild dreves i et Nu den fransk-tyske Hær sammen i en forvirret Masse og kastede sig derpaa til alle Sider paa den vildeste Flugt. Hele Slaget varede faa Timer og kostede Sejrherren kun firehundrede Mand. — Østerrigerne havde imidlertid uforstyrret sat sig i Besiddelse af Provinsen Schlesien. Derhen ilede nu Frederik 2 trods Vinterens Frembrud, bestemt paa at angribe, naar og hvor Lejligheden tilbød sig. 33,000 Mand stærk, opsøgte han Fjenden der stod ved Leuthen med 80,000 Mand (1757), og opstillede her sin Armee i den fra Epaminondas's Tid berømte Slagorden, saaledes, at han ved forstille Marcher holdt Fjenderne i Uvished om Angrebepunktet, indtil han pludselig og voldsomt kastede sig over deres venstre Fløj. Da denne var opreven, kunde de slet lede Østerrigere intetsteds holde Stand; hele Regimenter overgav sig, saa at Kongen paa denne og de følgende Dage gjorde flere Fanger, end han selv havde Soldater. Schlesiens fuldstændige Tilbageerobring endte det andet Aars Felttog.

I England fremkaldte disse Sejre den største Begejstring for Frederik 2, og Pressen strømmede over af Lovtaler over hans Helted. Efterat den ældre William Pitt var bleven Regjeringens Leder (1757), afsluttedes der en Subsidietraktat med Preussen; den uhæderlige Kapitulation i Kloster-Zeven blev forkastet, og den forstærkede engelsk-preussiske Armee i Hannover blev betroet til den dygtige Feltherre, Ferdinand af Brunsvig. Den franske Armee, i hvilken de efter Madame Pompadours Luner skiftende Anførere ødelagde al Disciplin, blev snart kastet tilbage til Weser, derfra til Rhinen. Ferdinand af Brunsvig dækkede under hele den øvrige Krig Preussens vestlige Grænse med et Held, som trodsede Fjendernes overlegne Antal.

Russerne, som i Aaret 1757 blot havde erobret den aabne Provins Østpreussen, rykkede i Aaret 1758 ind i Brandenburg, hvor de huserede frygteligt. Frederik

ilede hid og mødte dem ved Zorndorf. Forbitret over deres barbariske Fremfærd befalede han sine Folk ikke at give Kvarter; da Russerne heller ikke gjorde Fanger, blev dette et af de blodigste Slag i hele Krigen. Kampen varede fra om Formiddagen til den sildige Aften. Atter og atter gjentagne Rytterangreb gjorde tilsidst Udslaget til Fordel for Preusserne; men Russerne veg kun langsomt og uden at ville erkjende sig for overvundne. Frederiks Nærværelse var allerede bleven nødvendig paa Krigsskuepladsen i Sachsen, hvor hans Broder Henrik med sin ringe Troppestyrke næppe syntes at kunne holde sig. Stolende paa sit frygtede Navn og Østerrigernes Langsomhed standsede Kongen engang her ved Landsbyen Hochkirch i en farlig Stilling mellem skovbevexede Højder. Men hans Overmod blev haardt straffet. Preussernes Lejr blev om Natten overrumplet af General Daun, de af Sønnen opskræmmede Soldater kjæmpede tappert, men uden Plan og Orden, saa at Slaget fra første Færd var tabt. Uagtet en Mængde Fanger og Kanoner maatte efterlades i Fjendens Hænder, ordnede Frederik dog Tilbagetoget med stor Aandsnærværelse, trak nye Forstærkninger til sig og hævdede endnu ved det tredie Felttogs Slutning fuldstændig Besiddelsen af Sachsen og Schlesien.

Det havde været Preussens Held, at Fjenderne stedse angreb hver for sig og til forskjellig Tid. I 1759 forøgedes Farerne, da Russerne fornyede Indfaldet i Brandenburg, og Østerrigs dygtigste General, Laudon, iværksatte Foreningen med dem. Frederik 2 stillede sig i Vejen for dem ved Kunnersdorf. Efter uhyre Anstrængelser bleve Russerne kastede, og Sejrsbudskab affærdigedes til Berlin; men da Kongen derpaa med sine udmattede Tropper vendte sig mod Østerrigerne, svigtede Lykken. Tre Gange førte han sine Regimenter i Ilden og var selv Døden nær; lige saa ofte bleve de slaaede tilbage, tilsidst i vild Flugt. Det var det mest afgjorte

Nederlag, Preusserne led i hele Krigen; faa tusinde Mand næsten uden Skyts var hele den Hær, som Kongen i de nærmeste Dage havde om sig. Men Sejrherrerne benyttede sig ikke blot ikke heraf, men trak sig paa Grund af indbyrdes Skinsyge endog tilbage fra Brandenburg. Desuagtet var Frederik den 2dens Stilling — hvad ogsaa hans Breve fra den Tid vidne om — næsten fortvivlet. Provinserne vare udpinte af Skatter, affolkede og ødelagte af den frygtelige Krig; hans gamle, øvede Soldater og bedste Generaler laa paa de blodige Valpladse, og det var umuligt at fylde Hullerne i Armeen eller Krigskassen. Russerne viste sig endog for Berlin, som kapitulerede. Vel fjernede de sig igjen paa det blotte Rygte om Frederiks Nærmelse; men det kostede dog Kongen uhyre Anstrængelser og meget Blod at hindre Fjenderne i at tage Vinterkvarter indenfor Brandenburgs Grænser. Imidlertid døde Georg 2 af England (1760). Under hans Efterfølger Georg 3 blev William Pitt afløst af Lord Bute som Førsteminister. Med ham kom Fredspolitikken til Orde. England ophørte at betale Frederik 2 Subsidier paa en Tid, da han mere end nogensinde trængte til dem, og benyttede uden Hensyn til sin allierede de i Søkrigen vundne Fordele til at fastsætte gunstige Fredspræliminaries med Frankrig.

Alt tegnede saaledes til, at Frederik 2 gik den visse Undergang imøde. Da døde hans farligste Fjende, den russiske Kejserinde Elisabeth (1762). Hendes Efterfølger, Peter 3, en Beundrer og Ven af Frederik, sluttede ikke alene Fred med Preussen og tilbagegav alle Erobringere, men lod endogsaa Ruslands Hære forene sig med Preusserne. Sverig, hvis Krigsførelse havde indskrænket sig til Pljndringer i Pommern, indgik efter Ruslands Exempel Fred i Hamburg (1762). Peter 3 var en lunefuld Despot, som i faa Maaneder gjorde sig almindelig forhadet. Han blev stødt fra Thronen af sin Kone Catharina 2; men om hun end traadte tilbage

fra Forbundet med Preussen, saa bekræftede hun dog Freden. Under saa forandrede Omstændigheder bøjede Maria Theresia sig for Nødvendigheden og opgav Tanken om at kunne fravriste sin haardnakkede Modstander Krigens Hovedgjenstand, Schlesien. Freden i Hubertsburg, et Jagtslot i Sachsen endte (1763) den syvaarige Fastlandskrig paa den Betingelse, at alt skulde blive i samme Stilling som før Krigen.

§ 4. Frankrig og England til 1783.

Kong Ludvig 15 af Frankrig var af Naturen begavet med sund Forstand, men mauglede aldeles Virkelyst og Arbejdskraft. Jagt, Spil og sanselige Nydelser optog hans Tid, medens den gamle Cardinal Fleury 1721-73 bar Regjeringens Byrde. Denne Statsmands ængstelige Fredspolitik gavuede den paany oplomstreude Industri og Handel, uden at der heri skete nogen Forstyrrelse ved den korte polske Thronfølgekrig (1733—1735), som udvidede Frankrigs Grænser med Lothringen. Men jo ældre Ludvig 15 blev, desto mere fordærvet blev han ogsaa, og hans Ligegyldighed for Landets Vel sporedes snart i de kongelige Elskerinders overhaandtagende Indfyldelse paa Statssagerne. Kvinderænker tvang saaledes Fleury til, hvis han ellers vilde beholde sin Plads, at tage Parti imod Maria Theresia i den østerrikske Arvefølgekrig (1741—1748), og derved indlade sig i Krig med England, Marias allierede. Under denne døde Fleury (1743) ikke længe efter, at den anden Forfægter af Europas Fred, Robert Walpole, var traadt ud af det engelske Cabinet. Søkrigen førtes uheldigt for Frankrig, fordi Fleury dels af Sparsomhed dels af Hensyn til Englands Skinsyge havde ladet Flaaden forfalde. Opbringelsen af de franske Koffardiskibe og Forstyrrelsen af en saa vigtig Indtægtskilde, som Søhandelen paa den Tid var, bidrog sit til at udtømme

Frankrigs Kræfter og paanøde det de ugunstige Fredsvilkaar, der tilbødes paa Congressen i Aachen (1748). Skjulende sin Svaghed under Ædelmodighedens Maske lod Ludvig 15 her erklære, at han underhandlede som Konge, ikke som Kræmmer o: han opgav hele det erobrede Belgien, som det viste sig umuligt at fastholde lige over for Modstandernes Bestemthed. I Amerika og Indien gav man gjensidig de gjorde Erobring tilbage.

Allerede dengang havde den forfængelige Madam Pompadour ved at nære Kongens lastefulde Tilbøjeligheder vundet et ubegrænset Herredømme ved Hoffet og i Staten. Hendes Yndlinger bleve Ministre og Generaler; hendes Luner bleve Regjeringens eneste Rettesnor. Snart saa Frankrig sig indviklet i en dobbelt Krig, til Lands og til Søs, mod Frederik 2 af Preussen og England (1756—1763). Den moralske Fordærvelse, som efter Hoffets Exempel var trængt ind i de højere Stænder, viste sig under denne Krig i en fuldstændig Opløsning af al Krigstugt. Officererne af den høje Adel betragtede Krigen kun som en ny Adspredelse eller som et Middel til at berige sig i det fjendtlige Land. Da de heller ikke i Felten kunde undvære den vante Levemaade, fulgtes Armeen af et langt Vogntog med Fruentimmer, Modesager, Kokke og Tjenere. Levede Officererne overdaadigt, saa gik Soldaterne i Pjalter og holdtes kun til Fanerne, fordi der blev set igjennem Fingre med deres Plyndringer. Saadan var Richelieus Hær, der ved sine Udsugelser i Hannover gjorde det franske Navn almindelig forhadet, saadanne vare Soubises Tropper, da han beskjæmmede den tapre Nation ved Flugten fra Rosbach. England derimod blev styret med overordentlig Dygtighed, efterat Kong Georg 2, bøje sig for den lydelig udtalte Folkestemning, havde udnævnt den ældre William Pitt (Lord Chatam) til Førsteminister, en Mand, der var begavet med store Evner og gennemtrængt af et glødende

Had til Frankrig. Kampen mellem England og Frankrig drejede sig om intet mindre end om Overherredømmet paa Havet, i Amerika og i Indien.

Nordamerika var blevet befolket dels med engelske dels med franske Nybyggere. Udvandringerne fra England, som begyndte med Walter Raleighs Kolonianlæg i Virginien, vare stærkt tiltagne i det 17de Aarh., da de indre Stridigheder under Stuarterne og Cromwell bevægede Mænd af alle Partier til at søge et Fristed hinsides Havet, hvor de kunde dyrke Gud efter deres Hjertes Trang. Kystlandet mellem Alleghanybjergene og Atlanterhavet befolkedes saaledes med en kraftig og arbejdsom Slægt, der lykkelig bestod en besværlig Kamp med Naturen og de vilde Indianere, opdyrkede Landet og grundlagde en Række af velordnede Statsamfund, i hvilke folkevalgte Forsamlinger raadede for Lovgivningen, uden at de forøvrigt sammenholdtes ved noget andet Baand end ved Forholdet til det fælles Moderland. Disse saakaldte gamle Provinser vare 13 i Tallet: New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island og Connecticut (med eet Navn Ny-England, befolket af Puritanere), Pennsylvania (anlagt af Kvækeren Penn), Maryland (befolket af Katholiker), Nord og Syd Carolina og Virginia (grundlagte af Kavalerer og Episkopale), hvortil Freden i Breda (1667) føjede Ny Belgien o: New York, New Jersey og Delaware; sidst grundlagdes Georgia (i 18de Aarh.). Deres Handel var vel efter Datidens Grundsætninger indskrænket til Moderlandets Marked, men var under den indre politiske og religiøse Frihed, ligesom Folkemængden og Agerbruget, i rask Stigen. — De franske Kolonier i Nordamerika bestod af det for Handelen med Skovprodukter og Peltsværk vigtige Canada, samt Mississippiflodens frugtbare Opland, Louisiana. De franske Nybyggere vare mere tilbøjelige til at føre et frit Jægerliv i Skovene, ligesom de vilde Indianere, end til stadigt og besværligt Arbejde;

Jarob
stark

u levde
fra det
under den
at den 4 de

de bleve derfor dristige og haardføre Soldater, men daarlige Landmænd og Kjøbmænd. Dette i Forbindelse med den stærke Afhængighed af Frankrigs despotiske Regjering og stræng Religionstvang bevirkede, at de franske Kolonier aldrig ret kom til Kræfter.

Da Frankrig ved Freden i Utrecht (1713) afstod Ny Skotland (Acadien) og Ny Foundland (Terreneuve), vare Grænserne ikke blevne nøjagtigt angivne formedelst Ubekjendtskab med hine fjerne Egne. Englænderne paastod, at der ved Ny Skotland ikke alene forstodes Halvøen af dette Navn, men hele Landet indtil Lorentsflodens højre Bred; paa den anden Side gjorde Franskmandene Fordring paa Ohios og Mississipis Flodgebeter for at binde deres nordlige Besiddelser til de sydlige, Canada til Louisiana, hvorved der vilde blive sat en Grænse for de engelske Koloniers Udbredelse mod Vest. Disse Stridspunkter væbnede de engelske og franske Nybyggere mod hinanden allerede (1755) Aaret før Syvaarskrigen brød ud i Evropa. Fordelen var i Begyndelsen paa de franske Canadiers Side, uagtet de ganske bleve overladte til sig selv; thi medens Millioner udøstes for at behage Maria Theresia, var det Mode ved Hoffet i Versailles at omtale Canadas „Ismarker“ som altfor dyre at forsvare. Desto kraftigere handlede William Pitt. En stærk engelsk Flaade ankom til Amerika med 12,000 lejede Soldater, som forenede sig med Koloniernes Landeværn. Lorentsfloden blev lukket og Canada saaledes afskaaret fra Forbindelsen med Frankrig. De vilde, som forudsaa Koloniens Fald, gik over til Englænderne; men de franske Nybyggere væbnede sig til sidste Mand og forsvarede længe Adgangene til Canada mod den tidobbelte Overmagt, indtil den unge kjække General Wolfe løb op ad Lorentsfloden for at levere en afgjørende Kamp ved Quebec. Begge Partiers Anførere faldt i Slaget; men de Franske veg, Quebec kapitulerede, og snart efter

udslettedes „Ny-Frankrig“ af Verdenskaartet (1760). — I de vestindiske Farvande, hvor Frankrig siden Ludvig d. 14des Tid besad den vestlige Del af Haiti og de vigtigste af de smaa Antiller, gik Kampen ligesaa uheldig; thi den franske Marine var gennemtrængt af den samme slette Aand som Landhæren.

Den franske Krigsflaade og Kolonialmagt var ødelagt, da Hertugen af Choiseul, en virksom og smidig Mand, ved Madam Pompadours Gunst blev Frankrigs ledende Minister. Det lykkedes ham at bringe en offensiv og defensiv Alliance istand imellem de bourbonske Hoffer i Versailles, Madrid, Neapel og Parma (den bourbonske Familiëpagt 1761). At give Krigen en ny Vending var dog ikke længere muligt; Følgen blev kun, at nu ogsaa Spanien mistede sine Kolonier og sin Sømagt. Imidlertid var Georg 3 kommen paa Thronen i England efter sin Farfader Georg 2 († 1760). William Pitt, i hvis myndige Væsen den unge Konge ikke kunde finde sig, maatte vige sit Sæde, og Lord Bute, der ved Kongens Gunst traadte i hans Sted, var stemt for Freden. Efterat han med Opofrelse af Englands politiske Anseelse paa Fastlandet havde trukket sig tilbage fra Forbundet med Frederik 2 af Preussen, indleddes Fredsunderhandling med Frankrig og Spanien, som bragtes til Afslutning i Paris (1763). England beholdt af sine Erobringer Canada samt flere af de smaa Antiller.

Englands Kolonier i Nordamerika strakte sig nu fra det isklædte Labrador til henimod det hede Bælte. Der fandtes ikke længere nogen Medbejler, som kunde hindre deres frie Udvikling. Da den nysendte Krig havde bragt Kolonierne saa store Fordele, forlangte den engelske Regjering, at de ogsaa skulde hjælpe til at bære den ved Krigen saa stærkt forøgede Skattebyrde. Men Amerikanerne benægtede Moderlandets Ret til at paalægge dem særegne Skatter, saalænge de ingen Repræsentanter havde i Parlamentet, en Paastand, som stemmede overens med

Grundsætningerne for selve den engelske Forfatning. Da der alligevel blev paabudt en Afgift af Stempelpapir, satte Amerikanerne sig saa bestemt derimod, at dette Forsøg maatte opgives. Lord North, der traadte i Spidsen for et Toryministerium, forsøgte da at naa Maalet ad en anden Vej, idet han solgte det ostindiske Compagni Eneretten til at handle med The paa Kolonierne. Men Amerikanerne bleve enige om ikke at drikke The, og da Compagniet dog sendte nogle med The ladede Skibe til Boston, gik bevæbnede Mænd, forklædte som Indianere, ombord og kastede flere hundrede Kasser The i Vandet. Følgen heraf var, at Boston blev besat med engelske Tropper og Havnen spærret, indtil Skaden kunde blive erstattet. Dette Skridt, der opfattedes som en Trusel mod alle Kolonierne, foranledigede, at Deputerede fra de hidtil adskilte Provinser samledes (1774) til en fælles Congres i Philadelphia, Pennsylvaniens Hovedstad, hvor det besluttedes at afbryde al Handelsforbindelse med Moderlandet. Gjæringen tog mere og mere til i Hefthighed. Medens Amerikanerne samlede Skyts, Vaaben og Krigsforraad, kom det endog til blodige Sammenstød med den engelske Besætning i Boston, og da England foretog store Rustninger for at undertrykke Urolighederne, erklærede de 13 Provinser sig for uafhængige (den nordamerikanske Frihedskrig fra 1776—1783). Den unge Stats Kræfter bleve satte paa en haard Prøve. Da der ikke var nogen staaende Hær i Amerika, bleve Soldaterne hvervede paa nogle Maaneder ad Gangen; naar denne Tid var udløben, gik de hjem, og nye Skarer maatte samles i deres Sted. Jo mindre Udsigt der var til, at disse Tropper, der stod tilbage i Bevæbning, Øvelse og Disciplin, kunde optage Kampen mod regulære Soldater fra Evropa, desto heldigere var det, at Congressens Valg af en Overgeneral faldt paa den virginske Landmand Georg Washington, der allerede havde udmærket sig i Krigen med Franskmændene og med

1773

1775 del
i våben
sammenstød

krigersk Dygtighed forbandt en sjælden Uegennyttighed, Fædrelandskjærlighed og Standhaftighed. Hans første Foretagende var at tvinge den engelske Besætning til at rømme Boston (1776); men betydelige Forstærkninger, især bestaaende af Tyskere, som man havde tilhandlet sig hos deres Fyrster, satte snart Englænderne istand til at gaa angrebsvis tilværks. Saaledes erobredes New York og Philadelphia. Da General Bourgoyne med 7000 Mand trængte frem fra det troblevne Canada for at forene sig med Hovedhæren, var hele Ny England, Opstandens Arnested, i stor Fare for at blive afskaaret og underkuet. Men Mangel paa Levnetsmidler, Vejenes Ufremkommelighed og fjendtlige Overfald bragte det saa tillidsfuldt begyndte Foretagende til at strande. Indsluttet af Amerikanerne maatte Bourgoyne overgive sig med de udmattede Levninger af sin Hær ved Saratoga (1777). Ved denne Lejlighed var Amerikaneren Arnold især virksom, en begavet, men saa upaalidelig Mand, at han senere blev Forræder mod sine Landsmænd. Sejren ved Saratoga gjenoplivede ikke alene Amerikanernes Mod, men skaffede dem ogsaa Hjælp fra Evropa.

Amerikanernes Kamp havde fra først af vakt en levende Begejstring hos det letbevægelige franske Folk. Frihedsideerne fandt ikke alene Gjenklang i den offentlige Mening, men unge Mænd af de højeste Klasser med Lafayette i Spidsen gik endog over Havet for at tjene som frivillige under Washington. Til at nære denne Stemning bidrog især Bogtrykkeren Benjamin Franklin, Congressens Gesandt ved det franske Hof. Han havde vundet et Navn som Physiker og Opfinder af Lynaflederen*); han havde fremmet Oplysningen i sit Fædreland især ved at udgive Folkeskrifter af praktisk-nyttigt

*) Man skrev paa hans Billede: eripuit coelo fulmen sceptrumque tyrannis.

Indhold, og gavnet sine Landsmænds Sag under et Ophold i England før Fjendtlighedernes Udbrud, da han dels paavirkede Folkestemningen gennem Pressen dels traadte i Forbindelse med de betydeligste Statsmænd, saa at der allerede dengang i og udenfor Parlamentet ytrede sig en levende Utilfredshed med Ministeriets Fremfærd mod Kolonierne. Da Franklin kom til det forfinede franske Hof, vakte dette usædvanlige Syn af en Statsmand i simpel borgerlig Dragt, hans Klogskab, Dannelse og jævne Væsen almindelig Begejstring; man sammenlignede ham med Aristides eller Cato, og Hoffets Herrer og Damer kappedes om at vise ham deres Hyldest. Dog først efter Sejren ved Saratoga lykkedes det ham at bevæge Ludvig d. 16des Regjering til at tage aabenlyst Parti for Amerika (1778). Ogsaa Spanien blev inddraget i Krigen med England i Kraft af den bourbonske Familiepagt. Det Overmod, med hvilket England forhindrede de neutrale Magters Handel, bevirkede, at Rusland, Sverig og Danmark (1780) indgik en Traktat, den saakaldte bevæbnede Neutralitet, i det Øjemed at hævde visse folkeretlige Grundsætninger (som dog først i den nyeste Tid have faaet almindelig Gyldighed), navnlig at en Blokade skal være effectiv, at Begrebet Krigskontrebande indskrænkes til Vaaben og Ammunition, at det neutrale Flag dækker Ladningen for alle andre Varers Vedkommende, saa at de frit kunne føres til de krigførende Magters Havne. Men det nordiske Forbund fik ikke stor Betydning dels formedelst Ruslands Passivitet, dels fordi Hollands Tiltrædelse blev forhindret ved en rask Krigserklæring fra engelsk Side. Med Hollands Stormagtsstid var det forbi; thi Industrien var overfløjet af den engelske; en uhyre Statsgjæld tyngede paa Finanserne, og under Vilhelm 5, en Søn af Vilhelm 4 († 1751), vare de gamle Stridigheder mellem det republikanske og oraniske Parti blussede op paany. Saaledes var Holland ude af Stand til

1779

den skulde
være vist
belig.

at forsvare sin endnu betydelige Handel mod de engelske Kapere.

Derimod holdt den fransk-spanske Flaade England Stangen, skjønt der af Mangel paa Samvirken ikke udrettedes stort. Spanske Tropper fordrev dog Englænderne fra Minorca; men de umaadelige Anstrængelser, som man anvendte paa Erobringen af Gibraltar, strandede paa den af Klippens Kommandant Elliot udviste Uforsagthed. I Nordamerika havde man imidlertid kjæmpet i en Række af mindre Træfninger med skiftende Held. Englænderne havde ført Krigen over til de sydlige Provinser, hvor de regnede paa Bistand hos de kongeligssindede; men det Held, de i Begyndelsen havde i Syd Carolina og Virginien, blev mere end opvejet, da Washington i Forbindelse med franske Hjælpetropper under Lafayette afskar et Armeekorps paa 7000 Mand og tvang det til at kapitulere ved Yorktown (1781). Derefter maatte Englænderne indskrænke sig til en Forsvarskrig.

Under denne Tingenes Vending udtalte det engelske Parlament sig imod at fortsætte Krigen i Amerika. Lord North maatte da endelig træde af, og det nye Ministerium, i hvilket William Pitt, en Søn af den ældre Statsmand af samme Navn, fik Sæde, knyttede Underhandlinger med Amerikanerne, som førte til en almindelig Fred i Versailles (1783). England anerkjendte de 13 Provinsers Uafhængighed, afstod Minorca til Spanien, samt nogle mindre Kolonier til Frankrig.

De forenede Staters Forfatning blev efter Freden omdannet ved en ny Forbundspagt, som traadte i Kraft 1789 og bestaar endnu. Fællesregjeringen i den nyanlagte Stad Washington kom til at bestaa af Congressen og en Præsident, valgt paa fire Aar af hele Folket. Ved Siden heraf bevarede enhver af Staterne sin indre Selvstændighed (Føderativrepublik). Washington beklædte Præsidentværdigheden efter de to første Valg. Derefter

Florida

der er 2
kanoner

trak han sig tilbage til Privatlivet og døde æret og agtet (1799) paa sit Landgods i Virginien.

England gik ud af Kampen, betyngtet med en umaadelig Statsgjæld. Men Koloniernes Tab blev rigelig opvejet ved det store Opsving, som Industrien tog under Anvendelsen af Maskiner, Dampkraft og Stenkul, ved Frihandelen paa det rask opblomstrende Nordamerika, samt ved de betydelige Erobring, der samtidig skete i Indien. Her havde Baber, en Efterkommer af Tamerlan, c. 1500 hævet Mongolernes sunkne Magt. Hans Slægt herskede i 200 Aar under Navnet den store Mogul over Forindiens udstrakte Halvø. Men efterat Overdaadighed og Thronstridigheder havde undergravet Rigets Kraft, indtog og plyndrede den persiske Schah Nadir Hovedstaden, det rige Delhi; forskellige Statholdere (Nabober, Rajaher) og krigerske Stammer, f. Ex. Sikherne (ved Indus) og Maratterne, gjorde sig uafhængige. Denne brogede Blanding af dels mohamedanske dels hinduiske Stater lettede Adgangen til det Indre af Landet for Evropas søfarende Nationer. Ogsaa her kom England og Frankrig til at staa som Medbejlere. Det engelske ostindiske Compagni havde i det 17de Aarh. erhvervet Bombay og Madras, samt anlagt et endnu aabent og ubetydeligt Faktori i Calcutta. Hovedpunktet for det franske ostindiske Compagnis Besiddelser var Pondichéry; fra Øerne Isle de France og Bourbon blev Krigsmagten, der skulde underholdes saa langt fra Moderlandet, forsynet med alleslags Fornødenheder. Paa den østerrigske Arvefølgekrigs Tid udmærkede Dupleix sig som fransk Gouvernør i Indien. Han slog ikke alene Englænderne, men var ifærd med at danne et stort fransk Kolonialrige ved at undertvinge eller vinde en Mængde indiske Fyrster, da hans Tilbagekaldelse forstyrrede det begyndte Værk.

Da Dupleix var borte, begyndte det engelske ostindiske Compagni under den syvaarige Sø- og Kolonial-

krig (1756—1763) at udbrede sit Herredømme over Forindien. Et virksomt Middel hertil var Indøvelsen af indiske Rekrutter i den evropæiske Krigskunst. Anførte af engelske Officerer lærte disse saakaldte Seapoys at kjæmpe ligesaa tappert som de engelske Soldater, der hist ovre kun kunde samles i et ringe Antal. Kampen begyndte med, at Naboben af Bengalen bemægtigede sig Calcutta og indespærrede de fangne Englændere i et snevert Fængsel, den sorte Hule, hvor Størstedelen af dem omkom af Hede og Tørst (1756). For at hævne denne grusomme Fremfærd blev Oberst Clive afsendt fra Madras med 3000 Englændere og Seapoys. Han slog Nabobens femten Gange større Hær, indsatte en ny Fyrste i Bengalen og erobrede de franske Faktorier, hvor man for sent maatte angre ikke at have ydet Naboben kraftig Hjælp. Vel bleve disse givne tilbage ved Freden i Paris (1763), men ubefæstede og uden Territorium, saa at Englænderne nu stod uden Medbejlere i Indien. Ved at tage den afmægtige Stormogul under Beskyttelse erhvervede Compagniet sig et Slags Ret til de Provinser, som tidligere havde hørt til hans Rige. Clive begyndte da Grundlæggelsen af det britisk-ostindiske Rige, idet han lod Compagniet selv overtage Bengalens Bestyrelse. Snart blev Calcutta Generalgouvernørens Sæde og Hovedpunktet for den engelske Kolonialmagt. Den Vindesyge, Grusomhed og Foragt for de indfødte, som Englænderne overalt viste, afstedkom endnu lange og blodige Kampe. En farlig Fjende fik de paa den nordamerikanske Frihedskrigs Tid i Hyder Ali, Fyrste af Mysore, som understøttedes af de Franske. Men tilsidst bukkede saavel dennes Søn Tibbo Saib som de stridbare Maratter under for Englændernes List og overlegne Krigskunst. Det ostindiske Compagnis Magt-udvidelse i Forbindelse med den slette Bestyrelse, under hvilken Embedsmændene berigede sig ved skamløse

Underslæb, bevirkede, at William Pitt ved en Lov ¹⁷⁶⁴ satte Indiens Bestyrelse under Kronens Tilsyn. Men forøvrigt bleve det ostindiske Compagnis Privilegier urørte.

Frankrigs Omraade blev under Ludvig 15 udvidet med Korsika, som Genueserne solgte, da de ikke vare istand til at holde de stridbare Indbyggere i Ave. En fransk Hær betvang Øen samme Aar, som Napoleon Bonaparte fødtes i Ajaccio (1769).

Den indre Tilstand i Frankrig frembød et mørkt Billede. Adelen og Gejstligheden havde trods Tabet af deres politiske Rettigheder bevaret en fremfor de andre Stænder begunstiget Stilling i Samfundet. Adelen var fritaget for alle trykkende Byrder, havde Eneret til alle højere Officersposter, udelukkende Jagtret og andre fra Lenstiden stammende Rettigheder, der vare meget byrdefulde for den øvrige Landbefolkning. Den katholske Gejstlighed dannede et mægtigt Samfund, der styrede Kirke- og Undervisningsvæsenet næsten uafhængigt af den verdslige Myndighed. Den havde rige Indtægter af Tiender og Grundejendomme, hvoraf den ikke var forpligtet til at yde nogen Afgift til Staten. Alle Byrder vare saaledes væltede over paa den tredie Stand, og dog var Arbejdet hæmmet ved et indtil Smaalighed udstykket Monopolssystem og Laugsvæsen, som opofrede det heles Vel til Fordel for den enkelte. En saa vigtig Handelsvare som Kornet kunde f. Ex. ikke omsættes frit; der kunde saaledes være Overflod i en Provins, Dyrtil i en anden, og et privilegeret Selskab af Kornpugere, hvormed Kongen selv var i Ledtog, spekulerede i at udhungre Folket for at sælge Kornet til ublu Priser. Værst faren var Bonden, der ødelagt af Skatter, Hoveri og Jagtret maatte leve af den usleste Føde, i faldefærdige Flytter, og i aandelig Henseende stod paa et meget lavt Standpunkt; det var yderst sjældent, at en Bonde kunde

læse eller skrive. Næst efter denne Ulighed i Vilkaar og Rettigheder maa man mellem Aarsagerne til Frankrigs slette Tilstand nævne Ludvig d. 15des Regjering, der mere og mere udartede til et lunefuldt Despoti. Kongens og Statens Kasse vare et; det stod de kongelige Elskinder frit at øse af den med fulde Hænder; selv fornemme og rige Adelsmænd, der saa stolt ned paa Borger og Bonde, undsaa sig ikke ved at trygle om Gaver og Pensioner. Da Udgifterne langt oversteg Indtægterne, maatte Statskassen fyldes ved de uretfærdigste og grusomste Midler. Finanseembedsmændene vare ubarmhertige Blodsugere, som for at skaffe Penge til det ødsle Hof pressede den sidste Hvid ud af de fattige Klasser, hvilke Beskatningen (f. Ex. den berygtede Saltskat) fortrinnsvis ramte. Den bedste Finansminister, sagde man, var den, der bedst forstod at røve. Forgjæves gjorde Parlaterne Indsigelse mod Skattelovene; de bleve opløste ved et Magtsprog, og nye af Regjeringen afhængige Domstole traadte i deres Sted. Selv Undersaatternes Frihed og Liv var givet til Pris for Vilkaarligheden, idet en Ministers Ordre (lettre de cachet) var tilstrækkelig til Fængsling paa ubestemt Tid. Der udstedtes under Ludvig 15 ikke mindre end 150000 saadanne hemmelige Arrestordrer, og man kunde i Aarvis, ja sit hele Liv igjennem blive holdt i Fængsel uden at vide hvorfor. Bastillen, et med Volde og Grave omgivet Castel i Paris, var saaledes stedse fuld af ulykkelige, som havde paa-draget sig de herskendes Ugunst.

Fremsynede Mænd havde allerede længe indset, at Absolutismens Misbrug maatte føre til en fuldstændig Omvæltning. Ludvig 15 selv ytrede engang, følelsesløs som han var: „Det holder vel, saalænge jeg lever; min Efterfølger faar da at se, hvorledes han reder sig ud deraf.“ Sagen var den, at en Mængde forældede Anskuelser og gamle Fordomme vare borttrydte ved Videnskaberens dristige Udvikling, at nye Ideer havde vundet

*den hermed
blev vundet
den indvirkning
den naturlige ord.
1614*

Indgang i skjærende Modsætning til den bestaaende Tilstand, og den oplyste offentlige Mening med stigende Styrke krævede omfattende Forbedringer i alle Retninger af Statsstyrelsen. Her kunne først fremhæves de store Fremskridt, Naturvidenskaberne havde gjort ved Engländeren Newton (henved 1700), Attractionssystemets berømte Opdager, ved Benjamin Franklin og Italieneren Volta, der udfandt Elektricitetens Virkninger; James Watt gjorde Dampmaskinen anvendelig paa Industrien; Chemi, Mineralogi og Botanik (Svenskeren Linné) fremstilledes systematisk. Ved geografiske Opdagelser spillede den videnskabelige Interesse samme Rolle som forhen Vindesygen. Efterat Hollænderne (c. 1600) havde opdaget Australiens Fastland, begyndte det store Ocean med de farlige Øgrupper at besejles. Danskeren Bering fandt i russisk Tjeneste Strædet mellem Asien og Amerika. James Cook gjorde sig berømt som Verdensomsejler. Medens disse Fremskridt i forskellige Retninger udvidede Synskredsen, undersøgte en Række af Forfattere, navnlig Skotlænderen Adam Smith, Nationalvelstandens Kilde. Man kom til den Erkjendelse, at Statens Rigdom ikke beror paa Besiddelsen af ædle Metaller, men paa Arbejdet o: paa Handel, Industri og Agerbrug, og at Friheden er et virksommere og naturligere Mittel til at fremme disse Erhvervsgræne end kunstige Monopolsystemer.

Langt større Indflydelse paa Tidsaanden fik de franske Philosopher og politiske Forfattere, der skaanseløst blottede de i alle Retninger herskende Misbrug. Særlig rettede de deres Angreb mod Jesuiternes Aands tvang og den katholske Gejstligheds Forfølgelseslyst, men vendte sig ofte mod selve den christelige Religion, idet Fornuften erklæredes for den højeste Dommer i Alting, og Egenkærlighed for Drivfjederen til alle Handlinger. Heller ikke Adelen Overmod, Retsvæsenets Forfald og Lovgivningens barbariske Bestemmelser skaanedes; kort sagt alt det Bestaaende burde opløses, og et helt nyt

Samfund opbygges, grundet paa Fornuftens Love og alle Borgeres Lighed i Rettigheder. I denne Aand skrev Voltaire sine Digte, Romaner, historiske og filosofiske Afhandlinger. Diderot, d'Alembert o. a. forfattede en almindelig Ordbog (Encyklopædi), i hvilken Guds Tilværelse og Sjælens Udødelighed fornægtedes, og Læren om Materiens Evighed fremstilledes. I Begyndelsen tænkte Forfatterne ikke paa at indskrænke eller omstøde Kongemagten, fra hvilken man tvertimod haabede, at Reformerne kunde udgaa. For saa vidt gav da Regjeringen ogsaa efter for den offentlige Mening, som den lod Jesuiterne fordrive fra Frankrig, hvorpaa Ordenen ophævedes af Pave Clemens 14. Men snart fremstod der Forfattere, som i Forbindelse med Ligheden tillige tog Ordet for Friheden. Montesquieu fremstillede i Skriftet „l'esprit des lois“ det indskrænkede Kongedømme (efter engelsk Forbillede), Jean Jacques Rousseau i Skriftet „contrat social“ den demokratiske Republik som den Statsform, der var bedst skikket til at befordre Menneskenes Lykke. Denne Række Skrifter, i hvilke der rokkedes ved alt, hvad der hidtil var anset for helligt og ærværdigt, fandt ved deres lette Form og vittige Sprog en uhyre Udbredelse især i Samfundets dannede Klasser. Saaledes forberedtes den offentlige Mening til den forestaaende store Omvæltning; saaledes skabtes de Ligheds- og Frihedsideer, som de franske Revolutionsmænd senere søgte at iværksætte. Forgjæves anvendte Regjeringen sin Magt til at tilintetgjøre Skrifterne; de blev trykte hemmelig eller i Udlandet, og medens Forfatterne afsonede deres Brøde i Bastillens Fængsler, læste Hoffet og Adelen deres Bøger med den sædvanlige Letsindighed, uden at tænke paa, hvilke Følgerne maatte blive, naar de nye Ideer skulde træde ud i Livet. Selv udenfor Frankrigs Grænser hentede Evroperas Fyrster Raad til at forbedre Tilstanden i deres Riger hos Forfatterne; men heraf fremgik kun en Række af umodne

Forsøg, som snart strandede paa de privilegerede Stænders Modstand eller paa det store Folks Uvidenhed*).

Ludvig 15, der i sine sidste Aar blev behersket af et foragteligt Fruentimmer, Md. du Barry, døde 1774 foragtet og forbandet af sit Folk. Hans Sønesøn Ludvig 16 havde den bedste Villie til at lindre Folkets Nød, men manglede Kraft til at bryde Hoffets og de højere Stænders Modstand. Den offentlige Mening tvang ham til at tage Parti for de nordamerikanske Stater mod England. Efterat Franskmændene havde kjæmpet for at gennemføre Læren om politisk Lighed og Frihed i Nordamerika, modnedes Tidsaanden hurtig til den franske Revolution.

§ 5. Portugal og Spanien til c. 1789.

Portugal, der under Forbindelsen med Spanien havde tabt sine fleste Kolonier (undtagen Brasilien, samt Diu og Goa i Indien) hævede sig heller ikke efter Adskillelsen (1640) til den tidligere Betydning. Forfatningen udviklede sig under Huset Braganza i absolutistisk Retning; Cortesforsamlingen ophørte; men de svage Konger bleve afhængige af deres jesuitiske Skriftefædre og den bigotte Gejstlighed, som tillige med Adelen nød store Begunstigelser. Præstevælden havde i Portugal sine sædvanlige Følger. Uvidenhed, Dovenskab og Fattigdom greb om sig blandt Folket, og alle Næringsveje hensygnede. Portugal deltog som Englands allierede i den spanske Arvefølgekrig; men den mægtige Sømagts Beskyttelse maatte dyrt betales; thi Englænderne kom i

*) Blandt de talrige Statsmænd, som i større eller mindre Grad vare paavirkede af de franske Forfattere fremhæves Frederik 2 af Preussen (Side 179), Catharina 2 af Rusland (Side 171), Pombal i Portugal (Side 163), Aranda i Spanien (Side 164), men fremfor alle Struensee i Danmark (Se tredie Del Side 222) og Joseph 2 i Østerrig (Side 177).

Besiddelse af hele Portugals Handel, forpagtede dets Vinbjerger og knækkede aldeles den portugisiske Industri ved Indførelse af engelske Fabrikvarer. Saaledes gik Indtægterne fra Kolonierne hurtig igjennem Landet uden at bære nogen Frugt.

Et Lysglimt i Portugals Historie indtraadte, da den kraftige Minister Pombal, til hvem den svage Konge Joseph Emanuel betroede hele Regjeringen, tog fat paa at omskabe Portugal efter den nyere Statskunsts Grundsætninger. Hans Planer mødte megen Modstand, især hos Jesuiterne; men da de rejste Indianerne i Paraguay til Kamp mod Portugiserne i Sydamerika, og da de ansaas for Ophavsmænd til et mod Kongen rettet Mordforsøg, satte Pombal Jesuiterordenens Fordrivelse fra Portugal igjennem (1759). Dens Godser bleve konfiskerede, dens Medlemmer bleve bragte ombord paa nogle Skibe og kastede i Land paa Kirkestatens Strandbred i en hjælpeløs Tilstand. Med lignende Hensynsløshed blev den øvrige Gejstlighed og Adel bøjet under det kongelige Despoti; Foranstaltninger til at fremme Folkeoplysningen, hæve Agerbrug, Handel og Industri bleve gennemførte; Lissabon, der ødelagdes ved et frygteligt Jordskjælv (1755), blev gjenopbygget med stor Pragt. Men efter Joseph Emanuels Død (1777) blev Pombal afskediget; hans Reformer ophævedes, og Portugal sank tilbage i sin forrige Afmagt.

Philip 5 af Anjou var ved Ludvig d. 14des Hjælp bleven Konge af Spanien og anerkjendt som saadan i Utrechtfreden (1713). Det inderlige Venskabsforhold, der efter Ludvig d. 14des Beregning skulde knytte Frankrig og Spanien sammen til det fælles, bourbonske Kongehuses Hæder og Fordel*), blev for en kort Tid afbrudt formedelst Philip d. 5tes Had til Hertugregenten

*) Man tillægger Ludvig 14, da han hilste Philip som Konge af Spanien, den Ytring: „Nu er der ingen Pyrenæer mere.“

i Frankrig og hans Dronnings, Elisabet af Parmas Ærgjerrighed (Side 123); men siden stod Frankrig og Spanien paa samme Parti i det 18de Aarhundredes fire store Krige. Ved den polske Thronfølgekrig lykkedes det Elisabet at skaffe sin Søn Don Carlos Kongeriget Begge Sicilier (Freden i Wien 1735); og i den østerigske Arvefølgekrig erobrede spanske Tropper Parma og Piacenza for hendes yngre Søn Don Philippo (Freden i Aachen 1748). Philip 5, som ganske lod sig styre af sin rænkefulde Dronning og tilsidst henfaldt i en dyb Tungsindighed, var imidlertid død (1746). Hans Søn af første Ægteskab Ferdinand 6 havde den samme Sindsygdом og i endnu højere Grad end Faderen, saa at han tilsidst gik i Kloster. Musik var det eneste, der kunde adspredde ham, hvorved Sangeren Farinelli blev den mægtigste Mand i Riget.

Efter den barnløse Ferdinand d. 6tes Død (1759) forlod Don Carlos Neapel, som han overlod til sin yngre Søn Ferdinand, for selv at bestige Spaniens Throne (Karl 3 fra 1759—1788). Allerede i Neapel havde han ophjulpet sit forsømte Kongerige ved tidsvarende Forbedringer. I samme Aand virkede han i Spanien, navnlig gennem Ministeren Aranda. Ogsaa her bleve Jesuiterne fordrevne, og da de øvrige bourbonske Stater fulgte dette Exempel, bekvemmede Pave Clemens 14 sig til at ophæve Jesuiterordenen (1773). Aranda arbejdede i en Række Aar paa at forbedre Skolevæsenet, opdyrke Landets øde Egne ved indkaldte Tyskere og indskrænke Inkquisitionen; men da den aldrende Konge begyndte at lytte til Gejstlighedens Stemme, blev Aranda fjernet. Familiestolthed bevægede Karl 3 til at afslutte den bourbonske Familiepagt, som først afstedkom den ulykkelige Søkrig med England, der endtes ved Freden i Paris (1763), dernæst medførte Deltagelsen i den nordamerikanske Frihedskrig, som skaffede Spanien Besiddelsen af

Minorca. Ved Karl d. 3dies Død (1788) besteg hans ældste Søn Karl 4 Spaniens Throne.

§ 6. Rusland til 1796.

Endnu i det 17de Aarhundrede var Rusland ifølge sin afsides Beliggenhed og hele Tilstand at betragte som en asiatisk Stat. Provinserne omkring Østersøens østlige Bugter hørte til Sverig; Polens Grænse naaede henimod Smolensk, og Egnene Nord for det sorte Hav beboedes af Tatarerne, som stod under tyrkisk Højhed. De første Regenter af Huset Romanov*) befæstede dog lovbunden Orden i det Indre, ligesom de ogsaa tog Kosakkerne under Beskyttelse; men Peter den Store (1682—1725) stillede først Rusland i Række med de europæiske Stater.

Da Peter i en Alder af ti Aar blev udraabt til Czar under sin Moders Formynderskab, æggede hans herskesyge Søster Sophie Livvagten i Moskov, Strelizerne, til Opstand og tilrev sig ved deres Hjælp Regentskabet for sine Brødre, Peter og den forstandssvage Ivan, som begge erklæredes for Czarer. Men allerede tidligt udviklede der sig hos Peter Egenskaber, som lod ane den tilkommende Hersker. Ængstelig for at blive fortrængt, besluttede Sophie at rydde ham af Vejen; men Planen blev opdaget; Peter indespærrede hende i et Kloster og fremtraadte, da Ivan nøjedes med den blotte Czartitel, som Enehersker over Rusland (1789).

Understøttet af sin Opdrager Lefort fra Genève, tog Peter den Store fat paa sin Plan, at omskabe Rusland til en kultiveret Stat efter europæisk Mønster; kun da kunde der sikres Rusland en Fremtid og en Betydning, som svarede til dets Udstrækning og Folkemængde. For med egne Øjne at se, hvad han hidtil kun kjendte gennem Leforts Skildring, foretog Peter sig en Uden-

*) Se Stamtavle VI.

landsrejse til Holland, England og Tyskland, paa hvilken han undersøgte alt, hvad der kunde tjene hans Øjemed, og især skaffede sig grundig Kundskab til Skibsbyggeriet, Militærvæsenet og Industrien, som han vilde omplante i russisk Jordbund ved at tage fremmede Officerer, Søfolk, Haandværkere og Arbejdere af enhver Slags i sin Tjeneste. Da der indløb Underretning om, at Strelizerne havde rejst et Oprør i Moskov, ilede han hjem, men fandt allerede Ordenen gjenoprettet af Skotlænderen Gordon, hvorpaa flere tusinde af de tøjlesløse Strelizere, som havde antaget de romerske Prætorianeres farlige Vaner, blev henrettede, tildels med Czarens egen Haand, og Korpset blev opløst. Fra den Tid mødte Peters Reformer ingen alvorlig Modstand.

I dobbelt Henseende, baade for at skabe en Sømagt og for at tilvejebringe en bekvem Handelsvej, var det nødvendigt for Peter den Store at skaffe sig Besiddelser ved Havet. I den store Tyrkekrig, som endtes ved Freden i Karlowitz (1699), blev Asov vundet. Men fortrinsvis havde Peter sin Opmærksomhed henvendt paa Østersøprovinserne. Det traf sig paa samme Tid, at den danske Konge Frederik 4 attraaede at tilbageerobre de tabte Provinser hinsides Sundet, og at den for sin legemlige Styrke og sine Udsvævelser bekjendte August 2, Konge af Polen og Kurfyrste af Sachsen, vilde have Krig med Sverig for at faa et Paaskud til at føre sachsiske Tropper ind i Polen og rejse det polske Kongedømme af dets Afmagt. Mellem disse tre Fyrster kom der saa meget lettere et Forbund istand imod Sverig, Nordens mægtigste Stat siden den westphalske Fred, som den svenske Konge Karl den 12tes Ungdom syntes at love et let Bytte. Men Karl optog dristig Kampen (den store nordiske Krig 1700—1721)*). Efter at have afvæbnet Danmark (Fred i Travendal 1700)

drog Karl 12 mod Russerne og slog deres langt overlegne Hær ved Narva (1700), fordrev Sachserne fra Lifland og trængte ind i Polen uden at bryde sig om Polakkernes Paastand paa at være neutrale. I Warschau drev han med Magt Adelsmanden Stanislaus Leczinskis Valg til Polens Konge igjennem og standsede ikke sit Sejrstog, førend han i selve Sachsen havde tvunget August 2 til at gjøre Afkald paa den polske Throne (Fred i Alt Ranstädt 1706). Imidlertid havde Peter den Store faaet fast Fod i de for Tropper blottede Østersøprovinser og der anlagt St. Petersborg, Ruslands fremtidige Hovedstad, til Bevis paa, at han ikke agtede at opgive sine Erobring. Det var paa Tiden, at Karl 12 vendte sig mod denne sin farligste Fjende. Imod alle besindige Raad trængte han ind i det uvejsomme Ukraine, hvor hans Tropper led usigeligt af Hunger og Vinterkulde. Da desuden den forventede Hjælp fra Kosakhetmanen Mazeppa udeblev, blev den svenske Hær trods den mest glimrende Tapperhed fuldstændig opreven i Slaget ved Pultava (1709). Kongen undkom til Tyrkiet, hvor det lykkedes ham at ophidse Sultanen til Krig mod Rusland. Da Peter i Haab om Hjælp fra Hospodaren i Moldau uforsigtig var rykket frem over Pruth, blev han indesluttet af Storveziren Mehemet Baltadschi, men slap ved sin Kone Catharinas Klogskab ud af denne Nød med Tabet af Asov (Fred i Hush 1711). Svenskernes Uheld havde atter bragt Sachsen saavel som Danmark under Vaaben, hvorved det lykkedes August 2 at fordrive Stanislaus fra Polen og paany at bemægtige sig den tabte Krone. Efter Karl d. 12tes Hjemkomst søgte Ministeren Görtz at sprede de Farer, der truede Sverig, ved et Forbund med Rusland, som havde Danmarks Deling og et fælles Angreb paa England (Side 124) til Formaal; men de paabegyndte Underhandlinger bleve afbrudte ved Karls Død (1718), og Peter fortsatte Krigen med frygtelige Plyndringer paa de svenske Kyster, indtil

*) Se 3die Del Side 238 ff.

Freden kom istand i Nystad (1721). Rusland beholdt Ingermanland, Estland, Lifland og Viborg i Finland. Sverig anerkjendte August 2 som Konge af Polen. Danmark havde allerede 1720 sluttet Fred i Frederiksborg.

Efter Krigen antog Peter den Store Titel af Kejser, en Antydning af den nye Stilling, Rusland herefter skulde indtage i Evropa. Gjennemgribende Reformer for at føre Rusland ud af Barbariets Mørke fortsattes imidlertid uafbrudt. Krigen havde skabt en disciplineret Armee og en veløvet Flaade, hvor Forfremmelser skete efter Fortjeneste, ikke efter Fødsel; thi ligesom Peter selv havde lært alt fra Grunden, saaledes skulde ogsaa de unge Adelsmænd tjene sig op fra Soldater og Matroser til Officerer. Hele Regjeringsformen uddannedes efter fransk Mønster; det kejserlige Despoti bøjede saavel Adelen som Gejstligheden under sig, hin ved at gjøre det af Kejseren udnævnte Senat til Rigets højeste Ret istedetfor Adelen (Bojarernes) Domstol, denne ved Afskaffelse af Patriarchens Værdighed, i hvis Sted Kejseren tiltog sig den højeste kirkelige Magt og lod den hellige Synode (en Forsamling af Kirkens Biskopper) lede Kirkens Anliggender. For Landets Opkomst sørgede Peter ved at fremme Manufaktur og Bjergværksdrift; han byggede Havne og Kanaler, som senere ere fortsatte og have tilvebragt en Vandforbindelse mellem Østersøen og de sydlige Have. Videnskabelige Anstalter oprettedes især til Uddannelse af gejstlige; men Oplysningens almindelige Udbredelse hindredes af Livegenskabet; og selv i de højere Stænder blev Kulturen af en ren udvortes Beskaffenhed. Ved Hoffet, hvor fransk Skik og Ceremoniel indførtes, stak den naturlige Raahed idelig igjennem, hvortil Peter selv gav Exemplet ved sin Tilbøjelighed til umaadelig Nydelse af Brændevin. Russerne modtog i det hele Peters Foranstaltninger med den slaviske Lydighed, som er et Særkjende for dette Folk. Men

den Voldsomhed, hvormed han greb ind i alle, selv i det daglige Livs Forhold og omdannede gamle Vedtægter efter sin Villie, tillige med hans Forkjærlighed for de talrige indkaldte fremmede bevirkede, at et misfornøjet Parti sluttede sig til hans Søn Alexius, som var opdraget af uvidende gejstlige og lod sig forlyde med at ville sætte alt paa den gamle Fod, naar han kom paa Thronen. Da alle Advarsler vare frugtesløse, lod Peter sin Søn sætte i Fængsel, hvor han døde. Derpaa fastsatte Peter, at Kejseren selv kunde bestemme Thronfølgen, en Lov, som skulde styrke Despotiet, men i Virkeligheden gav Thronen til Pris for Hoffolkenes Rænker og Partikampe.

Da Peter ved sin Død (1725) intet Valg havde truffet, satte Menzikov, hvem Peter havde hævet fra simpel Stand til de højeste Værdigheder, hans Enke Catharina 1 (1725—1727) paa Thronen og styrede Riget under hende saavelsom under hendes Efterfølger Peter 2, en Søn af den ulykkelige Alexius, indtil nye Yndlinger af den svage Kejser styrtede ham og sendte ham som Statsfange til Sibirien. Ved Peter d. 2dens tidlige Død (1730) udnævnte Senatet Peter den Stores Broderdatter Anna Ivanovna, Enkehertuginde af Kurland, til Kejserinde (1730—1740), efter at have foreskrevet hende en stræng Haandfæstning. Men denne oligarchiske Forfatning passede saa lidet for Rusland, at Anna snart uden Modstand kunde bryde sine Forpligtelser og regjere uindskrænket gennem sin Yndling, den forfængelige og gjerrige Biron (Bühren). Efter at have hjulpet August 2³ af Sachsen paa Thronen i Polen (Fred i Wien 1735) skaffede hun Biron Hertugdømmet Kurland, hvor den kettlerske Stamme var uddød. Fra den Tid kunde Kurland snarere betragtes som en russisk Provins end som et polsk Len. Statsmanden Ostermann og Feltherren Münnich, der var dannet i Eugens Skole, førte under Annas Regjering Rusland fremad paa den af Peter den

Store anviste Vej. Medens Tyrkiet var indviklet i en Krig mod den persiske Schah Nadir, skulde Lejligheden benyttet til at udvide Grænsen mod Syd. De krimiske Tatarers Strejferier afgav et forønsket Paaskud til at begynde Krigen, i hvilken Münnich for første Gang viste den russiske Armees Overlegenhed over de hidtil saa frygtede Tyrker; men da Østerrigerne, Ruslands allierede, kjæmpede uheldigt (Side 135) og sluttede Fred i Belgrad (1739), maatte Rusland nedstemme Fordringerne og nøjes med at faa Asov tilbage som en aaben By. Anna bestemte før sin Død (1740) Thronfølgen for sin Søsterdattersøn, den tre Maaneder gamle Ivan, i hvis Mindreaarighed Biron skulde staa i Spidsen for Riget. Men allerede efter faa Dages Forløb blev Biron styrtet og forvist til Sibirien af Kejserbarnets Moder Anna, som blev understøttet af Münnich. Et Aar var næppe forløbet, før denne Omvæltning fulgtes af en Thronrevolution. Peter den Stores Datter, Elisabet, der allerede formedelst sin Herkomst var yndet af Folket, havde vundet Garderegimenterne ved sin Skjønhed og Nedladenhed; opmuntret af sin Livlæge Lestocq, begav hun sig med nogle hundrede Mand til Kejserpaladset, tog de regjerende til Fange og lod sig udraabe til Kejserinde (1741—1762). Ivan blev sat i Fængsel, hvor han senere blev myrdet; hans Forældre samt Münnich og Ostermann sendtes til Sibirien. Med disse højtfortjente fremmedes Bortvisning forfaldt Riget, almennyttige Foretagender standsede, og en vid Mark aabnedes for Vilkaarlighed, medens Elisabet hengav sig til raa Udsvævelser og efter sine Luner hævede livegne og Soldater til de højeste Værdigheder. Ogsaa for den ydre Politik raadete hendes personlige Tilbøjeligheder. En Krig med Sverig endtes ved Freden i Åbo (1743), i hvilken Sverig afstod et Stykke af Finland og modtog en Thronfølger af det af Elisabet yndede holsten-gottorpske Hus. Senere deltog Rusland i Syvaarskrigen mod Frederik 2 af Preussen, paa hvem Elisabet

var heftig forbitret. Der kjæmpedes i de blodige Slag ved Zorndorf og Kunnersdorf; men da Frederik 2 var bragt til Afgrundens Rand, døde Elisabet (1762), og den af hende udsete Thronfølger Peter 3 af Holsten-Gottorp sluttede Fred og Venskab med Frederik 2. Den almindelige Misfornøjelse, som fremkaldtes ved Peters Efterligning af det preussiske Militærvæsen og ved hans hovedkulds Reformers, der truede med at kaste alt i en fuldstændig Forvirring, gjorde det let for hans tilsidesatte Kone, Catharina, en Prinsesse af Anhalt, under hans Fraværelse at vinde Scldaterne i Hovedstaden for sig og bemægtige sig Thronen. Budskabet herom bragte Peter aldeles ud af Fatning. Vaklende mellem Modstand og Flugt blev han greben og, skjønt han frasagde sig Kejsertitlen, paa det grusomste myrdet i Fængslet.

Efter en saadan Række af voldsomme Omvæltninger, som minde om det gamle Roms Kejsertid, fik Rusland i Catharina 2 (1762—1796) en Herskerinde, som med sikker Haand skred frem mod det af Peter den Store betegnede Maal. Hertil sigtede de betydelige Foranstaltninger, hun traf til at ophjælpe Næringsvejene, forbedre de livegne Bønders Kaar paa Krongodset, og anlægge Stæder, hvor en velhavende Middelstand kunde udvikles. Ved Siden heraf holdt den aandrige Kvinde af at vise sig som Beskytterinde af Videnskaberne og som Tilhængerinde af de nye Lærdomme, der udgik fra de franske Philosopher, forsaa vidt de vare forenelige med det russiske Despoti. Hun lod sit uhyre Rige undersøge i naturvidenskabelig og geografisk Henseende; hun indhentede Raad angaaende Lovgivningen hos Encyklopædisterne, paabød at vise religiøs Tolerance og lod oprette Folkeskoler og Velgjørenhedsanstalter; men hvad Ruslands Hof og højere Stænder modtog af Vestens Kultur og Sæder, var kun den ydre Form, religiøs Lige-gyldighed, Ødselhed og en Usædelighed, hvortil Catharina selv gav Exemplet i Forholdet til sine skiftende

*Beskytteren
i den nye
verden*

174-175

*Elisabet
af Sibirien
og
af Sibirien*

Yndlinger. Hendes Menneskekjærlighed og Interesse for Oplysning var kun beregnet paa at indhøste Lovtaler hos de toneangivende franske Skribenter eller stilledes i den udenlandske Politik frem som det Paaskud, hvorunder Ruslands Magt skulde udvides paa Naboernes Bekostning. Begge Dele lykkedes hende fuldstændig.

Siden Johan Sobieskys Død (1696) havde Polens Betydning mere og mere tabt sig under Kongerne af sachsiske Hus, August 2 (1697—1733) og August 3 (1735—1763). Grænserne strakte sig vel endnu fra Østersøen til Karpatherne, fra Brandenburg til henimod Dniepr; men Staten lignede mindre et Kongerige end en aristokratisk Republik. Jo mere sædelig Fordærvelse udbredte sig gennem det forfinede sachsiske Hof, desto farligere blev Adelens Overmagt. Rigsdagen, paa hvilken et eneste adeligt Landbuds Stemme (liberum veto) var berettiget til at kuldaste Beslutningerne, var bleven Skueplads for rasende Partikampe. Retten til at indgaa bevæbnede Confoederationer havde endog gjort Anarchiet til den regelmæssige Tilstand i Riget. Derfor havde Polen hverken i den nordiske Krig eller i Syvaarskrigen kunnet hævde sin Stilling som uafhængig Stat. Det Værn, Polen havde haft i Naboernes Uenighed, faldt bort ved Hubertsburgfreden (1763). Da de sædvanlige Valgkampe udbrød ved August d. 3dies Død, indgik nemlig Catharina 2 af Rusland og Frederik 2 af Preussen en hemmelig Traktat, i hvilken de lovede hinanden at forsvare Polens frie Forfatning, navnlig Valgkongedømmet og liberum veto. Meningen var, at de vilde vedligeholde Polens opløste Tilstand, indtil det belejlige Øjeblik kom til at udføre deres Erobringsplaner. Polakkerne bleve nu tvungne til at vælge den ubetydelige og svage Stanislaus Poniatovsky, Catharinas tidligere Elsker, til Konge (1764). Herefter var Ruslands Gesandt i Warschau, den voldsomme Repnin,

der støttede sig til russiske Tropper, Polens virkelige Behersker. Da de haardt forfulgte Dissidenter o: de fra den romersk-katholske Religion afvigende anraabte om Ruslands Beskyttelse, benyttede Catharina 2 Tolerancens velklingende Navn til at kaste Polen ind i en ny Partikamp. Ved at bortføre de ivrigste Forsvarere af den katholske Sag til Sibirien skræmmede Repnin Rigsdagen til at indrømme Dissidenterne Religionsfrihed og lige politiske Rettigheder med de katholske. Forbitrede herover indgik nogle polske Fædrelandsvenner en Confoederation i Bar (i Podolien) for at afryste det russiske Aag og ophæve den Dissidenterne tilstaaede Frihed; men efter fortvivlede Kampe med de russiske Tropper bleve de confoedererede Friskarer adspredte og jagte over paa tyrkisk Grund. Da Russerne forfulgte dem herhen og udøvede forskjellige Grusomheder, udslyngede Sultanen en Krigserklæring mod Rusland (1768). Men Tyrkerne havde i Indretningen af deres Krigsmagt ikke fulgt Tidens Fremskridt. Medens den russiske Landarmee under blodige Kampe trængte frem til Donau, viste Østersøflaaden under Alexius Orlov, Catharinas Yndling, sig i Middelhavet, efter at have tilbagelagt den lange Vej Vesten om Evropa. Grækerne paa Morea bleve rejste til en Opstand mod Tyrkernes Undertrykkelser; men Orlov trak snart igjen de faa russiske Batailloner, der vare landsatte, bort og overlod Grækerne til deres Dødsfjenders Hævn. Den russiske Flaade sejrede, ledet af engelske Officerer, over Tyrkernes Flaade ved Scio og tændte den kort efter i Brand i Havnen ved Tchesme (1770). Da disse Sejrvindinger syntes at sætte Tyrkiets Bestaaen paa Spil, tog Maria Theresia Sultanens Parti, saa at en stor evropæisk Krig truede med at udbryde. For at forebygge dette, foreslog Frederik 2 af Preussen at holde Catharina skadesløs med et Stykke af Polen, mod at hun skjænkede Tyrkiet en billig Fred; for at

opretholde Evropas Ligevægt skulde ogsaa Preussen og Østerrig deltage i Byttet. I Kraft af den stærkeres Ret udførte da de tre Magter Polens første Deling (1772). Rusland bemægtigede sig den østlige Del af Lithauen; Østerrig besatte det velbefolkede Galizien; Preussen tog Vestpreussen (undtagen Stæderne Danzig og Thorn) samt Netzedistriktet, hvorved der tilvejebragtes Sammenhæng mellem de preussiske Provinser i og udenfor det tyske Rige. En Opstand af Kosakkerne under Pugatschev, der udgav sig for den myrdede Peter 3, bevægede Tyrkerne til at fortsætte Krigen; men da deres Forhaabninger om en heldigere Krigsførelse bleve skuffede, sluttedes der Fred i Kutschuk Kainardschi (1774), hvorved Tyrkerne trængtes tilbage over Dniepr. Rusland fik nogle faste Punkter i Tatarernes Land foruden fri Skibsfart paa det sorte Hav og gennem Dardanellerne. Forøvrigt erklæredes Tatarerne for uafhængige af Tyrkiet. Dette første Skridt til at udvide Rusland indtil det sorte Hav paafulgtes snart af andre, efterat den herskesyge og ødsle Potemkin havde vundet en ubegrænset Indflydelse paa Catharina. Tatararchanen paa Krim blev ved Rænker og Bestikkelser bevæget til til at afstaa sit Land til Rusland, hvorpaa Potemkin kvalte de fjendtlige Stammers Modstand med blodig Grusomhed. Kort efter afstod ogsaa Prins Heraklius, Portens Vasal, sit Rige Georgien (Syd for Kavkasus) til Rusland. Da Catharina, ledsaget af Potemkin, foretog en Rejse til Syden, havde hun en Sammenkomst med den tyske Kejser Joseph 2, ved hvilken Lejlighed det almindelig troedes, at Tyrkernes Fordrivelse fra Evropa blev aftalt. Bestyrket heri ved Ruslands og Østerrigs Rustninger, lod Sultanen den russiske Gesandt kaste i de syv Taarne og erklærede Krigen (1787). Potemkin, der selv havde Overanførselen over den russiske Hær, og under ham Suvarov betegnede deres

Fremrykken ved blodige Sejre. De tyrkiske Fæstninger Otschakov og Bender bleve stormede; men Ismail modstod Suvarovs Anstrængelser i flere Maaneder. Da befalede Potemkin, at den skulde tages inden tre Dages Forløb. Tre Storme bleve afslaaede af den tyrkiske Besætning, men ved den fjerde trængte Suvarovs Soldater over Murene; Kampen fortsattes i Gaderne og endte med en frygtelig Nedsabling af de værgeløse Indbyggere. Mindre heldig var Østerrigernes Krigsførelse, saalænge Joseph 2 selv kommanderede; men da han syg var vendt tilbage til Wien, hvor han døde (1790), trængte den fra Syvaarskrigen bekendte General Laudon ogsaa paa sin Side frem og erobrede Belgrad. Forgjæves søgte den svenske Konge Gustav 3 at standse Russernes Fremskridt ved et Angreb fra Finland. Efter en afvekslende Kamp til Lands og til Vands sluttede han Fred i Verelä (1790). Kraftigere virkede Preussens og Englands Trusler i Forbindelse med den overraskende Vending, som den franske Revolution begyndte at tage. Kejser Leopold 2 blev herved bevæget til at slutte Fred med Tyrkerne i Szistova (1791) uden synderlig Fordei. Selv Catharina 2 opgav snart efter Kampen, da nye Uroligheder i Polen syntes at love et større Bytte, og lod sig ved Freden i Jassy (1792) nøje med, at Floden Dniestr blev bestemt til Grænse mellem Tyrkiet og Rusland.

Medens Rusland var indviklet i Tyrkekrigen, syntes det gunstige Øjeblik at være kommet for Polakkerne til at hæve deres Fædreland af Fornedrelsen. Opmuntrede af Preussen, der var i spændt Forhold til Rusland, gav de sig en ny Forfatning, hvorved Polen blev gjort til et Arverige i den sachsiske Familie efter Poniatovskys Død; desuden blev liberum veto og Retten til at indgaa Confoederationer afskaffet; statsborgerlige Rettigheder tilstodes Borgere og Bønder, Religionsfrihed Dissidenterne.

Men Virkningerne af disse forstandige Beslutninger fik ikke Tid til at udfolde sig; den gamle Uenighed kom strax til for at forstyrre det hele. Nogle misfornøjede Medlemmer af den polske Adel forenede sig i Targovitz og paakaldte Ruslands Hjælp, der villigen ydedes. Under Paaskud af at ville beskytte Polens Frihed lod Catharina Tropper rykke ind i Landet; den preussiske Konge, Frederik Vilhelm 2, svigtede troløst Polakkerne og foretrak at dele Byttet med sin mægtige Nabo. Efterat Polakkernes adspredte Modstand var brudt, iværksattes Polens anden Deling (1793). Rusland inddrog en stor Del af Lithauen, og Preussen tog en Del af Storpolen samt Stæderne Danzig og Thorn. Harmfuld over en saa uhørt Krænkelse af Folkeretten, rejste den polske Nation sig til Kamp mod Undertrykkelsen, og den tapre Kosciusko, der havde kjæmpet under Washington, traadte i Spidsen for Frihedskampen som Dictator. Den russiske Besætning i Warschau blev overvældet og nedsablet; men Kosciuskos og hans Kampfællers beundringsværdige Tapperhed formaaede i aaben Mark intet imod Naboernes overlegne Hære. Efterat Kosciusko var bleven slaaet ved Maciejowice og saaret var falden i Russernes Hænder, rykkede den frygtelige Suvarov, der var hidkaldt med sin Armee fra det sorte Havs Bredder, mod Warschau og stormede Forstaden Praga. De Grusomheder, som her udøvedes mod de værgeløse Indbyggere, paaskyndede Warschaus Overgivelse, hvorpaa Polens tredie Deling eller rettere fuldstændige Opløsning foretoges (1795). Rusland tog Resten af Lithauen med Volhynien og Podolien; Preussen fik Warschau og Nyøstpreussen; Østerrig, der ilede med at deltage i et Rov, som det dog ej troede at kunne hindre, bemægtigede sig Vestgalizien. Den usle Konge Stanislaus, som havde nedlagt Kronea efter at have bidraget sit til Polens Undergang ved sin Holdningsløshed og Frygt for Rusland, døde faa Aar efter.

Catharina 2 døde 1796 og efterlod Riget til sin Søn Povl 1.

§ 7. Tyskland til 1792.

Joseph 2 modtog den tyske Kejsertitel efter sin Fader Frants 1 († 1765) og Herredømmet over det østerrikske Monarchi ved sin Moder Maria Theresias Død (1780). Han havde indsuget den franske Philosophis Grundsatninger, i Overensstemmelse med hvilke han vilde befordre sine Undersaatters Lykke, deres Oplysning og Velvære, uden at tage Hensyn til bestaaende Standsrettigheder eller andre forældede Forhold. For denne Opgave var han besjælet af rastløs Iver og rosværdig Begejstring. Slag i Slag udgik der fra hans Haand Forordninger, hvorved trods Pave Pius d. 6tes skriftlige og mundtlige Forestillinger Religionsfrihed indførtes og et stort Antal Klostre inddroges, hvis Indtægter bleve anvendte til at oprette Folkeskoler og Velgjørenhedsanstalter. Fremdeles ophævede han Bøndernes Livegenskab, indførte en ligelig Beskatning af al Grundejendom og bød, at alle uden Forskjel paa Stand og Stilling skulde være lige for Loven. Ligesom disse Forandringer krænkede de begunstigede Klassers Interesser, saaledes saarede Joseph sine forskjelligartede Undersaatters Nationalfølelse ved at gøre Tysk til fælles Regjeringssprog, og han maatte gribe til hensynsløs og vilkaarlig Fremfærd for at sætte sine velmente Foranstaltninger igjennem lige over for den fra alle Sider rejste Modstand. En betænkelig Gjæring opstod herover i Ungarn, hvor man følte sig krænket, fordi Joseph ikke vilde lade sig krone i Presburg, men førte den ungarske Krone til Wien. I det østerrikske Belgien blev Budskabet om, at Provinsernes ældgamle Privilegier vare ophævede, besvaret med en aaben Opstand.

I Forholdet til Udlandet maatte Joseph d. 2dens Hensynsløshed og Mangel paa Agtelse for de bestaaende Traktater berede ham lignende Forlegenheder og en Modstand, der var endnu vanskeligere at bryde end hans egne Undersaatters. Da Joseph saaledes vilkaarlig ophævede Barrieretraktaten og Scheldeflodens Spærring trods Bestemmelserne i Utrechtfreden, kom det til et Brud med Holland; men Frankrigs Mægling afgjorde Sagen derhen, at Schelde forblev lukket, hvorimod Hollænderne forlod de belgiske Fæstninger. Tvende Forsøg, som Joseph gjorde paa at erhverve Bajern for at afrunde og samle sine Besiddelser, standsedes af Østerrigs gamle Modstander, Frederik 2 af Preussen. Som Civilisationens Forkjæmper fattede Joseph i Forbindelse med Catharina 2 endelig den Plan at fordrive Tyrkerne fra Evropa; men under den derved udbrudte Krig døde han (1790), efterat Overanstængelse og fejlslagne Forhaabninger havde nedbrudt hans Helbred. Hans Broder Leopold 2, hidtil Storhertug af Toscana, blev nu tysk Kejser og Østerrigs Behersker (1790—1792). Han endte Krigen med Tyrkerne i Szistova (1791) og beroligede sine oprørske Provinser dels med Magt dels ved at tage sin Broders Reformer tilbage; thi de Følger, som en reformerende Politik drog efter sig i Frankrig, syntes at anbefale Forsigtighed. Det truede allerede med en Krig imod det revolutionære Frankrig, da Leopold døde, og hans Søn Frants 2 besteg Thronen.

En fastere Enhed end det broget sammensatte Østerrig dannede Preussen under Frederik 2, hvis fremragende Egenskaber som Statsmand og Kriger i lige Grad have bidraget til at skaffe ham Navnet den Store. Medens han utrættelig arbejdede paa at opdyrke de i Syvaarskrigen ødelagte Egne, anlægge Landeveje, fremme Agerbrug og Fabrikdrift, vedblev Armeen og Finanserne, Statens Grundpiller, at være en Hovedgjenstand for hans

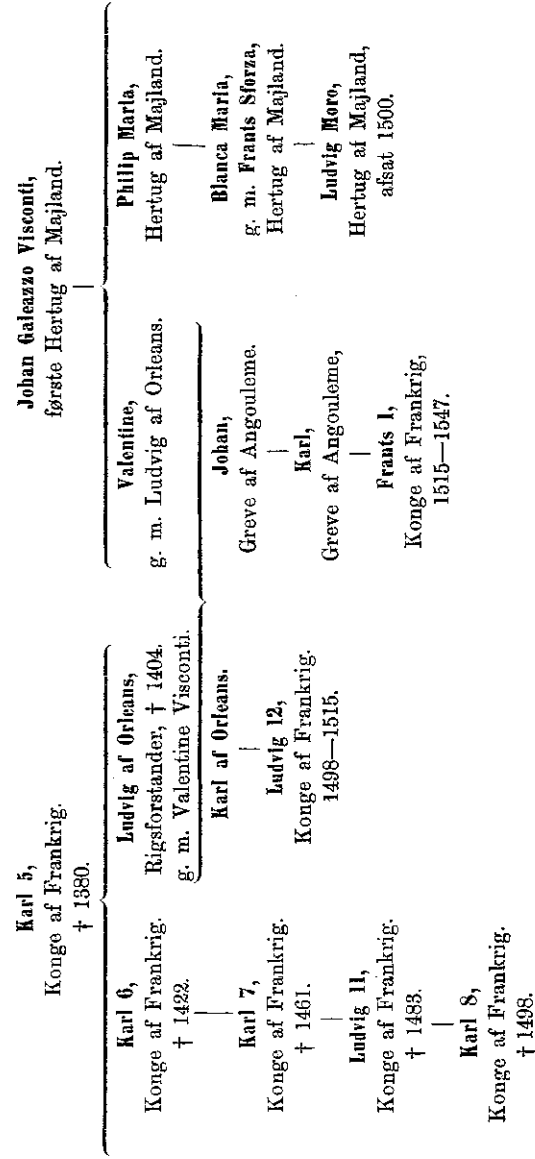
Omsorg. Skjønt Frederik stod over alle samtidige Regenter ved sin kraftige Regjering, ved den kloge Sparsomhed og udmærkede Orden, der herskede i alle Statsstyrelsens Grene, greb han dog for at forøge Indkomsterne til det fra den franske Statskunst laante Middel, ved Monopoler at beskatte de første Nødvendighedsartikler; Statens Fordel var den egenraadige Selvhersker vigtigere end Folkets Tilfredshed. Den Ringeagt for det tyske og Forkjærlighed for det franske Sprog og dets Literatur, som Frederik fra Ungdommen af havde næret, bevarede han til det sidste. Han var en Beundrer af Voltaire, og skjønt det venskabelige Forhold mellem dem kjølnedes ved et Besøg, som Voltaire aflagde paa Slottet Sanssouci, vedbleve de dog at staa i Brevvexling. Som den der delte de franske Philosophers Anskuelse om Religionen, udøvede Frederik 2 i høj Grad religiøs Tolerance, saa at endog de fra de katholske Lande fordrevne Jesuiter fandt et Tilflugtssted i Preussen.

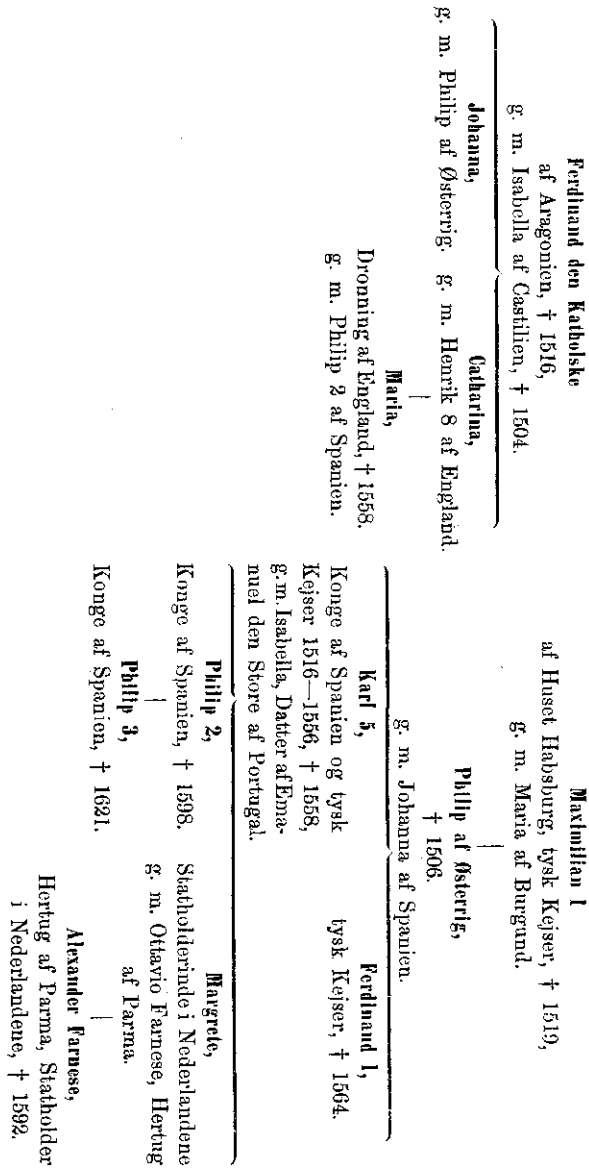
I de evropæiske Forhold vedblev Frederik den Store, støttet til sin stærke Armee og sit rige Skatkammer, at indtage den fremragende Plads, hvortil hans store Bedrifter berettigede ham. Men følelseløs for Folkets Ret blev han Ophavsmanden til Polens første Deling (1772). Senere modsatte han sig med Held Joseph d. 2dens Bestræbelser for at udvide sin Magt i Tyskland.

Frederik den Store døde 1786. Hans Brodersøn, Frederik Vilhelm 2, var en svag og ødsel Regent, under hvem Tolerancen veg for strænge Foranstaltninger imod Tænkefriheden. Derimod fortsattes hans Forgjængers Politik, dergik ud paa Polens Sønderlemmelse (Polens anden og tredie Deling). Preussen fandt her Erstatning for de Tab, som Frankrig paaførte det ved Rhinen, efter at Frederik Vilhelm i Forening med Østerrig havde paataget sig at bekjæmpe den franske Republik.

Den aandelige Bevægelse, som udgik fra de engelske og franske Forfattere, udbredte sig i den sidste Halvdel af det 18de Aarh. til Tyskland, hvor navnlig Philosophien (Kant) og Digtekunsten (Klopstock, Wieland, Lessing, Schiller, Goethe) fik en ny og glimrende Udvikling. Men Tiden var endnu ikke kommen til at vække den nationale Aand og den politiske Sans hos den store Masse af det tyske Folk.

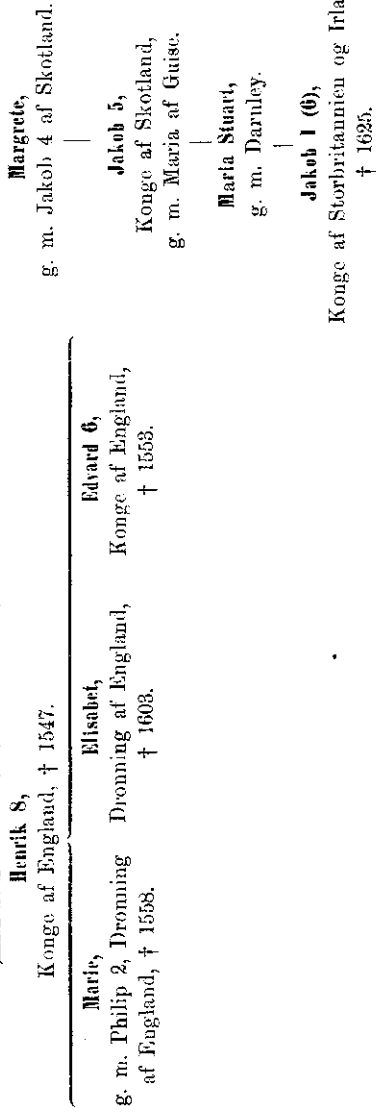
Stamtavle I.

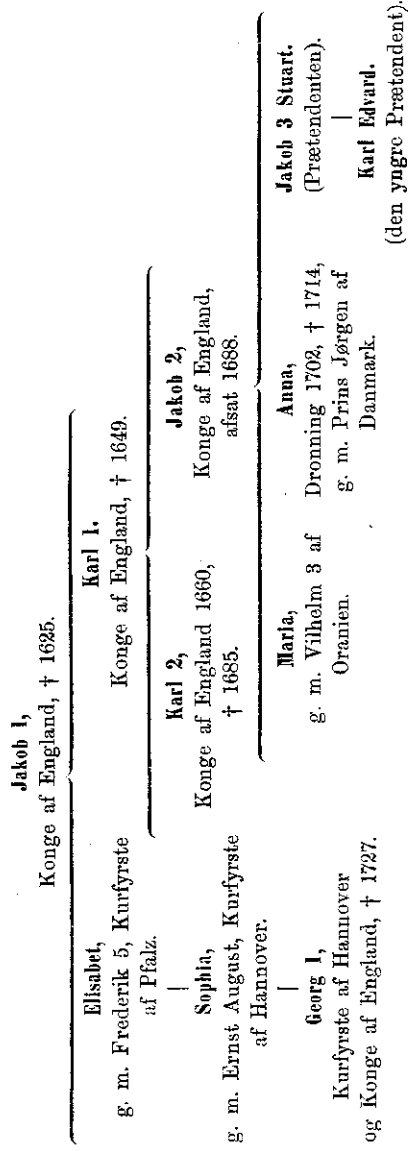

Stamtavle III.

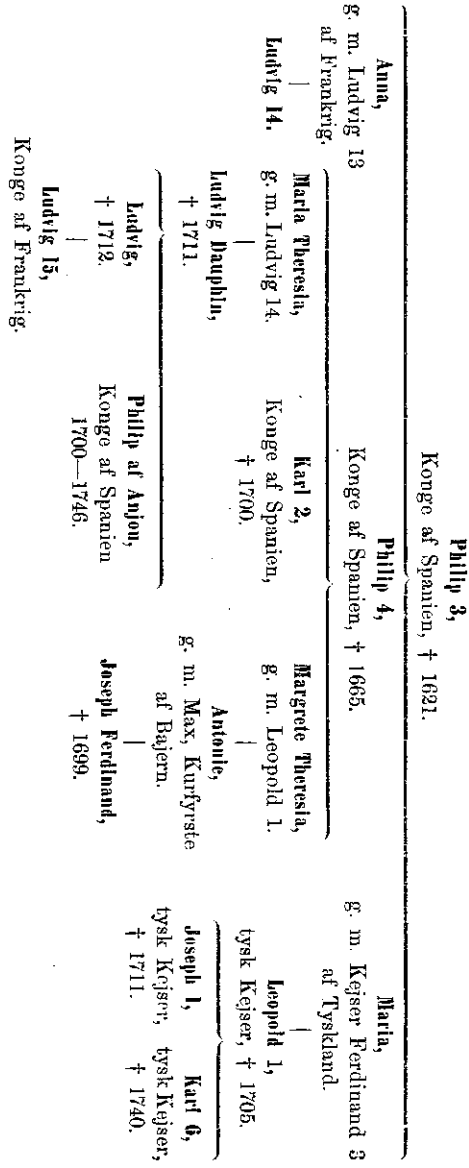
Henrik 7 Tudor,
Konge af England, † 1509.

Stamtavle V.

Stamtavle IV.

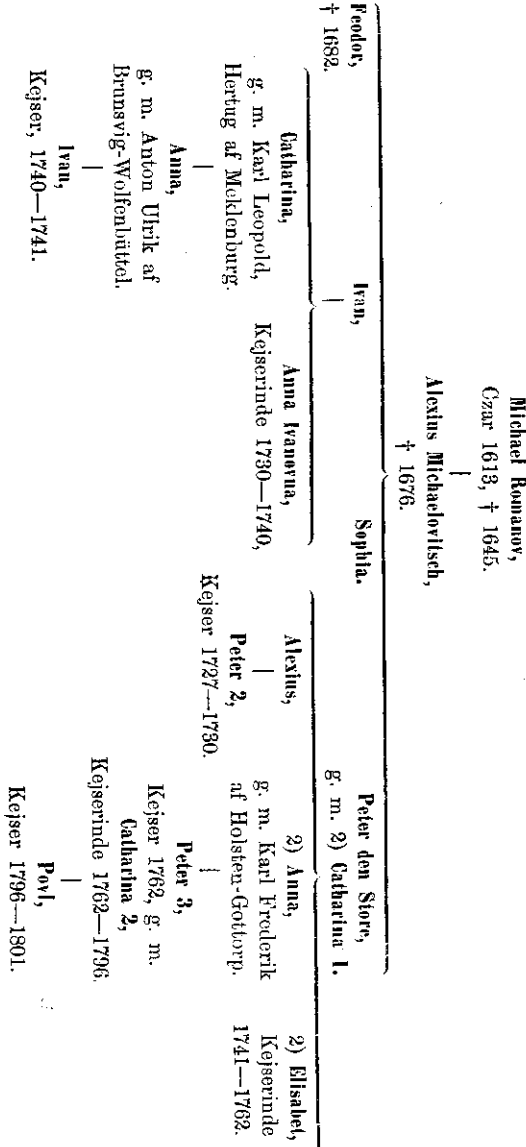

de væger vigtigste Aarstjær og deres Historie.

Tabel

Tyskland.	Italien.	Frankrig.	England.
Opdagelse af Amerika's Øst- og Nordvestkyst 1492	Karl 8 i Neapel 1495	Karl 8 1498	
Opdagelse af Søvejen til Indien 1498	Alexander 6 i Neapel kommer under Spanien 1504		
Opdagelse af Brasilien 1500	Lignen i Cambray 1508		
Columbus 1506	Den hellige Li-gue 1511		Henrik 7 . . . 1509
Ferdinand d. Katholske . . . 1516	Julius 2 1519	Slag ved Novara 1513	
Cortez til Mexico 1519		Ludvig 12 . . . 1515	
			Reformationen 1517
			Maximilian 1 . . 1519

Stamtavle VI.

Spanien og Portugal.	Tyskland.	Italien.	Frankrig.	England.	Østlige Stater.
	Rigsdag i Worms 1521	Leo 10 † 1521			Rhodus indtages 1522
Fred i Madrid 1526	Bondeopstand 1525	Slag ved Pavia 1525			Albrecht af Brandenburg 1525
	Rigsdag i Speyer 1529	Roms Indtagelse 1527	Fredi Cambry 1529		Slag ved Mohacz 1526
Pizzaro i Peru 1531	Rigsdag i Augsburg 1530	Jesuitordenen stiftedes . . . 1540			Tyrkerne for Wien 1529
	Oprøret i Münster 1535	Conciliet i Trident 1545	Fred i Crespy 1544		
	Luther † 1546				
	Slag ved Mühlberg 1547		Frants 1 † . 1547	Henrik 8 † . 1547	
	Førelse i Passau 1552		Edvard 6 † 1553		
Karl 5tes Thronfrøisgelse . . 1556	Fred i Augsburg 1555		Stilstand i Vaucelles 1556	Maria † 1558	
Karl 5 † 1558			Henrik 2 † . 1559	Reformationen i Skotland . . 1560	
			Frants 2 † . 1560	Reformationen i England . . . 1562	Gotthard Ketter 1561
	Ferdinand 1 † 1564	Conciliet i Trident opløses 1563	Fred i Amboise 1563		

Nederlandenes Opstand . . . 1572	Maximilian 2 † 1576			Maria Stuart fordrives 1567	Sulejman † . . . 1566
Fred i Gent . . 1576			Fred i St. Germain 1570		Slag ved Lepanto 1571
Union i Utrecht 1579			Blodbad i Paris 1572		Den jagellonske Stamme addør 1572
Vilhelm af Oranien † 1584			Karl 9 † 1574		
Belgien betvinges 1585				Maria Stuart † 1587	
Den uovervundne Flaaede 1588			Henrik 3 † . 1589		
Alexander Farnese † 1594			Religionskrigens Ende 1593		
Philip 2 † . . . 1598			Edict af Nantes 1598	Elisabet † . 1603	
Stilstand med Nederlandene 1609			Henrik 4 † . 1610		
	Rudolph 2 † 1612				
	Mathias † . 1619				
Philip 3 † . 1621	Slag ved Prag 1620				

Spanien og Portugal. Moritz af Oranien 1625	Tyskland. Slag ved Lutetia 1626 Fred i Lübeck 1629 Slag ved Leipzig 1631 Slag ved Lützen 1632 Slag ved Nordlingen . . . . . 1634 Slag ved Wittstock . . . . . 1636 Ferdinand 2 ^{de} 1637	Italien.	Frankrig. Richardien † . . 1642 Ludvig 13 ^{de} † 1643	England. Jakob 1 ^{ste} † . . 1625	Østlige Stater. Stilstand i Altmark 1629
Portugals Befridelse 1640			Det lange Parlament 1640		Georg Vilhelm † 1640
Frederik Henrik † 1647	Westphalske Fred 1648			Slag ved Naseby 1645	
				Karl 1 ^{ste} † . . . . . 1649 Slag ved Dunbar 1650	
				Slag ved Worcester . . . . . 1651 Cromwell Protector 1653	
	Ferdinand 3 ^{de} 1657		Pyreneæfred. 1659	Cromwell † . . 1658	

Restaurationen 1660 Fred i Oliva . 1660

Mazarin † . . . 1661

Frankrig. Fred i Aachen 1668 Fred i Nimwegen . . . . . 1678 Colbert † . . . . . 1683 Ophævelse af den nautiske Edict 1685 Slag ved Fleurus 1690	England og Nederlandene. Fred i Breda 1667 Testakten . . . 1673 Karl 2 ^{de} † . . . 1685 Jakob 2 ^{de} forjagen . . . . . 1688 Slag ved Boyne 1690	Spanien og Portugal. Philip 4 ^{de} † . 1665	Østerrig. Wjensbelejring 1683 Slag ved Mohacz 1687	Preussen. Slag ved Fehrbellin 1675	Rusland og Polen. Czar Peters Thronbestigelse . 1632
					Peter den Store Enehersker 1689
					Johan Sobiesky † 1696
Fred i Ryswick 1697		Karl 2 ^{de} † 1700	Slag ved Zenta 1697 Fred i Karlowitz 1699		Slag ved Narva 1700

Frankrig.	England.	Spanien og Portugal.	Østerrig.	Preussen.	Rusland og Polen.
Slag ved Høchst 1704	Vilhelm 3 + . . . 1702	Den spanske Arvefølgekrig 1701-1713	Leopold 1 † 1705	Kongeriget Preussen oprettes 1701	Slag ved Pul-tava 1709
Slag ved Turin 1706	Gibraltar erobres 1704		Joseph 1 + . . 1711		
Slag ved Malplaquet . . . 1709	Forening af det engelske og skotske Parlament . 1707		Fred i Rastadt 1714	Frederik 1 † 1713	
Ludvig 14 † 1715	Anna † 1714	Fred i Utrech 1713	Fred i Passarowitz 1718		
Philip af Orleans † 1723		Quadruplealliance . . . 1720			Fred i Nystad 1721
	Georg 1 † . . . 1727				Peter d. Store + ... 1725
					Gatharina 1 † 1727
					Peter 2 † . . . 1730
					Polisk Thronefølgekrig fra 1733 til 1735
			Fred i Belgrad 1739	Frederik Vilhelm 1 † . . . 1740	Anna Ivanovna † 1740
Slag ved Fontenoi . . . 1745			Karl 6 † 1740	Fred i Breslau 1742	Ivan afsat 1741
			Karl 7 † . . . 1745	Fred i Dresden 1745	

Slag ved Culoden 1746	Slag ved Culoden 1746	Philip 5 † . . . 1746	Fred i Aachen 1748	Syvaarskrigen begynder . . 1756	Slag ved Zorn-dorf 1758
Vilhelm 4 af Oranien fra 1747 til 1751			Slag ved Prag m. m. 1757		Slag ved Kunnersdorf . . . 1759
Slag ved Rosbach 1757					
Den bourboniske Familiepagt 1761	Georg 2 † . . . 1760	Ferdinand 6 † 1759			Elisabet † . 1762
Fred i Paris . 1763				Fred i Hubertsburg 1763	Peter 3 . . . 1762
Ludvig 15 † 1774	Slag ved Saratoga 1777	Joseph Emanuel † 1777	Maria Theresia † 1780		Polens første Delling 1772
	Fred i Versailles 1763				Fred i Kutschuk-Kamardsehi 1774
Den franske Revolution . . 1789		Karl 3 † 1788		Frederik 2 † 1786	Fred i Verelå 1790
			Joseph 2 † . 1790		Fred i Jassy . 1792
			Fred i Szistova 1791		
			Leopold 2 † 1792		

Rusland og
 Polen.
 Polens anden
 Deling . . . 1795
 Polens Opløs-
 ning 1795
 Catharina 2 + 1796

Preussen.

Østerrig.

Spanien og
 Portugal.

England.

Frankrig.

Indhold.

Første Afsnit fra 1492 til 1660.

	Side
§ 1. Opdagelserne til c. 1550	1.
§ 2. Frankrigs og Spaniens Kamp om Italien til 1559 . . .	10.
§ 3. Tyskland til c. 1660	23.
§ 4. Frankrig til c. 1660	55.
§ 5. Spanien og Nederlandene til c. 1660	69.
§ 6. England til 1660	81.
§ 7. Østlige Stater til c. 1660	99.

Andet Afsnit fra 1660 til 1789.

§ 1. Frankrig til c. 1730	103.
§ 2. England til c. 1730	125.
§ 3. Tyskland til 1763	131.
§ 4. Frankrig og England til 1783	147.
§ 5. Portugal og Spanien til c. 1789	162.
§ 6. Rusland til 1796	165.
§ 7. Tyskland til 1792	177.

Trykfejl.

Side 17 Linie 5 f. o. af læs at.

- 28 — 13 — Uoverstemmelsen læs Uoverensstemmelsen.
  - 66 — 10 — herkesyge læs herskesyge.
  - 93 — 5 f. n. selvtændige læs selvstændige.
  - 102 — 1 f. o. 1526 læs 1566.
  - 118 — 3 f. n. Hochstädt læs Höchstädt.
-